

Vilniaus apygarda

Vilniuje, kitaip nei Kaune, atkuriamos Lietuvos kariuomenės užuomazgos formavosi iš buvusio Raudonosios armijos 29-ojo TŠK karių. Išsilaisvinusius iš TŠK lietuvius karius organizuoti ėmėsi gen. št. plk. lt. A. Špokevičius. 1941 m. birželio 24 d. jis pradėjo formuoti Vilniaus įgulos štabą. Iki liepos 12 d. gen. št. plk. lt. A. Špokevičiaus vadovaujamo štabo žinioje buvo jau beveik 4 700 žmonių (iš jų apie 500 karininkų).

Buvusio 29-ojo TŠK dalys grupavosi Vilniuje, taip pat Varėnos, Pabradės ir Trakų rajonuose⁸²⁵. Pietrytinė Lietuvos dalis, kurioje būrėsi buvusio 29-ojo TŠK dalys, priklausė vokiečių 814-ajai karo lauko komendantūrai. Pirmosiomis karo dienomis užėmę Varėnos poligoną, vokiečiai netruko pasinaudoti tuo, kad šioje stovykloje susitelkė gan didelė lietuvių karių grupuotė iš buvusios Raudonosios armijos 184-osios šaulių divizijos dalių (57 karininkai, 766 puskarininkiai ir kareiviai; stovyklos viršininkas plk. inž. Stasys Birutis), ir įsakė suformuoti lietuvių batalioną geležinkeliai saugoti. Jau birželio 29 d. kpt. Vinco Rusecko vadovaujamas batalionas (27 karininkai, 323 puskarininkiai ir eiliniai) išvyko vykdyti užduoties⁸²⁶. Kai kurie tų dienų liudininkai atsiminimuose pažymi, kad pirmosiomis karo dienomis santykiai su vokiečių armija buvę draugiški, vokiečiai rodę reikiamą „prielankumą ir pritarimą“⁸²⁷. Antai Vilniaus karo komendanto Hanso von Ostmanno 1941 m. birželio 26 d. įsakyme skelbiama, kad „Lietuvos kariuomenė ir Lietuvos civiliai eina sargybą“. Tiesa, lietuviai privalėjo ant rankovės ryšėti baltus raiščius su vokišku užrašu „Militärbefehlshaber von Vilnius“ ir svastika viduryje⁸²⁸.

825 LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 266, l. 2.

826 Varėnos stovyklos viršininko plk. inž. S. Biručio 1941 06 30 raportas krašto apsaugos ministrui, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 4, l. 28.

827 J. Abraitis, *Gedimino pulko likimas*, Vilnius, 1994, p. 83.

828 „Vilniaus miesto karo vado įsakymas“, *Naujoji Lietuva*, 1941, birželio 29.

1941 m. liepos 5 d. vokiečių karinė valdžia Vilniuje pareiškė, kad neleidžiama atsi-kurti lietuvių valstybei, lietuvių armijai ir kt., o leidžiama steigti tik „vietinei savisaugai“, kuriai kartu su lietuviais vadovaus ir vokiečių karo lauko komendantūra. Lietuvos ka-riuomenės virsmas savisauga atsispindi ir plk. ltn. A. Špokevičiaus įsakymuose: 1941 m. liepos 7 d. jis paskelbė paskutinį įsakymą, skirtą „Lietuvos kariuomenės dalių Vilniaus įgulai“, kitą – liepos 9 d. įsakymą įgulai – jis paskelbė jau kaip lietuvių savisaugos dalių (LSD) vadas. Šio įsakymo 1 punkte sakoma: „Nuo šios dienos buvusios Lietuvos kariuo-menės likučiams vadintis „Lietuvių savisaugos daliniais“ (*Litauische Selbstschutzeinheiten*). Vokiečių požiūris į Lietuvos kariuomenės likimą suformuluotas vokiečių karo lauko ko-mendanto Vilniuje plk. ltn. Maxo Zehnpfenningio 1941 m. liepos 14 d. įsakyme plk. ltn. A. Špokevičiui. Jame nurodoma, kad visos Raudonosios armijos lietuviškųjų dalinių lie-kanos yra paleidžiamos, „lietuvių kariuomenė neegzistuoja“. Visų paleidžiamų dalinių karininkai, puskarininkiai ir kareiviai išleidžiami atostogų į savo gyvenamąsias vietas. Lietuviai kariai laikyti karo belaisviais, jų paleidimas vertintas kaip „ypatinga lengvata“. Išleistieji „atostogų“ turėjo vilkėti civilius drabužius. Tie, kurie šiam įsakymui nusižengs ar pasipriešins, turėjo būti nedelsiant uždaryti į karo belaisvių stovyklas⁸²⁹.

Iš pradžių susirinkusios lietuvių dalys vadinosi taip, kaip jos buvo vadinamos 29-ajame TŠK. 1941 m. liepos 12 d. gen. št. plk. ltn. A. Špokevičius pasirašė persiorgani-zavimo planą, kuriame įsakė sudaryti keturis apsaugos pulkus ir vieną artilerijos pulką, artilerijos grupę, taip pat inžinerijos ir ryšių batalionus. Turėjo būti persiorganizuota iki liepos 16 d.⁸³⁰ Tačiau liepos 14 d. Vilniaus karo lauko komendantas A. Špokevičiui pranešė, kad visi buvę lietuviai kariai priklauso vokiečių komendantūrai, ir įsakė iš jų suda-ryti tris batalionus po 570 žmonių, o kitus paleisti⁸³¹. Netrukus gautas įsakymas sudaryti dar vieną batalioną. Liepos 25 d. iš lietuvių karinių dalinių Vilniuje buvo suformuota Vilniaus atstatymo tarnyba, jos viršininku paskirtas gen. št. plk. ltn. A. Špokevičius⁸³². Tarnaujantys VAT kariai privalėjo pasirašyti tokį pasižadėjimo raštą: „Pasižadu tarnauti „Vilniaus Atstatymo Tarnyboje“ ir įsipareigoju sąžiningai dirbti, nesipriešindamas Vo-kietijos kariuomenės įsakymams ir nekenkdamas jos interesams. Žinau, kad privalau klausyti Vokietijos karo įstatymų.“⁸³³

829 Karo lauko komendanto M. Zehnpfenningio 1941 07 14 įsakymas Vilniaus atstatymo tarnybos viršininkui A. Špokevičiui, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 223, l. 2.

830 Buvusio 29-ojo šaulių korpuso dalių ir dalinių persiorganizavimo planas (1941 07 12), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 262, l. 2.

831 Vokiečių 814-osios karo lauko komendantūros komendanto M. Zehnpfenningio įsakymas lie-tuvių savisaugos dalinių vadui A. Špokevičiui suformuoti Vilniaus atstatymo tarnybą, *Lietuvos archyvai*, 1998, Nr. 12, p. 60–61.

832 Vilniaus atstatymo tarnybai įsakymas Nr. 1 (1941 07 31), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 175.

833 Tarnaujančių Vilniaus atstatymo tarnyboje pasižadėjimo raštas, *ibid.*, f. R-661, ap. 21, b. 10, l. 27.

Kasdienė savisaugos dalyse tarnaujančių karių dienotvarkė buvo tokia: 5.30 val. – kėlimasis, 6 val. – pusryčiai, 7–11 val. – užsiėmimai, 11–12 val. – pasikalbėjimai, 12–13 val. – pietūs, 13–15 val. – poilsis, 15–18 val. – užsiėmimai, 18–19 val. – vakarienė, iki 21 val. – ginklų valymas, drabužių taisymas, 21 val. – vakarinis patikrinimas, 21.30 val. – gulimasis⁸³⁴.

SS ir policijos vado Lietuvoje brigadefiurerio L. Wysockio įsakymu 1941 m. rugpjūčio 1 d. VAT buvo pavadinta savisaugos tarnyba, o buvusios VAT Saugos, Tvarkos ir Darbo tarnybos – atitinkamai 1-uoju, 2-uoju ir 3-uoju batalionais. A. Špokevičius buvo paliktas savisaugos tarnybos vadu (rugsėjo 29 d. jis paskirtas vadovauti lietuvių savisaugos dalių štabui Kaune, o Vilniaus savisaugos dalių vadu tapo gen. št. plk. lt. P. Vertelis). Tuo pačiu įsakymu savisaugos tarnybos štabo viršininku rugpjūčio 7 d. paskirtas 1-ojo bataliono vadas gen. št. plk. lt. J. Juknevičius⁸³⁵.

VAT sudarė štabas, Saugos, Tvarkos ir Darbo referentūros su Saugos, Tvarkos ir Darbo tarnybomis, geležinkelių apsaugos batalionas, Trakų savisaugos dalis su padaliniais Naujojoje Vilnioje, Gardino savisaugos batalionas⁸³⁶, Varėnos savisaugos dalinys, Lydos savisaugos kuopa, Molodečno atskiroji kuopa, Ašmenos dalinys ir nedideli daliniai, priskirti prie Alytaus belaisvių stovyklos ir Vilniaus moterų belaisvių stovyklos, – maždaug 3 100 žmonių⁸³⁷.

Vilniaus apygardai buvo priskirti visi Vilniaus savisaugos štabui anksčiau priklausę daliniai, išskyrus Alytaus. Čia suformuotas 50 žmonių savisaugos dalinys (vadas j. lt. Pranas Kunigėlis) 1941 m. gruodžio 1 d. buvo perduotas Kauno apygardai⁸³⁸ ir priskirtas prie formuojamo 6-ojo apsaugos bataliono. Pats Vilniaus apygardos štabas buvo sumažintas daugiau nei perpus: pagal LSD inspektoriaus patvirtintus etatus jame liko 32 žmonės (iš jų 9 karininkai, įskaitant ir apygardos vadą), o iki tol čia tarnavę ir neetatiniais likę 39 žmonės (iš jų 11 karininkų) buvo išskirstyti į dalinius⁸³⁹. 1941 m. rugsėjo pradžioje iš keturių kuopų buvo suformuotas 4-asis savisaugos batalionas (vadas kpt. Povilas Bareišis)⁸⁴⁰. Tuo Vilniaus savisaugos dalių sudarymas buvo baigtas ir toliau vyko tik nedideli pertvarkymai. Rugsėjo 18–19 d. 2-asis batalionas, turėjęs tik dvi kuopas, buvo papildytas į jį perkeltant po vieną kuopą iš 1-ojo ir 3-iojo batalionų, o

834 Vilniaus įgulos savisaugos dalių dienotvarkė, *ibid.*, l. 48.

835 Įsakymas VAT Nr. 3 (1941 08 11), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 175.

836 Gardino (vėliau 15-asis) batalionas suformuotas 1941 m. liepos antrojoje pusėje Vilniuje iš jau vokiečių nurodymu paleidžiamų buvusių 29-ojo TŠK karių ir liepos 26 d. išsiųstas į Gardiną. Žr. R. Zizas, „Lietuvos kariai savisaugos batalionuose (1941–1944 m.)“, p. 50.

837 Vilniaus atstatymo tarnybai įsakymas Nr. 1 (1941 07 31), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 175; Vilniaus atstatymo tarnybai įsakymas Nr. 6 (1941 08 18), *ibid.*, b. 226, l. 119–146; Vilniaus atstatymo tarnybai įsakymas Nr. 7 (1941 08 23), *ibid.*, l. 115–118.

838 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 18 (1941 12 02), *ibid.*, b. 261, l. 22.

839 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 26 (1941 12 15), *ibid.*, l. 11.

840 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 20 (1941 09 23), *ibid.*, l. 84–88.

rugsėjo 30 d. 4-asis batalionas sumažintas iki trijų kuopų, vieną jų perkeliant į 3-įjį batalioną⁸⁴¹. Vietoj šios kuopos 4-ajame batalione pradėta formuoti reprezentacinė kuopa, kurią rengtasi perkelti į Kauną⁸⁴² (tai padaryta gruodžio 31 d.⁸⁴³).

1941 m. lapkričio 28 d. buvo pertvarkyti Vilniaus apygardos savisaugos dalinių pavadinimai: geležinkelių apsaugos batalionas tapo 5-uuju (1942 m. – 6-uuju), Lydos savisaugos batalionas – 6-uuju, Baranovičių savisaugos batalionas – 7-uuju batalionu⁸⁴⁴. Pastarojo bataliono lig šiol nebuvo, jo pagrindu tapo į Baranovičius siunčiamos Lydos savisaugos dalinio kuopos.

Kadangi iki 1942 m. vasario vidurio Vilniaus ir Kauno apygardų batalionai buvo numeruojami kiekvienoje apygardoje iš eilės, jų numeriai dubliavosi. Dubliavimosi neišvengta net toje pačioje apygardoje. Antai 1942 m. vasario pradžioje Kauno apygardoje buvo 1-asis ypatingasis batalionas (buvęs 5-asis PPT (apsaugos) batalionas) ir 1-asis batalionas (buvęs 4-asis PPT (apsaugos) batalionas). Vilniaus miesto vokiečių tvarkos policijos vadovybės 1941 m. spalio 10 d. nurodymu viešosios policijos ir policijos batalionų nariai ant dešinės rankos privalėjo ryšėti žalios spalvos raištį su vokišku užrašu „Schutzmann“ (liet. *policininkas*), asmeniniu policininko numeriu ir tarnybos vieta (pvz., „Schutzmann 280 Wilna“, t. y. 280-asis Vilniaus policininkas)⁸⁴⁵.

1-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas. Pirmosiomis okupacijos savaitėmis karinė vokiečių valdžia netrukdė lietuvių kariams telktis ir organizuotis Vilniuje. Vokiečiams buvo gana paranku, kad lietuvių kariai organizuojasi pagal buvusias 29-ojo TŠK dalis, nes per trumpą laiką buvo suformuoti gerai organizuoti vienetai, galintys fronto užnugaryje atlikti įvairias pagalbines funkcijas: saugoti karinius ir pramonės objektus, geležinkelius, sovietų karo belaisvius, palaikyti miestuose viešąją tvarką. Netrukus lietuvių daliniai imti naudoti ir nacių priešų (ypač žydų ir komunistų) represijoms vykdyti.

Vilniuje lietuvių kariniai daliniai iš pradžių buvo pavaldūs vokiečių 814-ajai karo lauko komendantūrai ir privalėjo vykdyti jos įsakymus. SS ir policijos vado Lietuvoje brigadefiurerio L. Wysockio įsakymu savisaugos tarnybos štabo viršininku 1941 m. rugpjūčio 7 d. paskirtas 1-ojo bataliono vadas gen. št. plk. lt. J. Juknevičius⁸⁴⁶. Tačiau

841 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 25 (1941 10 07), *ibid.*, l. 71–73.

842 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 16 (1941 09 16), *ibid.*, l. 94.

843 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 35 (1941 12 31), *ibid.*, l. 1.

844 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 15 (1941 11 28), *ibid.*, l. 26–27.

845 Vilniaus miesto vokiečių tvarkos policijos vadovybės 1941 10 02 raštas policijos nuovadų viršininkams, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 60, l. 1.

846 Įsakymas VAT Nr. 3 (1941 08 11), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 175.

jau rugpjūčio 16 d. vietoj J. Juknevičiaus 1-ojo bataliono vadu tapo kpt. P. Nazaras, anksčiau tarnavęs geležinkelių apsaugos bataliono 4-osios kuopos vadu. 1-ojo lietuvių policijos bataliono vadu P. Nazaras tarnavo iki 1942 m. birželio mėn., paskui tapo 251-ojo bataliono vadu⁸⁴⁷. 1942 m. gegužės 14 d. 1-ajam batalionui paskirtas vokiečių ryšių karininkas policijos kpt. H. Kruse⁸⁴⁸.

1941 m. rugsėjo viduryje 1-ąjį batalioną sudarė keturios kuopos. Lig tol galiojusi bendra Vilniaus savisaugos dalių kuopų numeracija buvo pakeista atskira kiekvieno bataliono kuopų numeracija. Antai lig tol buvusi bataliono 5-oji kuopa (vadas kpt. J. Matulis) tapo 2-ąja⁸⁴⁹. Rugsėjo viduryje 1-asis batalionas buvo papildytas naujais karininkais. Rugsėjo 15 d. bataliono ūkio karininku paskirtas lttn. P. Mikelskas, rugsėjo 16 d. į batalioną atkelti lttn. Balys Arūnas (bataliono adjutantas), jaunesnieji leitenantai Jonas Abraitis (1-osios kuopos būrio vadas) ir Stasys Zacharka (3-iosios kuopos būrio vadas)⁸⁵⁰. Iš karo belaisvių stovyklos sugrįžę leitenantai B. Garlauskas ir Vacys Juška taip pat rugsėjo 16 d. paskirti tarnauti bataliono būrių vadais⁸⁵¹. 3-iosios kuopos vadas 1941 m. spalio mėn. buvo lttn. Vincas Kačergius⁸⁵². Rugsėjo 19 d. iš 1-ojo bataliono 2-osios kuopos į 2-ojo bataliono 7-ąją kuopą perkelti 107 kariai, tarp jų kpt. Antanas Mėšlius, jaunesnieji leitenantai Juozas Jakubauskas ir Pranas Raulušaitis⁸⁵³. Gruodžio 1 d. į 1-ąjį batalioną iš Vilniaus savisaugos dalinių štabo atkelti kunigas Juozas Panavas (paskirtas 1-osios kuopos kapelionu), gydytojas Juozas Urbaitis (paskirtas bataliono gydytoju), leitenantai Vytautas Narbutas (paskirtas į 1-ąją kuopą), Vladas Šlapelis (į 3-iąją kuopą) ir Kazys Jankūnas (į 3-iąją kuopą)⁸⁵⁴. Tų metų gruodžio pabaigoje bataliono štabas, 3-ioji ir 4-oji kuopos dislokavosi Vilniuje, Didžiojoje g. 23, 1-oji kuopa ir ūkio būrys – Rasų g. 2⁸⁵⁵. 1942 m. rugsėjo 30 d. 1-ojo lietuvių policijos bataliono vadas kpt. Juozas Truškauskas buvo paskirtas ir LSD Vilniaus įgulos viršininku⁸⁵⁶. Tų metų lapkričio 1 d. žiniomis, batalione tarnavo 18 karininkų. Bataliono štabą sudarė bataliono vadas kpt. J. Truškauskas, adjutantas vyr. lttn. Leonas Bileris, vyr. lttn. Stasys Šiliauskas

847 Savisaugos tarnybos dalims įsakymas Nr. 5 (1941 08 19), *ibid.*, b. 226, l. 147–148; P. Nazaro 1944 09 24 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 3299/3, l. 13.

848 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 05 14 įsakymas Nr. 8, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 19, l. 75.

849 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 16 (1941 09 16), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 94.

850 Savisaugos dalims įsakymai Nr. 17 (1941 09 17) ir Nr. 18 (1941 09 19), *ibid.*, l. 91–93.

851 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 23 (1941 10 01), *ibid.*, l. 77–78.

852 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 6 (1941 11 11), *ibid.*, l. 44.

853 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 25 (1941 10 07), *ibid.*, l. 71–73.

854 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 26 (1941 12 15), *ibid.*, l. 175.

855 Žinios apie Vilniaus 1-ojo bataliono dislokaciją (1941 12 23), *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 2, l. 148.

856 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 134 (1942 09 30), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 235, l. 9.

(ryšių karininkas), ginkluotės karininkas lt. Gediminas Skardys, ūkio karininkas kpt. Juozas Marčėnas. Tuo pačiu metu 1-ojoje kuopoje tarnavo kpt. I. Jonikas (kuopos vadas), būrių vadai vyr. lt. Jurgis Aukštakalnis, vyr. lt. Vladas Šlapelis ir lt. S. Plaušinis; 2-ojoje kuopoje – vyr. lt. Albinas Repšys (kuopos vadas), būrių vadai vyr. lt. Balys Šimkonis ir lt. V. Šventoraitis; 3-iojoje kuopoje – vyr. lt. Bronius Balčiūnas (kuopos vadas), būrio vadas vyr. lt. Martynas Cieminis; 4-ojoje kuopoje – lt. Juozas Rimkevičius (kuopos vadas), būrio vadas lt. Bronius Petrūnas ir muzikantų būrio vadas vyr. lt. Vladas Obalevičius (kituose dokumentuose – Obolevičius)⁸⁵⁷.

1-oji bataliono kuopa buvo suformuota iki 1941 m. liepos 26 d. Ją sudarė buvę sovietų kariuomenės 29-ojo TŠK 234-ojo ir 259-ojo šaulių pulkų lietuviai kariai, pasitraukę iš Raudonosios armijos pirmosiomis karo dienomis ir susirinkę Vilniuje, T. Kosciuškos gatvės kareivinėse. Dauguma 1-osios kuopos kareivių buvo kilę iš Alytaus, Kauno, Kretingos, Lazdijų, Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių ir Tauragės apskričių. Pirmosiomis nacių okupacijos savaitėmis kuopa buvo priskirta 234-ajam pulkui (vadas kpt. Juozas Kubiliūnas). Iš pradžių kuopai vadovavo lt. F. Gedvilas. Šiam netrukus išvykus neribotų atostogų, kuopos vadu paskirtas kpt. Vincas Šukys. Apie 1941 m. liepos vidurį 1-oji kuopa iš kareivinių T. Kosciuškos gatvėje buvo perkelta į kareivines Rasų g. 2 (buvęs Vizitiečių vienuolynas). 1942 m. birželio mėn. 1-ajai kuopai vadovavo kpt. Ignas Jonikas, joje tarnavo lt. J. Aukštakalnis, lt. V. Šlapelis, j. lt. S. Plaušinis. Iš viso tuo metu kuopoje buvo 119 žmonių: 4 karininkai, 1 viršila, 3 puskarininkiai, 7 jaunesnieji puskarininkiai, 11 grandinių ir 93 eiliniai⁸⁵⁸. Kariai Vilniuje saugojo tiltus, karinius sandėlius, sovietų karo belaisvius.

1941 m. liepos 10 d. kuopa konvojavo apie 3 tūkst. sovietų karo belaisvių iš Vilniaus į Trakus ir Onuškę. Ten belaisviai buvo perduoti karo belaisvių viršininkui vokiečiui. Rugsėjo pradžioje kuopa dalyvavo Vilniaus ir Trakų žydus perkeltiant iš butų į getą⁸⁵⁹. Greičiausiai prie to prisidėjo ir kitos bataliono kuopos. Buvęs bataliono 3-iosios kuopos vyr. srž. Juozas Žaltauskas tardomas paliudijo, kad jis su dar dviem savo kuopos kareiviais į getą nuvarė apie 10 žydų šeimų. Iškeliamų žydų butai buvo antspauduojami⁸⁶⁰.

1942 m. vasario 2 d. 1-oji kuopa buvo pasiūsta saugoti geležinkelio tarp Naujosios Vilnios ir Ignalinos. Vėliau jos kariai dalyvavo operacijose prieš partizanus Vilniaus apylinkėse. Birželio 20 d. vyko inspekcinis kuopos patikrinimas. Inspektuojant didesnių trūkumų nerasta⁸⁶¹.

857 Žinios apie 1-ojo bataliono sudėtį (1942 11 01), *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 85 a. p.

858 Nežinomo autoriaus užrašai apie Vilniaus 1-ojo bataliono 1-ąją kuopą, *ibid.*, f. R-661, ap. 1, b. 4, l. 1.

859 *Ibid.*, l. 3–4.

860 J. Žaltausko 1948 04 15 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16046, t. 1, l. 271–271 a. p.

861 Nežinomo autoriaus užrašai apie Vilniaus 1-ojo bataliono 1-ąją kuopą, LCVA, f. R-661, ap. 1, b. 4, l. 4, 6.

1-ojo lietuvių policijos bataliono vadas kpt. Petras Nazaras (LCVA)

1-ojo lietuvių policijos bataliono 1-osios kuopos vadas j. ltn. Jonas Abraitis (LCVA)

1943 m. sausio mėn. didesnioji 1-osios kuopos (jai tebevadovavo kpt. I. Jonikas) dalis dislokavosi Vilniuje, Didžiojoje g. 23. Čia tada buvo ir bataliono štabas bei 2-oji kuopa (išskyrus žandarmerijos būrį)⁸⁶².

Bataliono veikla Vilniuje, Rytų Lietuvoje ir kitur. 1-ojo bataliono sudėtis ir vadovaujantys kadrai nuolatos keitėsi. Atskiri karininkai, o kartais net bataliono padaliniai buvo perkeliami į kitus, paprastai formuojamus naujus lietuvių policijos batalionus. Į 1-ąjį batalioną taip pat buvo atkeliama karininkų ir kareivių iš kitur. 1941 m. spalio 24 d. žiniomis, 1-ajame batalione tarnavo 10 karininkų, 334 kareiviai ir puskarininkiai. Tuo laiku batalionas kartu su Vilniaus apygardos 4-uoju batalionu ėjo įvairias sargybas Vilniuje. Abu šie batalionai turėjo mieste 22 nuolatinis sargybos postus. Bataliono 1-oji kuopa Vilniuje saugojo radijo stotį, sovietų kariškių šeimų (moterų) stovyklą Subačiaus g. 37, ketverias kareivines, šaudyklą, malkų sandėlį prie geležinkelio stoties ir amunicijos sandėlį Mickūnuose. Bataliono 2-oji kuopa saugojo SS ir policijos vado pastatą Gedimino g. 16, kareivines Didžiojoje ir Polocko g., sandėlius Trakuose. Abi šios kuopos tuomet turėjo 13 nuolatinių sargybos postų. Be to, 1-asis batalionas, kaip ir kiti Vilniuje dislokuoti lietuvių policijos batalionai, tų metų rudenį dažnai konvojavo žydus į masinių žudynių vietą Paneriuose. Antai buvęs bataliono ūkio dalies raštininkas Vincas Naujokas tardomas teigė, kad kai kurie bataliono padaliniai iš Lukiškių kalėjimo varė suimtuosius į Panerius sušaudyti⁸⁶³.

862 Žinios apie 1-ojo bataliono dislokacijos vietas (1943 01 11), *ibid.*, b. 3, l. 3, 6.

863 Vilniaus m. vokiečių policijos vadovybės 1941 10 24 raštas SS ir policijos vadui Vilniuje, *ibid.*, f. R-658, ap. 1, b. 1, l. 15, 17; 1-ojo bataliono sargybos postų dislokacija, *ibid.*, f. R-661, ap. 1, b. 12, l. 1; V. Naujoko 1946 02 07 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 2215/3, l. 85.

1942 m. sausio 13 d. ltn. P. Mikelsko vadovaujama bataliono 2-oji kuopa (124 kariai) buvo išsiųsta į Pskovą ir sausio 16 d. atvyko į paskirties vietą. Po dviejų parų vokiečių vadovybės įsakymu kuopa persikėlė į Porchovo miestą ir čia saugojo įvairius karinės reikšmės objektus: geležinkelio stotį, tiltus, sandėlius. Gegužės mėn. P. Mikelsko kuopa buvo išsiųsta į Leningrado srities Dedovičių rajoną ir mėnesio pabaigoje įtraukta į tame rajone veikusį 13-ąją lietuvių policijos batalioną⁸⁶⁴. 1942 m. sausio 21 d. į Pskovą išsiųsta ir ltn. B. Garlausko vadovaujama 3-ioji kuopa (122 kariai)⁸⁶⁵. 1943 m. balandžio 7 d. šios kuopos 20 karių grupė, vadovaujama ltn. B. Petrūno, išsiųsta į 10-ąją lietuvių policijos batalioną, esantį prie Ilmenio ežero⁸⁶⁶.

1942 m. vasario 1 d. 1-ojo bataliono etatų sąraše, pasirašytame bataliono vado P. Nazaro, buvo 298 asmenys⁸⁶⁷. Pirmosiomis šio mėnesio dienomis iš 4-ojo lietuvių policijos bataliono į 1-ąją batalioną atkelta 60 karių. Atkeltieji buvo priskirti 3-iajai bataliono kuopai ir pasiūsti saugoti geležinkelio ruožo tarp Ignalinos ir Naujosios Vilnios⁸⁶⁸.

Vilniaus apygardos savisaugos dalių vado 1942 m. vasario 12 d. įsakymu pakeista 1-ojo bataliono kuopų numeracija: 1-oji kuopa (tuomet buvo Pabradėje) tapo 3-iaja, 2-oji kuopa (buvo Pskove) – 1-ąja, 3-ioji kuopa (buvo Pskove) – 2-ąja, 4-oji kuopa (buvo Vilniuje) pasiliko tą patį numerį, o Molodečno kuopa gavo 5-ąją numerį. Tuo metu batalionui tebevadovavo kpt. P. Nazaras, kuopoms – kpt. V. Šukys, kpt. Jonas Kalnietis, ltn. Jonas Žūsinas⁸⁶⁹. 1942 m. balandžio 1 d. 1-ojo bataliono vadu laikinai paskirtas gen. št. plk. I. Kraunaitis⁸⁷⁰. Liepos 21 d. buvęs 254-ojo bataliono ltn. Albinas Repšys buvo atkeltas į 1-ąją batalioną ir laikinai paskirtas 2-osios kuopos vadu⁸⁷¹.

1942 m. rugpjūčio 16 d. 1-asis lietuvių policijos batalionas gavo įsakymą Švenčionių ir Svyrių apskrityse vykdyti partizanų paieškos ir likvidavimo operaciją. Į paskirties rajoną turėjo būti pasiūsti trys atskiri būriai. Užduotis būriams turėjo skirti vokiečių SD (saugumo tarnybos) kpt. Schmitzas ir lietuvių saugumo policijos pareigūnai. Operacija turėjo būti vykdoma 2–3 savaites. Į pagalbą 1-ojo bataliono būriams buvo pasiūsta ir dalis 254-ojo lietuvių policijos bataliono karių. Siunčiamiems į operaciją būriams vadovavo j. ltn. S. Plaušinis (dislokacijos vieta – Švenčionys), j. ltn. Kazys Zubras (Svyriai) ir j. ltn. V. Šventoraitis (Lentupis). Prieš išvykdam, visi būriai privalėjo susirinkti bata-

864 P. Mikelsko 1945 05 31 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45809/3, l. 21 a. p.

865 LSD Vilniaus apygardos įsakymas 1-ajam batalionui Nr. 14 (1942 03 04), LCVA, f. R-661, ap. 1, b. 1, l. 29.

866 1-ojo bataliono 3-iosios kuopos karių, išvykusių į 10-ąją batalioną, daiktaraštis, *ibid.*, l. 106.

867 1-ojo bataliono 1942 02 01 etatų sąrašas, *ibid.*, l. 2–7.

868 Įsakymas 1-ajam batalionui Nr. 11 (1942 02 19), *ibid.*, ap. 2, b. 1, l. 25.

869 Įsakymas Vilniaus apygardos savisaugos dalims Nr. 10 (1942 02 12), *ibid.*, l. 2–9, 19.

870 Įsakymas 1-ajam batalionui Nr. 23 (1942 04 03), *ibid.*, l. 11.

871 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 115 (1942 07 20), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 235, l. 10.

liono štabo kieme Vilniuje, Didžiojoje g. 23. Kareiviai buvo apginkluoti šautuvais, pistoletais, granatomis, kiekvienas būrys turėjo po 2 lengvuosius kulkosvaidžius ir 5 dėžes šovinių⁸⁷². Apie šios antipartizaninės operacijos eigą ir rezultatus žinių rasti nepavyko.

Kovai su sovietiniais partizanais Vilniaus srityje vokiečių tvarkos policijos vado 1942 m. lapkričio 5 d. įsakymu buvo sudaryta specialiosios paskirties kuopa. 1-asis batalionas šiai kuopai turėjo skirti 1 karininką ir 25 kareivius. Specialiosios kuopos vadu paskirtas 1-ojo bataliono vyr. ltn. V. Šlapelis⁸⁷³.

Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. gegužės 15 d. įsakymu 80 bataliono kareivių ir puskarininkių buvo paskirti saugoti durpynuose dirbančių sovietų karo belaisvių. Ši užduotis turėjo būti vykdoma iki 1942 m. rugpjūčio mėn.⁸⁷⁴

Remiantis vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu, 1942 m. birželio 1 d. 1-asis batalionas buvo pertvarkytas. Bataliono vadu vėl tapo gen. št. plk. ltn. J. Juknevičius, adjutantu paskirtas ltn. L. Bileris (1944 m. sausio 1 d. bataliono vado adjutantu tapo ltn. S. Plaušinis). Bataliono 1-ąją kuopą (vadas kpt. I. Jonikas) sudarė trys būriai, jiems vadovavo leitenantai J. Aukštakalnis, V. Šlapelis ir j. ltn. S. Plaušinis. 2-ąją kuopą (vadas ltn. Stasys Šiliauskas) sudarė 1 raitelių ir 2 vežikų būriai bei padedamasis skyrius. 3-iąją kuopą (vadas ltn. B. Balčiūnas) sudarė ryšių, žandarų, muzikantų būriai, autobūrys ir padedamasis skyrius⁸⁷⁵. 1943 m. birželio pradžioje 1-ojo bataliono štabe tarnavo šie karininkai: kpt. J. Truškauskas (bataliono vadas), leitenantai L. Bileris, V. Šlapelis, Povilas Tyrolis ir Albertas Savickas. 1-ojoje kuopoje tarnavo ltn. Vytautas Lozoraitis ir j. ltn. S. Plaušinis, 2-ojoje – leitenantai S. Šiliauskas ir Antanas Bražiūnas, 3-iojoje – ltn. M. Cieminis, j. ltn. Juozas Jaudegis ir kapelmeisteris V. Obalevičius⁸⁷⁶.

1942 m. kovo 5 d. žiniomis, 1-ojo bataliono 5-oji kuopa (60 žmonių) tarnavo Molodečnė⁸⁷⁷. Tų pačių metų gruodžio 15 d. 2-oji kuopa (77 žmonės) buvo perkelta į formuojamą 251-E batalioną⁸⁷⁸. Vokiečių tvarkos policijos vado 1943 m. kovo 23 d. įsakymu į Kaune formuojamą naują lietuvių policijos batalioną iš 1-ojo bataliono buvo perkelti 3 karininkai (ltn. B. Šimkonis, j. ltn. Gediminas Skardys ir j. ltn. B. Petrūnas), 54 puskarininkiai ir kareiviai⁸⁷⁹. Tų metų birželio pradžioje iš 1-ojo bataliono į Prienuose

872 1-ojo bataliono štabo 1942 08 16 įsakymas dėl valymo akcijos Švenčionių–Svyrių srityse, *ibid.*, b. 246, l. 16–18.

873 Vokiečių tvarkos policijos vado 1942 11 05 įsakymas, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 1, l. 18.

874 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 05 15 įsakymas, *ibid.*, l. 106.

875 LSD Vilniaus apygardos įsakymas Nr. 56 (1942 06 08), *ibid.*, f. R-661, ap. 1, b. 32, l. 42.

876 Aukojusių savitarpinei pagalbai 1-ojo bataliono karių sąrašai (1943 m. gegužė–birželis), *ibid.*, b. 4, l. 110–113.

877 Žinios apie 1-ojo bataliono 5-ąją kuopą (1942 03 05), *ibid.*, b. 7, l. 19–19 a. p.

878 LSD įsakymas 1-ajam batalionui (1942 12 14), *ibid.*, b. 32, l. 1b.

879 Tvarkos policijos vado įsakymas 1-ajam policijos batalionui (1943 03 23), *ibid.*, b. 4, l. 25 a. p.

1-ojo lietuvių policijos bataliono vadas gen. št. plk. lt. Jonas Juknevičius (VDKM)

1-ojo lietuvių policijos bataliono vadas kpt. Juozas Truškauskas (LKKAS)

formuojamą 253-iąją batalioną perkelti 38 kareiviai⁸⁸⁰. Birželio 17 d. žiniomis, 1-ajame batalione tarnavo 218 žmonių⁸⁸¹.

1943 m. pavasarį ir vasarą 1-ojo lietuvių policijos bataliono kareiviai dalyvavo sunaikinant mažuosius Rytų Lietuvos žydų getus ir darbo stovyklas. Vilniaus apygardos komisaro Horsto Wulffo įsakymu dalis Švenčionių, Ašmenos ir kitų miestelių getų žydų (apie 3 000 žmonių) tų metų kovo mėn. buvo perkelti į Vilniaus getą. Kitiems buvo pranešta, kad bus vežami į Kauno getą. Balandžio 5 d. traukinys su Rytų Lietuvos getų žydais sustojo Panerių stotyje, kur per naktį buvo saugomas 1-ojo bataliono policininkų. Rytą į Panerius atvyko vokiečių gestapininkai ir papildomos lietuvių policininkų pajėgos. Bataliono kareiviai ėmė varyti žydus iš traukinio į žudynių vietą miške. Pasmerktieji mirčiai buvo išrengiami iki apatinių drabužių, varomi į duobes ir šaudomi. Šaudyme dalyvavo ir dalis 1-ojo bataliono kareivių (apie 20 asmenų). Apie pietus į Panerius atvažiavo dar vienas traukinys su žydais. Šie taip pat buvo sušaudyti tose pačiose duobėse. Tik nedaugeliui pavyko iš žudynių vietos pabėgti. Kai kurie beginkliai žydų vyrai puolė sargybinius, sužeidė Kauno gestapo pareigūną Wille ir vieną lietuvių policininką, bet buvo nušauti. Per šias žudynes nužudyta 4–5 tūkst. žydų⁸⁸². Štai ką tardomas paliudijo šaudyme dalyvavęs 1-ojo bataliono kareivis J. Oželis-Kazlauskas:

880 Ibid., I. 101.

881 Žinios apie 1-ojo bataliono asmeninę sudėtį (1943 06 17), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 216, l. 90 a. p.

882 J. Oželio-Kozlovskio 1944 12 16 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27968/3, l. 12–18; *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 172; Vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje 1943 m. balandžio mėn. pranešimas Vyriausiajai Reicho saugumo valdybai (RSHA) Berlyne, LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 26, l. 55.

Savisaugos dalinių paradas Vilniaus Katedros aikštėje.
1943 m. (LYA)

„1943 metų pavasarį Paneriuose dalyvavau sušaudant apie 5 000 tarybinių piliečių. <...> Kai į Panerius atvyko ešelonas, „savisaugos“ dalinių bataliono muzikantus ir policijos mokyklos kursantus išrikiavo saugoti jo. Žmonės buvo išlaipinami ir varomi į sušaudymo vietą iš kiekvieno vagono atskirai. Kai atėjo mano saugomo vagono eilė, kartu su 20 policijos mokyklos kursantų išlaipinome iš vagono apie 50 žmonių ir nuvarėme juos į šaudymo vietą. Mes privedėme juos prie 4–5 m gylio, 12–16 m pločio duobės ir įsakėme visiems nusirengti. Šie žmonės buvo įvairaus amžiaus vyrai, moterys ir vaikai. Žmonės nusirengė, daugelis liko visiškai nuogi, o kai kurie tik su apatiniais baltiniais. Iš šių aukų atimti drabužiai, daiktai ir pinigai buvo perduoti vienam vokiečiui. Žmonėms buvo įsakyta atsigulti ant žemės. Penki vokiečiai ir aš atsistojome prie duobės krašto, iš dešinės gulinčių piliečių pusės. Vokietis kėlė po 8–10 žmonių ir liepė jiems bėgti į duobę. Tuo metu, kai mūsų aukos bėgo į duobę, į jas šaudėme. Toks kruvinas susidorojimas truko, kol buvo sušaudyta visa žmonių grupė. Tada grįžau prie ešelonu. Panašiai buvo naikinami ir antrojo ešelonu piliečiai, kuriuos šaudant irgi dalyvavau.“⁸⁸³

Vokiečių ir lietuvių karinių-policinių dalinių paradas Vilniaus Katedros aikštėje.
1943 m. (LYA)

1943 m. pavasarį ir vasarą dalis bataliono kareivių saugojo dar 1941 m. įsteigtas Vilniaus geto žydų darbo stovyklas Riešėje, Kenoje ir Bezdonyse. Jose dirbantys keli šimtai žydų kasė durpes Buzaraisčio durpyne. Gegužės mėn. Bezdonių stovykloje (21 km nuo Vilniaus) dirbo apie 330 žydų. Stovyklą saugojo šeši 1-ojo policijos bataliono kariškiai. Stovyklos komendantas buvo psk. Borisas Baltutis. Liepos 9 d. į Bezdonių stovyklą atvyko SS oberšarfiurerio Bruno Kittelio vadovaujami esesininkai ir policininkai. Žydai buvo suburti į vieną vietą ir patikrinti pagal sąrašą. Tada, suskirstyti 10 žmonių grupėmis, buvo vedami prie duobių sušaudyti. Dalis pasmerktųjų pabėgo atgal į barakus ir nepakluso baudėjų įsakymui išeiti iš pastatų. Tada esesininkai šūviais ir granatomis barakus padegė. Laukan išbėgę žydai buvo nušauti, kiti sudegė viduje. Bezdonių stovykloje nužudyta 250–300 žmonių. Dalis žydų išvengė mirties, nes akcijos metu nebuvo stovykloje⁸⁸⁴. Tarp tokių – buvęs Bezdonių stovyklos kalinys Abraomas Šabrinskis. Jis vėliau papasakojo apie klastingą B. Kittelio elgesį. Prieš egzekuciją vokiečiai žadėjo žydams už gerą darbą padidinti maisto normas, paskui nuėjo pas stovyklos kirpėją žydą. Švariai nusiskutęs, B. Kittelis įsakė pradėti žydų žudynes⁸⁸⁵.

Kenos (25 km nuo Vilniaus) darbo stovykloje 1943 m. gegužės mėn. dirbo apie 320 žydų. Stovyklos komendantas nuo gegužės mėn. buvo Juozas Mačys. Jo žinioje buvo keturi 1-ojo bataliono kareiviai. Liepos 8 d. į stovyklą atvykęs B. Kittelis pranešė apie būsimas žydų žudynes. Visi pasmerktieji buvo suvaryti į vieną baraką. Prieš egzekuciją B. Kittelis surinko vertingus žydų daiktus ir pinigus. Iš pradžių vyrai, paskui moterys su vaikais nedidelėmis grupėmis buvo varomi prie duobių ir šaudomi. Šaudė gestapininkai ir policininkai (greičiausiai iš Vilniaus ypatingojo būrio). 1-ojo bataliono kareiviai padėjo varyti žydus prie duobių. Kenoje nužudyta 240–300 žydų⁸⁸⁶.

Riešės stovykloje 1943 m. gegužės mėn. gyveno 197 žydai. Tų metų balandžio mėn. stovyklos komendantu paskirtas 1-ojo bataliono psk. Jonas Narkevičius. Jam buvo pavaldūs 6 to paties bataliono sargybiniai. Sužinoję apie Bezdonių ir Kenos stovyklų sunaikinimą, Riešės stovyklos žydai pradėjo bėgti. Dalis bėglių pasislėpė Vilniaus gete. Nesugebėdamas suvaldyti padėties, J. Narkevičius pasikvietė iš Vilniaus pagalbos. 1943 m. liepos ir rugpjūčio mėnesių sandūroje Riešės stovyklos žydai buvo perkelti į Vilniaus getą⁸⁸⁷.

1943 m. lapkričio 11 d. žiniomis, Vilniuje dislokavosi šie 1-ojo bataliono padaliniai: didžioji 1-osios kuopos dalis ir 3-ioji kuopa (be žandarmerijos būrio) – Didžiojo-

884 I. Guzenberg, *Vilniaus geto darbo stovyklos ir 1942 m. gyventojų surašymas. Vilniaus getas: kalinių sąrašai*, t. 2, Vilnius, 1998, p. 12; J. Oželio-Kozlovskio 1944 12 16 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27968/3, l. 18–20.

885 A. Bubnys, „Vilniaus žydų žudynės ir Vilniaus getas (1941–1944)“, *Genocidas ir rezistencija*, 2003, Nr. 2(14), p. 25.

886 I. Guzenberg, op. cit., p. 14; LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27968/3, l. 330–331.

887 I. Guzenberg, op. cit., p. 14; LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27968/3, l. 339.

je g. 23, didesnioji 2-osios kuopos dalis ir 3-iosios kuopos žandarmerijos būrys – Jėzuitų g. 3, dalis 2-osios kuopos – Polocko g. 13⁸⁸⁸.

Batalionas baigiantis karui. Priartėjus frontui, 1944 m. liepos 2 (kitų šaltinių duomenimis, liepos 3) d. 1-asis batalionas pasitraukė iš Vilniaus. Kartu su kariais traukėsi ir jų šeimos (todėl batalionas tada dar buvo vadinamas „šeimų globos batalionu“). Buvo traukiamasi Ukmergės–Kauno–Pilviškių kryptimi. Ukmergę batalionas apėjo pietiniu aplinkkelio. Po kelių dienų žygio pasiekęs Suvalkiją, batalionas apsistojo Pilviškių ir Naumiesčio apylinkėse, tuščiose ūkininkų sodybose⁸⁸⁹. Rugpjūčio 2 d. batalionas ties Slavikais perėjo Vokietijos sieną ir apsigyveno Rytprūsioose, Tarpiau ir Labiau apylinkėse. Čia kariai kartu su šeimomis išbuvo apie porą mėnesių. Rytprusių gyvenytojai draugiškai sutiko lietuvių karius ir dažnai juos šelpdavo maistu.

1944 m. rudenį (istoriko Antonio J. Munozo teigimu, spalio pabaigoje) vokiečiai 1-ąjį batalioną nuginklavo ir išformavo. Kareiviai ir puskarininkiai buvo paskirstyti po vokiečių armijos priešlėktuvinius dalinius, o karininkai išsiųsti į Dresdeną. Bataliono karių šeimos traukiniu nuvežtos į Bavariją ir apgyvendintos pas vietinius ūkininkus⁸⁹⁰. Pasak kitų šaltinių, 1-asis batalionas 1944 m. rugpjūčio mėn. buvo išsiųstas į Vitenbergo miestą ir ten išskaidytas 50 žmonių grupėmis. Dalis bataliono karių buvo išsiųsti į Magdeburgo miestą prie Elbės, ten statė gynybinius įtvirtinimus vokiečių kariuomenei, o karo pabaigoje pateko į sovietų nelaisvę ir buvo išsiųsti į filtracijos stovyklas⁸⁹¹.

Bataliono drausmės pažeidimai ir nuostoliai. Kas savaitę batalione pasitaikydavo didesnių ar mažesnių drausmės pažeidimų: nepaklusimo viršininkams, tarnybinio aplaidumo, valdiško turto pradanginimo ir savavališko pasišalinimo iš tarnybos (dezertyravimo) atvejų. Už tai buvo skiriamos įvairios bausmės, dažniausiai laukė areštinė arba kalėjimas. Apie bausmes nusižengusiems kariškiams buvo skelbiama Vilniaus apygardos savisaugos dalių arba bataliono vado įsakymuose. Antai bataliono 1-osios kuopos eiliniai Vincas Raugalas ir Dominas Blėda už tai, kad civiliams asmenims pardavė milinę, 1941 m. rugsėjo mėn. buvo nubausti po 6 mėnesius kalėjimo⁸⁹². 1-osios kuopos grnd. Antanas Tutinas ir eil. Alfonsas Baublinskas už savavališką kratą plėšimo tikslais buvo suimti, uždaryti į Lukiškių kalėjimą ir 1941 m. rugsėjo 1 d. išbraukti iš bataliono sąrašų⁸⁹³. Vilniaus apygardos savisaugos dalių vado 1941 m. lapkričio 6 d. įsakymu už savavališką pasišalinimą iš dalinio ir girtuokliavimą mieste LSD Vilniaus apygardos teis-

888 1-ojo bataliono veiklos tvarka aliarimo metu, LCVA, f. R-661, ap. 1, b. 3, l. 3.

889 J. Abraitis, op. cit., p. 116–117.

890 Ibid., p. 117.

891 P. Jokubaičio 1946 01 17 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17954, l. 10.

892 Įsakymas savisaugos dalims Nr. 21 (1941 09 17), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 82–83.

893 Įsakymas Vilniaus savisaugos dalims Nr. 11 (1941 09 06), ibid., b. 226, l. 105–106.

mui buvo perduoti bataliono eiliniai Petras Korsakas ir Petras Bajelis⁸⁹⁴. 1-osios kuopos eil. Aleksas Karneckas už tai, kad pardavė milinę, buvo nubaustas 3 mėnesiais arešto⁸⁹⁵. Vilniaus apygardos savisaugos dalių teismas 1941 m. lapkričio 7 d. 4-osios kuopos eil. Juozą Slaikauską už valdiškos milinės praradimą ir nepaklusimą sargybos viršininkui nuteisė metus kalėti⁸⁹⁶. Lapkričio 27 d. 4-osios kuopos eiliniai Valentinas Kaminskas ir Aleksas Lefšinas už nusižengimus buvo nubausti 30 parų arešto ir pašalinti iš savisaugos dalių⁸⁹⁷.

Beveik visą gyvavimo laiką 1-asis lietuvių policijos batalionas tarnavo Lietuvoje, nebuvo siunčiamas nei į Rytų frontą, nei į intensyvaus sovietinių partizanų veikimo rajonus Baltarusijoje, Ukrainoje ir Rusijoje. Dėl to jo patirti nuostoliai, palyginti su kitų lietuvių policijos batalionų, buvo santykinai nedideli. 1941 m. birželio 27 d. Vilniuje, sugriuvusio Mūriniųkų g. namo rūsyje, buvo rastas j. psk. Vlodo Valskio lavonas su perpjauta gerkle ir daug kitų pjautinių žaizdų. Lietuvos kario žudikų rasti nepavyko⁸⁹⁸. Rugpjūčio 13 d. bataliono 4-osios kuopos eil. Juozas Kerys, sargyboje neatsargiai elgdamasis su ginklu, sunkiai sužeidė patruliavusį tos pačios kuopos kareivį Joną Bendoraitį. Kitą dieną J. Bendoraitis ligoninėje mirė ir buvo palaidotas Rasų kapinėse⁸⁹⁹. 2-osios kuopos, dislokuotos Porchove, eil. Jonas Rudžionis, neatsargiai elgdamasis su ginklu, persišovė ir mirė karo ligoninėje. 1942 m. kovo 2 d. jis buvo palaidotas Porchovo karių kapinėse⁹⁰⁰. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. gruodžio 22 d. įsakyme pranešama apie 1-ojo bataliono kareivio Kazio Pauros žūtį kovoje su bolševikais⁹⁰¹. 1943 m. gruodžio 26 d. per muštynes šokiuose Vilniuje buvo nušautas 1-osios kuopos eil. Bronius Dominas, sunkiai sužeistas j. psk. Juozas Gečas. Dėl šio įvykio buvo sulaikyti 26 įtariamieji. Sulaikytasis Juozas Saniukas, gyvenęs Subačiaus g. 106, varomas bandė pabėgti ir buvo nušautas. Dėl šio įvykio buvo atliekama kvota⁹⁰². 1944 m. sausio mėn. Vilniaus karo ligoninėje nuo sunkaus sužeidimo mirė 3-iosios kuopos j. psk. Juozas Gečas⁹⁰³. Vokiečių tvarkos policijos vado 1944 m. vasario 11 d. įsakyme informuojama apie 1-ojo bataliono grnd. Juozo Gečo žūtį kovoje su bolševikais⁹⁰⁴.

894 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 2 (1941 11 06), *ibid.*, b. 261, l. 51.

895 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 5 (1941 11 10), *ibid.*, l. 48.

896 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 6 (1941 11 11), *ibid.*, l. 45.

897 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 14 (1941 11 27), *ibid.*, l. 28.

898 Kriminalinės policijos Vilniaus apygardos viršininko 1941 06 28 raštas Vilniaus 3-iosios apylinkės tardytojui, *ibid.*, f. R-727, ap. 6, b. 384, l. 1.

899 Įsakymas savisaugos tarnybos dalims Nr. 7 (1941 08 23), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 115–118.

900 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 62 (1942 04 16), *ibid.*, b. 246, l. 8 a. p.

901 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymas (1942 12 22), *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 19, l. 3.

902 Kriminalinės policijos Vilniaus apygardos 1943 12 28 raštas Vilniaus 5-osios apylinkės tardytojui, *ibid.*, f. R-727, ap. 6, b. 186, l. 2.

903 R. Zizas, *op. cit.*, p. 281.

904 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1944 02 11 įsakymas, LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 249, l. 2.

Gana nemažai karių dezertyravo iš Vilniaus 1-ojo bataliono. 1941 m. rugpjūčio 17 d. iš bataliono pabėgo 2-osios kuopos eiliniai Antanas Širvys ir Antanas Mašonas⁹⁰⁵; rugpjūčio 19 d. – 1-osios kuopos eil. Mikas Penkonis⁹⁰⁶; lapkričio 15 d. – 4-osios kuopos eiliniai Aleksas Lygeika (po mėnesio sugrįžo ir buvo nubaustas drausmine bauda⁹⁰⁷) ir Antanas Židanavičius⁹⁰⁸.

1942 m. padaugėjo grupinių pabėgimų. Ypač dažnai lietuviai dezertyruodavo, kai būdavo siunčiami už Lietuvos ribų, į Rytų frontą arba kovoti su partizanais. Štai 1942 m. sausio mėn. dvi 1-ojo bataliono kuopos buvo siunčiamos papildyti Rytuose esančio 13-ojo bataliono. Į paskyrimo vietą iš maždaug 200 karių nuvyko tik apie 160. Apie 30 žmonių pabėgo dar Vilniuje, kiti – pakeliui⁹⁰⁹. 1942–1943 m. beveik kas mėnesį buvo skelbiami iš bataliono pasišalinusių ir valdišką turtą pasisavinusių karių sąrašai. Antai 1942 m. lapkričio 5 d. sąraše nurodytos dezertyravusių 2-osios kuopos eilinių Vinco Pranskevičiaus, Stasio Juškio, Antano Svidersko ir V. Raugalo pavardės⁹¹⁰. 1943 m. kovo 23 d. pasišalinusių bataliono 2-osios kuopos karių sąraše – 20 pavardžių⁹¹¹. 1943 m. vasarą bataliono lt. A. Repšys, siunčiamas tarnauti į 8-ąją lietuvių policijos batalioną Ukrainoje, pasidirbo fiktyvius dokumentus ir nuvažiavęs iki Švenčionėlių pabėgo.⁹¹² 1944 m. vasario 17 d. iš bataliono dezertyravo eil. Jonas Kinderavičius⁹¹³; balandžio 8 d. – eil. Juozas Juodis⁹¹⁴.

2-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas ir veikla Lietuvoje. Vilniaus atstatymo tarnybos viršininko plk. lt. A. Špokevičiaus 1941 m. liepos 31 d. įsakyme Nr. 1 paskelbta VAT štabo ir atskirų tarnybų sudėtis. Greta kitų pareigūnų čia paminėti Tvarkos tarnybos referentas gen. št. plk. lt. P. Vertelis, Tvarkos tarnybos 4-osios kuopos vadas kpt. Aleksandras Kazakevičius, 5-osios kuopos vadas lt. Ignas Račkus⁹¹⁵. Šie asmenys glaudžiai susiję su būsimu Vilniaus apygardos 2-ojo lietuvių policijos bataliono istorija.

905 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 16 (1941 09 16), *ibid.*, b. 261, l. 94.

906 Savisaugos tarnybos dalims įsakymas Nr. 8 (1941 08 28), *ibid.*, b. 226, l. 112.

907 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 31 (1941 12 22), *ibid.*, b. 261, l. 6.

908 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 20 (1941 12 04), *ibid.*, l. 19.

909 V. Šlapelio 1944 02 10 parodymai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 40, l. 12 a. p.

910 1-ojo bataliono 2-osios kuopos pasišalinusių karių daiktaraštis, LCVA, f. R-661, ap. 2, b. 3, l. 67.

911 *Ibid.*, l. 94.

912 V. Šlapelio 1944 02 10 parodymai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 40, l. 14 a. p.

913 1944 02 24 įsakymas suimti J. Kinderavičių, LCVA, f. R-691, ap. 1, b. 80, l. 227.

914 1944 04 18 įsakymas suimti J. Juodį, *ibid.*, l. 167.

915 Gen. št. plk. lt. A. Špokevičiaus 1941 07 31 įsakymas Nr. 1 VAT, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 223, l. 12–13.

1941 m. rugpjūčio 1 d. VAT buvo pavadinta savisaugos tarnyba, o buvusios Saugos, Tvarkos ir Darbo tarnybos pervadintos atitinkamai 1-uuju, 2-uuju ir 3-iuju batalionais. Tvarkos tarnybos referentas plk. ltn. P. Vertelis buvo paskirtas 2-ojo bataliono vadu⁹¹⁶ ir šias pareigas ėjo iki 1941 m. spalio pradžios. Vėliau jis paskirtas 14-ojo (Šiaulių) policijos bataliono vadu ir savisaugos dalių Šiaulių apygardos vadu⁹¹⁷, o 2-ojo bataliono vadu tapo kpt. A. Kazakevičius.

2-asis batalionas galutinai suformuotas 1941 m. spalio viduryje. Tada paaiškėjo, kad vokiečiai jį planuoja siųsti į Liubliną. Tuo metu batalione tarnavo 18 karininkų ir 450 kareivių⁹¹⁸. Batalioną sudarė štabas (bataliono vadas kpt. A. Kazakevičius, adjutantas ltn. Antanas Braziūnas) ir trys kuopos, kurių vadai – ltn. I. Račkus (1-osios), ltn. Pranas Sakalas (2-osios) ir kpt. A. Mėšlius (3-iosios). Kuopos buvo suskirstytos į būrius, būriai – į skyrius⁹¹⁹. Prieš išvykdamas į Liubliną 2-asis batalionas daugiausia saugojo karinius sandėlius, patruliavo Vilniaus mieste ir apylinkėse. Taip pat kariai buvo mokomi karinių dalykų⁹²⁰. Jie vilkėjo Lietuvos Respublikos laikų kariuomenės uniformas su baltais raiščiais ant kairės rankovės, buvo ginkluoti pistoletais ir rusiškais šautuvais. 2-asis batalionas kartu su 1-uuju ir 3-iuju batalionais buvo apgyvendintas kareivinėse Jėzuitų g.⁹²¹

Yra žinių, kad 2-asis lietuvių policijos batalionas 1941 m. rugpjūčio pabaigoje–rugsėjo pradžioje dalyvavo perkeliant žydus iš butų į getą ir suimtus žydus varant į Lukiškių kalėjimą. Pasak kai kurių nuteistų bataliono karių, tų metų rugpjūčio pabaigoje arba rugsėjo pradžioje 2-oji kuopa (vadas ltn. P. Sakalas) iš Lukiškių kalėjimo paėmė apie 500 suimtų žydų ir nuvarė į Panerius. Ten juos sušaudė vokiečių saugumo policijos ir SD ypatingasis būrys.

Iš vokiečių saugumo policijos raporto ir kitų šaltinių žinoma, kad masinės žydų žudynės Paneriuose vyko 1941 m. rugsėjo 2 d. Tądien suimti žydai iš Lukiškių kolo-nomis buvo vedami į Panerius ir šaudomi. Šaudė apie 80, o žudynių vietą saugojo apie 100 policininkų. Mieste buvo išklijuoti gebitskomisaro Hanso Hingsto skelbimai, esą rugpjūčio 31 d. žydai šaudė į vokiečių kareivius ir už tai dabar yra nubausti. Žudynės truko visą dieną. Kaip rodo vokiečių saugumo policijos ir SD vadų Lietuvoje K. Jägerio

916 Gen. št. plk. ltn. A. Špokevičiaus 1941 08 11 įsakymas Nr. 3 savisaugos dalims, *ibid.*, f. R-689, ap. 1, b. 223, l. 19.

917 P. Vertelio 1945 03 23 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19894-LI, l. 41; Įsakymas LSD Vilniaus apygardai Nr. 1 (1941 11 03), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 52.

918 Vilniaus policijos vado 1941 10 24 raštas SS ir policijos vadui Vilniuje, LCVA, f. R-658, ap. 1, b. 1, l. 17.

919 Įsakymas Vilniaus apygardos savisaugos dalims Nr. 9 (1941 11 18), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 37–38.

920 A. Mėšliaus 1945 03 30 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45641/3, t. 1, l. 19.

921 A. Sinkevičiaus 1944 10 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45399/3, l. 16 a. p.

raportas, 1941 m. rugsėjo 2 d. Vilniuje buvo sušaudyta 3 700 žydų (864 vyrai, 2 019 moterų ir 817 vaikų)⁹²².

Kai kurie nuteisti buvę 2-ojo bataliono kariai liudijo, kad apie 1941 m. rugsėjo pabaigą bataliono kariai lydėjo apie 2 tūkst. žydų koloną į Panerius ir šaudant žydus saugojo žudynių vietą. Žydus šaudė vokiečių saugumo policijos ir SD ypatingasis būrys⁹²³. Pasak vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje K. Jägerio raporto, 1941 m. spalio 4 d. Vilniuje buvo sušaudyti 1 983 žydai (432 vyrai, 1 115 moterų ir 436 vaikai)⁹²⁴. Turimais duomenimis, kitose masinėse žydų naikinimo akcijose 2-asis batalionas nedalyvavo.

Batalionas Liubline. Į Liubliną 2-asis policijos batalionas, sudarytas iš štabo ir trijų kuopų (iš viso 370 žmonių), išvyko traukiniu 1941 m. lapkričio 11 d. Prieš pat išvykstant iš bataliono dezertyravo 5 eiliniai kareiviai. Į Liubliną lietuviai atvyko lapkričio 15 d.⁹²⁵

Maidaneko stovykla tuo metu dar tik kūrėsi, tad Liublino koncentracijos stovyklą, esančią 2 km už miesto, vietos gyventojai ir joje kalėję kaliniai vadino Maidaneko koncentracijos stovykla (taip ji kartais buvo vadinama ir oficialiuose vokiečių valdžios raštuose). Vokiečių okupacinė valdžia 1941 m. vasarą nutarė įsteigti Liubline koncentracijos stovyklą. Vokiečių SS ir policijos vadas H. Himmleris, tų metų liepos mėn. lankydamasis Liubline, įpareigojo Liublino apygardos SS ir policijos vadą Odilą Globocniką įrengti 25–50 tūkst. kalinių koncentracijos stovyklą. Jos statybą turėjo organizuoti Liubline įsteigta SS ir policijos centrinė statybos valdyba. Stovyklą pradėta statyti 1941 m. rugsėjo pabaigoje.

Iš pradžių Maidaneko stovykla veikė kaip karo belaisvių stovykla. Pirmaisiais nacių–sovietų karo mėnesiais vokiečių kariuomenė paėmė į nelaisvę šimtus tūkstančių rusų. Vokiečiams iškilo problema, kur dėti karo belaisvius. Iš pradžių dauguma sovietų karo belaisvių buvo siunčiami į Osvencimo ir Maidaneko stovyklas. Pastaroji 1941 m. rudenį buvo pavadinta Liublino SS karo belaisvių stovykla⁹²⁶. Spalį į Maidaneką buvo atvežta 2 tūkst. sovietų karo belaisvių. Nuo bado, išsekimo ir epidemijų dauguma jų iki 1941 m. pabaigos išmirė. Tuo metu, kai 2-asis batalionas atvyko į Liubliną, Maidanেকে dar buvo likę apie 600 karo belaisvių. Lapkričio mėn. čia pradėta vežti civilius gyventojus – įvairių tautybių politinius kalinius, žydus, lenkus ir vokiečių kriminalinius

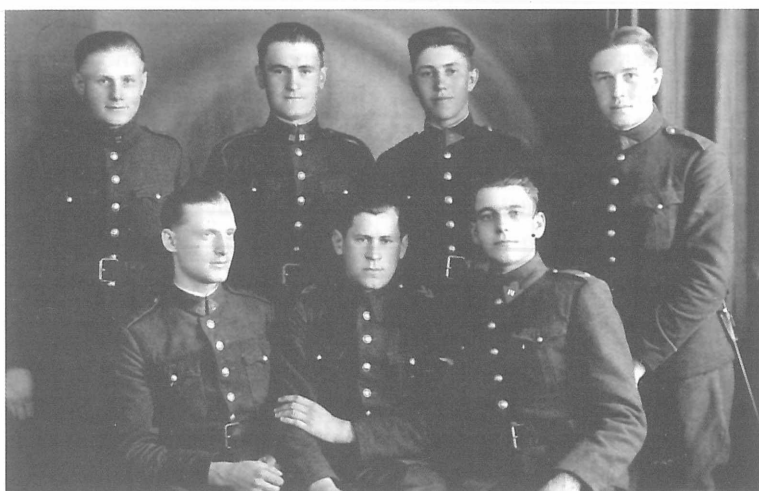
922 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 137, 170; K. Sakowicz, *Dziennik pisany w Ponarach od 11 lipca 1941 r. do 6 listopada 1943 r.*, Bydgoszcz, 1999, s. 51–52; I. Koskaus 1951 11 27 tardymo protokolo išrašas, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 137, l. 171.

923 K. Kizio 1951 12 31 tardymo protokolo ištrauka, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 152, l. 43.

924 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 136.

925 LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 37–38; A. Mėšliaus 1945 03 30 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45641/3, t. 1, l. 20.

926 T. Mencil, *Majdanek 1941–1944*, Lublin, 1991, s. 486–487.

Grupė 2-ojo (Vilniaus) lietuvių
policijos bataliono karių Liubli-
ne (Lenkija). 1942 m. (LYA)

2-ojo (Vilniaus) lietuvių policijos
bataliono karys Baranauskas
Liubline (Lenkija). 1942 m. (LYA)

nusikaltėlius⁹²⁷. Nuo 1942 m. vasario mėn. į Maidaneką buvo masiškai vežami Vokietijos, Lenkijos, Slovakijos ir kitų Vokietijos okupuotų šalių žydai. Maidaneko karo belaisvių stovykla virto masinio civilių gyventojų (pirmiausia žydų ir lenkų) naikinimo vieta. Stovykla sparčiai plėtėsi: buvo pastatyta apie 150 barakų, ūkinių pastatų, dirbtuvių. 1942 m. įrengta dujų kamera ir krematoriumas. Vienu metu stovykloje kalėjo apie 12 tūkst. kalinių. 1941–1944 m. Maidaneko koncentracijos stovykloje buvo nužudyta ir numarinta apie 300 tūkst. įvairių tautybių žmonių⁹²⁸.

Kaip ir kitose koncentracijos stovyklose, Maidaneke daugiausia dėmesio buvo skiriama kalinių saugojimui. Stovyklos apsaugą organizavo SS oberšturmfiureris Walteris Langleistas. Maidaneko stovyklą saugojo specialiai parengtas SS dalinys (*SS-Totenkopf Sturmabteilung*) ir 2-asis lietuvių policijos batalionas. 1942 m. stovyklą saugojo keturios SS kuopos (470 žmonių). 2-ajame policijos batalione tarnavo 370 žmonių. Stovyklos Apsaugos skyriaus viršininkas iki 1943 m. rugpjūčio buvo W. Langleistas, vėliau – SS hauptšturmfiureris Martinas Melzeris. Apsaugos skyriaus viršininkas buvo pavaldus koncentracijos stovyklos komendantui⁹²⁹.

Prie visų trijų stovyklos vartų buvo įrengti sargybos postai. Sargybiniai kontroliavo visus atvykstančius ir išvykstančius asmenis ir automobilius. Stovyklą supo dviejų eilių spygliuota viela su 18 sargybos bokštų, kuriuose nuolat budėjo po tris sargybinius, ginkluotus automatiniais ginklais ir granatomis. Naktį tarp bokštų patruliuodavo ginkluoti policininkai, po stovyklą vaikščiodavo esesininkai su specialiai išmokytais šunimis⁹³⁰.

Liubline 2-asis batalionas iš pradžių buvo mokomas karinių dalykų (rikiuotės, šaudymo ir t. t.), o 1942 m. vasarį paskirtas į išorinę Maidaneko stovyklos apsaugą⁹³¹. Prieš tai sausio pabaigoje bataliono kariai pasirašė raštiškus įsipareigojimus ištikimai tarnauti Trečiajam reichui⁹³². Įsipareigojimo tekstas skambėjo taip: „Aš įsipareigoju tarnauti savisaugos daliniuose. Aš įsipareigoju savo vokiečių viršininkų ir savo savisaugos dalinių viršininkų man duotus įsakymus įvykdyti besąlyginiai. Aš pasižadu būti paklusnus, ištikimas ir narsus.“⁹³³

Stovyklos viduje budėjo SS kuopa. Vokiečių ir lietuvių sargybiniai gyveno tose pačiose kareivinėse. Lietuviai patruliuodavo tarp sargybos bokštų išorinėje spygliuotos tvoros pusėje. Be to, lietuviai lydėdavo iš geležinkelio stoties į stovyklą kalinių transpor-

927 Ibid., s. 487; A. Mėšliaus 1945 03 31 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45641/3, t. 1, l. 21.

928 T. Mencil, op. cit., s. 489, 497.

929 Ibid., s. 77.

930 Ibid., s. 80.

931 J. Bielico 1945 01 24 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19320-LI, l. 12.

932 A. Juozapavičiaus 1951 10 31 tardymo protokolas, ibid., b. 24976/3, t. 2, l. 14.

933 J. Jackevičiaus įsipareigojimas (1942 m. sausis), ibid., b. 2000/3, t. 3, l. 225.

tą, vedavo kalinius į darbus už stovyklos ribų ir saugodavo juos darbo metu⁹³⁴. Be specialaus leidimo lietuvių bataliono kariams įeiti į stovyklos vidų buvo draudžiama. 1942 m. vasarą Maidaneko stovyklos komendantas SS štandartenfiureris Karlas Otto Kochas surengė bataliono karininkams „ekskursiją“ po stovyklą. Jis papasakojo lietuviams apie kalinių kalinimo, saugojimo ir naikinimo būdus. Lietuvių karininkai ir kareiviai buvo įspėti griežtai laikytis konfidencialumo ir niekam nepasakoti apie savo tarnybą ir Maidaneko stovyklą. Visi bataliono kariai pasirašė pasižadėjimus saugoti tarnybinę paslaptį⁹³⁵.

Tarnybinius nurodymus ir instrukcijas bataliono vadovybė gaudavo iš stovyklos sargybos viršininko W. Langleisto. Jis ne tik instruktavo, kaip saugoti kalinius, bet ir ragino bataliono vadovybę informuoti jį apie karių nuotaikas, drausmę ir ketinimus dezertyruoti⁹³⁶.

2-ojo bataliono kariai buvo nepatenkinti tarnyba Maidaneko stovykloje ir pasitaikius progai pabėgdavo. Dažniausiai lietuviai negrįždavo po atostogų. Šitaip iš 3-iosios kuopos dezertyravo 3–4 kareiviai. Už pabėgimą iš tarnybos 2 šios kuopos kareivius vokiečių teismas nuteisė 6 mėnesius kalėti⁹³⁷.

Lietuvių sargybiniai nebuvo itin griežti saugomiems kaliniams. Buvęs 2-ojo bataliono kareivis Jonas Acus paliudijo, kad kartą pabėgo 4 iš jo saugomų dirbančių kalinių. Lietuviai į bėglius net nešaudė. Mat vokiečiai, išgirdę šaudant, būtų pradėję aiškintis, kodėl kaliniai pabėgo ir kas už tai atsakingas. Norėdami išvengti vokiečių tardymų lietuviai nuslėpė kalinių pabėgimą⁹³⁸.

H. Himmlerio 1942 m. spalio 20 d. įsakymu ir vokiečių tvarkos policijos vado tų pačių metų spalio 26 d. įsakymu 2-ąjį lietuvių policijos batalioną turėjo pakeisti 252-asis batalionas. Taigi 2-asis batalionas privalėjo grįžti į Kauną ir perimti 252-ojo bataliono funkcijas. Tuo metu 2-ajame batalione buvo 14 karininkų, 59 puskarininkiai ir 286 eiliniai (iš viso 359 žmonės). Bataliono ryšių karininkas policijos kpt. Voigtas turėjo likti Liubline ir iš policijos kpt. H. Kruse'ės perimti ryšių karininko pareigas 252-ajame batalione. Kpt. H. Kruse turėjo tapti naujuoju 2-ojo bataliono ryšių karininku⁹³⁹. 1942 m. lapkričio 10 d. 2-ojo bataliono kariai buvo nuginkluoti ir išsiųsti į Zamoscį (Lenkija) pailsėti. Vėliau batalionas grįžo į Liubliną ir gruodžio 2 d. išvyko į Lietuvą. Gruodžio 7 d. jo kariai pasiekė Kauną⁹⁴⁰.

934 A. Sinkevičiaus 1944 10 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45641/3, t. 1, l. 11.

935 A. Mėšliaus 1945 03 31 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 22–22 a. p.

936 *Ibid.*, l. 23.

937 *Ibid.*, l. 23–24.

938 J. Acaus 1951 10 12 tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-17621, l. 41–43.

939 Tvarkos policijos vado Lietuvoje plk. H. Hachtelio 1942 11 17 įsakymas, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 74–75.

940 A. Mėšliaus 1945 03 31 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45641/3, t. 1, l. 24–24 a. p.; Maidaneko koncentracijos stovyklos SS apsaugos būrio vado 1943 02 20 raštas, Archiwum państwowe muzeum na Majdanku, I f. 5, k. 191.

Bataliono veikla Lietuvoje, Rusijoje ir Baltarusijoje. Parvykęs į Kauną 2-asis batalionas jokių užduočių neturėjo ir atliko įprastines kariškas rikiuotės, šaudymo pratybas. Dalis kareivių išleista trumpalaikių atostogų.

Apręntas vokiečių policijos uniformomis, 1943 m. sausio 27 d. batalionas buvo išsiųstas į Vilnių SS ir policijos vado štandartenfuurerio Paulo Kriego žinion, kur pradėtas ruošti į Rytų frontą. Sužinoję, kad bus išsiųsti į Rytus, bataliono kariai ėmė masiškai dezertyruoti. Vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje 1943 m. vasario mėn. ataskaitoje rašoma, kad iš vieno lietuvių policijos bataliono, kuris vasario 3 d. iš Vilniaus turėjo išvykti į frontą, naktį iš vasario 1-osios į 2-ąją pabėgo 171 karys. 56 bėglius vokiečių policija suėmė. Šį įvykį nagrinėjo SS ir policijos teismas. Lietuvių kariai buvo nubausti įvairiomis laisvės atėmimo bausmėmis, paskelbtas vienas mirties nuosprendis. Ataskaitoje pažymima, kad šis įvykis susijęs su lietuvių tautinių sluoksnių įsitikinimu, jog lietuvių kraujas fronte gali būti liejamas tik tuo atveju, jei Lietuva atgaus visišką nepriklausomybę⁹⁴¹.

Yra žinoma, kad SS ir policijos teismas Kaune 1943 m. vasario 8 d. už dezertyravimą ir nepaklusnumą mirties bausme nuteisė 2-ojo bataliono kareivį Zenoną Kuzmicką. Nuosprendis įvykdytas vasario 11 d., apie jį pranešta visiems bataliono kariams⁹⁴².

Už masinį 2-ojo bataliono karių dezertyravimą buvo suimti kuopų vadai A. Mėšlius, P. Sakalas, I. Račkus ir du būrių vadai. 3-iosios kuopos vadas kpt. A. Mėšlius buvo nuteistas kalėti 8 mėnesius. Bausmę jis atliko Lukiškių ir Kauno kalėjimuose nuo 1943 m. vasario 7 d. iki spalio 7 d., paskui buvo iš savisaugos dalinių demobilizuotas⁹⁴³.

Dėl masinio dezertyravimo sumažėjęs 2-asis batalionas buvo papildytas išformuoto 251-ojo bataliono karininkais ir kareiviais⁹⁴⁴.

1943 m. vasario pradžioje 2-asis batalionas išvyko į Daugpilį (Latvija). Čia kareiviai trumpą laiką buvo kariškai mokomi, o vėliau išsiųsti į Sebežo rajoną (Pskovo sr., Rusija) kovoti su sovietiniais partizanais⁹⁴⁵. Ten batalionas veikė kelias savaites. Kovo viduryje lietuviai miške susidūrė su partizanais. Per susišaudymą žuvo keli sovietiniai partizanai ir lietuvių karys, 2 kariai buvo sužeisti. Pamatę, kad lietuvių pajėgos gausesnės, partizanai iš mūšio pasitraukė. Gera nepažindami vietovės, lietuvių kariai jų nepersekiojo. Nors batalionas dažnai šukuodavo Sebežo apylinkių miškus, daugiau su partizanais nesusidūrė⁹⁴⁵.

941 Vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje 1943 m. vasario mėn. ataskaita RSHA Berlyne, LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 61, l. 15.

942 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 02 19 įsakymas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 33 a. p.

943 A. Mėšliaus 1945 03 06 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45641/3, t. 1, l. 11–12.

944 *Ibid.*, l. 11 a. p.; 251-ojo bataliono vado kpt. P. Nazaro įsakymas Nr. 22 (1943 01 31), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 236, l. 1.

945 A. Stasiukyno 1952 03 16 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24993/3, t. 1, l. 120.

1943 m. balandžio mėn. Sebežo ir Opočkos rajonuose buvo surengtos didelės operacijos prieš sovietinius partizanus. Jose dalyvavo keli policijos batalionai ir kiti daliniai. Baudėjai degino kaimus, masiškai suiminėjo civilius gyventojus ir siųsdavo juos prievartos darbų į Vokietiją. Sovietų duomenimis, per antipartizanines operacijas Sebežo rajone buvo sušaudytas 261 civilis gyventojas, suimtas 581 žmogus, sudegintas 41 namas⁹⁴⁶. Sunku pasakyti, ar 2-asis lietuvių policijos batalionas prisidėjo prie kaimų naikinimo. Bataliono karių parodymai šiuo klausimu prieštaringi. Vieni jų prisipažįsta tik dalyvavę kautynėse su partizanais, kiti teigia ir deginę kaimus, suiminėję civilius gyventojus⁹⁴⁷.

Iš Pskovo srities į Vilnių batalionas grįžo 1943 m. balandžio mėn., per Velykas. Kariai apie mėnesį ilsėjosi, paskui buvo išsiųsti kovoti su partizanais į Švenčionių apskritį. Čia batalionas išbuvo beveik metus – iki 1944 m. gegužės mėn.⁹⁴⁸ Bataliono štabas kartu su 2-ąja kuopa (vadas kpt. B. Balčiūnas, vėliau – vyr. lt. V. Irlikis) apsistojo Adučiškio miestelyje. Batalionui ir toliau vadovavo kpt. A. Kazakevičius, vado adjutantas buvo vyr. lt. Mykolas Repečka. Štabe dirbo 3 raštininkai ir vertėjas. Ūkio dalies viršininkas buvo kpt. Vincas Valteris, gydytojas – J. Urbaitis⁹⁴⁹.

Bataliono 1-oji kuopa (vadas kpt. Ignas Jonikas) buvo dislokuota Vidžiuose, 3-ioji (vadas kpt. J. Jackūnas) – Vosiūnų kaime, 4-oji (vadas lt. Jurgis Skaržinskas) – Kamojyse (Svyrių aps.). 1943 m. batalione tarnavo apie 300 žmonių⁹⁵⁰.

2-ajam batalionui buvo priskirtas vokiečių ryšių karininkas policijos kpt. G. Beyeris. Jis turėjo savo Adučiškyje įsikūrusį štabą, kuriame dirbo 3 vokiečiai – leitenantas ir 2 seržantai. Ryšių karininko štabas daugiausia rinko žinias apie sovietinių partizanų buvimo vietas ir planavo kovines operacijas. Pas kpt. G. Beyerį dažnai lankydavosi aplinkinių kaimų gyventojai ir pranešdavo apie sovietinius partizanus⁹⁵¹. Dažniausiai su partizanais būdavo susiduriama batalionui surengus pasalas ir šukuojant miškus⁹⁵².

Naktį iš 1943 m. birželio 7-osios į 8-ąją 2-oji bataliono kuopa nuskubėjo į Mielaigėnų valsčiaus Polesės dvarą, kurį užpuolė partizanai. Susidūrimo metu nukauti 3 partizanai, lietuvių policininkai nuostolių nepatyrė⁹⁵³. Birželio 16–18 d. Dubičių rajone (į vakarus nuo Rodūnios) vokiečiai surengė didelę operaciją prieš sovietinius partizanus. Jai vadovavo tvarkos policijos vadas Lietuvoje plk. Hansas Hachtelis. Operacijoje daly-

946 LSSR KGB 1952 08 04 pažyma apie 2-ojo policijos bataliono veiklą, *ibid.*, t. 2, l. 340.

947 *Ibid.*, t. 1, l. 121; V. Demenčiaus 1953 04 06 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 8, b. 137, l. 193.

948 A. Stasiukyno 1952 03 16 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 24993/3, t. 1, l. 121–122.

949 *Ibid.*, l. 130, 131, 133.

950 *Ibid.*, l. 122.

951 *Ibid.*, l. 124.

952 A. Stasiukyno 1952 03 16 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 128.

953 Vokiečių žandarmerijos 1943 06 10 pranešimas generaliniam komisarui Kaune, LCVA, f. R-613, ap. 1, b. 7, l. 90.

SS 16-ojo pulko kariai Trakuose.
1944 m. (LYA)

vavo 2-asis ir 7-asis lietuvių policijos batalionai, 2 atskirosios policijos kuopos ir 2 vokiečių policijos kuopos iš Kauno. Pėstininkus rėmė 3 šarvuočiai ir 2 vokiečių bombonešių eskadrilės⁹⁵⁴. Policijos batalionai šukavo miškus ir ieškojo besislapstančių raudonųjų partizanų. Operacijos rezultatai nežinomi.

1943 m. vasarą padaugėjus norinčių stoti į batalioną vietos jaunuolių, j. ltn. Vladas Daraškevičius gavo įsakymą suformuoti atskirą būrį. Šis apie 40 kareivių būrys buvo apgyvendintas Adutiškio pradžios mokyklos pastate⁹⁵⁵.

1944 m. pradžioje 2-ojo bataliono 1-oji kuopa Vidžių apylinkėse susikovė su sovietiniais partizanais. Žuvo 2 partizanai. Švenčionių apskrities Vosiūnų kaime stovėjo vyr. ltn. Broniaus Deveikio vadovaujamas 3-iosios kuopos 1-asis būrys. Tų metų gegužės pabaigoje–birželio pradžioje būrio kariai žvalgydami mišką susidūrė su sovietiniais partizanais. Per susišaudymą sužeistas vienas būrio kareivis. Partizanų nuostoliai nežinomi⁹⁵⁶.

954 L. B., „Lietuvių apsaugos dalių 257 Bn“, *Karys*, 1979, Nr. 3(1550), p. 97.

955 A. Stasiukyno 1952 03 16 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24993/3, t. 1, l. 125.

956 Ibid., l. 127.

Vokiečių SS ir policijos vado Ostlande Friedricho Jeckelno įsakymu 1944 m. gegužės 18 d. buvo suformuota policijos plk. ltn. Walterio Titelio vadovaujama kovos su partizanais Lietuvoje grupė (vok. *Gruppe Titel*). Ją sudarė vokiečių SS ir policijos 16-asis pulkas, 2-asis, 253-iasis ir 257-asis lietuvių policijos batalionai bei Eišiškių apskrities žandarmerijos postai. W. Titelio grupės štabas įsikūrė Trakuose. 2-asis batalionas turėjo įsikurti Varėnoje ir įrengti žiedinės gynybos įtvirtinimus⁹⁵⁷.

Plk. ltn. W. Titelio 1944 m. birželio 9 d. įsakymu 2-ojo bataliono štabas su viena kuopa iš Varėnos turėjo persikelti į Paversekį (*Powerzecze* – dokumento tekste kaimų pavadinimai parašyti lenkiškai), kitos trys kuopos – į Krūminius (*Krumince*), Giniūnus (*Geniunce*) ir Matuizą. Batalionas gavo užduotį trukdyti partizanų būriams judėti Versekos rajone ir kovoti su „plėšikaujančiomis lenkų gaujomis“⁹⁵⁸.

Batalionas baigiantis karui. Sovietų kariuomenei įsiveržus į Lietuvą, 2-ajam lietuvių policijos batalionui buvo įsakyta vykti į Kauną. Sustoję prie Jonavos, bataliono kariai kasė apkasus ir statė gynybinius įtvirtinimus, bet susikauti su sovietų daliniais jiems neteko. Liepos viduryje batalionas atvyko į Kauną ir kartu su 9-uju, 253-uoju ir 257-uju batalionais buvo įtrauktas į 1-ąją lietuvių policijos pulką⁹⁵⁹. Liepos pabaigoje 2-asis batalionas gavo įsakymą trauktis Vilkaviškio kryptimi.

Liepos 30 d. Vokietijos sienos link besitraukiantį 2-ąją batalioną Sasnavos apylinkėse (Marijampolės aps.) smarkiai apšaudė sovietų artilerija ir tankai. Daug lietuvių karių žuvo, kiti išsibėgiojo, treči pasiekė Vokietiją ir buvo paskirstyti po įvairius vokiečių karinius dalinius⁹⁶⁰. Buvusio 2-ojo bataliono kario Vinco Kubertavičiaus liudijimu, liepos 30 d. kelyje Kaunas–Marijampolė, tarp Ažuolų Būdos ir Vinčų, prie senųjų Račyliškės kaimo kapinaičių, bataliono kariai pateko į sovietų tankų apsupties žiedą. Molupio kaime, prie Vinco Sinkevičiaus sodybos, žuvo 4 lietuvių kariai, tarp jų – eil. Aleksas Tamašauskas iš Kėdainių miesto. Žuvę lietuvių kariai buvo užkasti vienoje duobėje prie V. Sinkevičiaus sodybos. Jų palaidojimo vietoje kaimo gyventojai pastatė medinį kryžių⁹⁶¹.

957 W. Titelio grupės vado 1944 05 31 įsakymas Nr. 1, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 4, l. 74 a. p.

958 Plk. ltn. W. Titelio 1944 06 09 įsakymas Nr. 6, *ibid.*, l. 81–82.

959 V. Demenčiaus 1953 04 02 tardymo protokolo išrašas, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 137, l. 194–195; P. Stankas, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 178.

960 A. Stasiukyno 1951 11 29 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24976/3, t. 1, l. 19; P. Stankas, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 178–179.

961 V. Kubertavičius, „Buvusių Lietuvos savisaugos dalinių karių ir jų artimųjų dėmesiai“, *Tremtinys*, 2013, balandžio 12, Nr. 14, p. 6.

3-iasis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas ir veikla Lietuvoje. 3-iasis batalionas Vilniuje buvo suformuotas 1941 m. rugpjūčio 1 d. iki tol egzistavusios Darbo tarnybos pagrindu. Pirmuoju jo vadu paskirtas ligtolinis Darbo tarnybos referentas (viršininkas) inžinerijos plk. lt. Jozas Vitkus. Rugsėjo 5 d. nauju bataliono vadu tapo kpt. P. Ambraziūnas⁹⁶². Bataliono vado adjutantu ilgą laiką tarnavo lt. Vytautas Vaškūnas, ūkio dalies viršininku – lt. Jozas Jablonskis, 1-osios kuopos vadu – lt. Alfonsas Baltikauskas, 2-osios – lt. Jozas Rimkevičius, 3-iosios – lt. Vaclovas Navickas (į batalioną priimtas rugsėjo 16 d. ir iš pradžių tarnavo 3-iosios kuopos 2-ojo būrio vadu, o spalio 28 d. paskirtas 11-osios kuopos vadu), 4-osios – lt. Vladas Ašmonas (į batalioną priimtas rugsėjo 30 d.)⁹⁶³. Būriams vadovavo j. lt. Vincas Čerškus, j. lt. Antanas Martinkus, j. lt. Jozas Sūdžius, j. lt. Petras Kiršinas, lt. Vytautas Plūkas, j. lt. Vytautas Lozoraitis, j. lt. Kazys Taparauskas, lt. Bronius Gritis, j. lt. V. Šventoraitis, lt. Vladas Adomaitis, j. lt. Jozas Jakubauskas, j. lt. Povilas Šepetys, j. lt. Justinas Samuolis, lt. Vytautas Sederavičius ir lt. Jonas Adomaitis⁹⁶⁴. Bataliono štabas 1941 m. rudenį buvo įsikūręs Trakų g. 14, buvusio vienuolyno pastate⁹⁶⁵. 3-iojo bataliono vokiečių ryšių karininku 1942 m. gegužės 14 d. paskirtas policijos kpt. Jacobas⁹⁶⁶. Bataliono 5-osios kuopos vadas j. lt. Ignas Talanskas 1941 m. rugsėjo 2 d. netikėtai mirė nuo ligos Raudonojo Kryžiaus ligoninėje ir buvo palaidotas Antakalnio kapinėse. Nauju šios kuopos vadu rugsėjo 4 d. paskirtas lt. Pranas Mikužis⁹⁶⁷. Savisaugos dalių štabo 1941 m. rugsėjo 16 d. įsakymu 3-iojo bataliono kuopos gavo 9, 10, 11 ir 12 numerius⁹⁶⁸. Rugsėjo 28–29 d. į batalioną buvo priimti tarnauti ir paskirti būrių vadais jaunesnieji leitenantai Jozas Sūdžius, Stepas Čiutra, Petras Kiršinas ir lt. Vladas Adomaitis⁹⁶⁹. Savisaugos dalių štabo 1941 m. spalio 7 d. įsakymu iš Vilniaus 3-iojo bataliono į 2-ąjį buvo perkelti 44, o iš Vilniaus 4-ojo bataliono į 3-įjį – 74 kariai⁹⁷⁰. Bataliono kareiviai dėvėjo Lietuvos kariuomenės uniformas su baltais raiščiais ant rankovių, ant kurių buvo užrašytas bataliono pavadinimas ir kareivio eilės numeris. Vokiečių tvarkos policijos vado mjr. Stötzelio 1941 m.

962 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymai Nr. 3 ir Nr. 13, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 223, l. 19; *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 226, l. 103–104.

963 P. Ambraziūno 1950 12 19 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 40947/3, l. 118–121.

964 S. Čiutros 1946 04 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 22848/3, l. 27 a. p.

965 Vilniaus m. policijos vado 1941 10 24 raštas, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 59, l. 7.

966 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 05 14 įsakymas Nr. 8, *ibid.*, b. 19, l. 75.

967 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymai Nr. 12 (1941 09 08) ir Nr. 13 (1941 09 10), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 226, l. 103, 101.

968 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 16 (1941 09 16), *ibid.*, b. 261, l. 94.

969 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 23 (1941 10 01), *ibid.*, l. 77–78.

970 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 25 (1941 10 07), *ibid.*, b. 234, l. 20–22.

spalio 24 d. rašte nurodyta, kad 3-iajam batalionui vadovauja vokiečių tvarkos policijos vyr. lttn. Mülleris, batalionas yra kariškai mokomas ir netrukus bus išsiųstas iš Vilniaus. Tuo metu batalione tarnavo 24 karininkai, 607 puskarininkiai ir eiliniai. Tai buvo didžiausias karių skaičiumi Vilniaus batalionas (tada Vilniuje buvo penki batalionai)⁹⁷¹.

Iki 1941 m. lapkričio 23 d., kada 3-iasis batalionas išvyko į Minską, jo kareiviai saugojo karinės reikšmės objektus Vilniuje, Vilniaus žydų getą, taip pat konvojavo žydus į Panerius sušaudyti. Iš buvusių bataliono kareivių parodymų matyti, kad du kartus į Panerius atvaryta 500–600 žydų, tarp jų moterų ir vaikų. Pirmą kartą žydų kolona į Panerius buvo konvojuojama rugsėjo–spalio mėn. sandūroje, antrą kartą – spalio pradžioje. Paneriuose žydus šaudė vokiečių saugumo policijos ir SD ypatingasis būrys (*Sonderkommando*), bet būta atvejų, kai jam talkininkavo ir policijos batalionų kareiviai⁹⁷².

Kaip liudijo buvęs bataliono kareivis Jonas Dvilaitis, jam su kitais kareiviais 1941 m. rudenį teko du kartus konvojuoti žydus iš Lukiškių kalėjimo į Panerius. Pirmą kartą sušaudyti atvaryta apie 200, antrą – apie 2 tūkst. žmonių. Atvarius pirmąją grupę, žudynių vietoje prie stalo sėdėjęs vokiečių gestapininkas ir lietuvių saugumo policijos tarnautojas. Pastarasis vertėjavo gestapininkui, registruojančiam pasmerktuosius mirti. Užregistruotus žydus kareiviai nuvarydavo į šalį, ten jiems būdavo liepiama nusirengti, o paskui raiščiu užrišamos akys. Žydai buvo statomi prie duobės krašto 10 žmonių grupėmis ir pagal komandą sušaudomi. Paskui buvo atvedama kita pasmerktųjų grupė. Baigus šaudyti, aukų daiktai (drabužiai, laikrodžiai, pinigai ir kt.) buvo sukrauti į mašiną ir išvežti į miestą. J. Dvilaičio liudijimu, bataliono kareiviai buvo apsupę žudynių vietą, o tiesiogiai šaudė ypatingojo būrio baudėjai. Antrą kartą Paneriuose buvo sušaudyta keli tūkstančiai žydų, tarp jų – senelių ir vaikų⁹⁷³.

Kito buvusio bataliono kareivio parodymais, viena 3-iojo bataliono kuopa 1941 m. rugsėjo mėn. du kartus lydėjo kelių tūkstančių žydų kolonas iš Lukiškių kalėjimo į Panerius ir dalyvavo jų žudynėse⁹⁷⁴. Kaip rodo vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje K. Jägerio ataskaita, 1941 m. rugsėjo mėn. Vilniuje įvyko dvi masinių žydų žudynių akcijos. Rugsėjo 2 d. Paneriuose buvo sušaudyti 3 700, rugsėjo 12 d. – 3 334, o spalio 4 d. – dar 1 983 žydai⁹⁷⁵. Tikėtina, kad šiose žudynėse galėjo dalyvauti ir atskiri 3-iojo bataliono padaliniai. Rugsėjo pradžioje 3-iojo bataliono kareiviai dalyvavo Vilniaus žydus perkeliančią butų į getą. Tuščius žydų butus užantspaudavo policija, o turtas būdavo vežamas į specialius sandėlius. Bataliono kareiviai iškeldino žydų šeimas

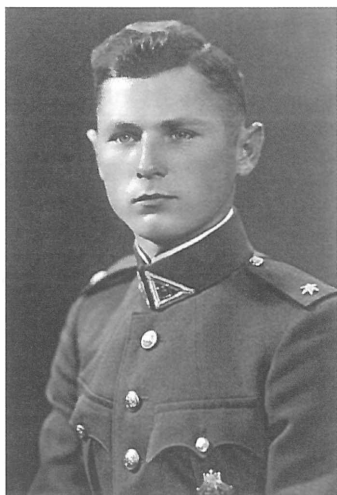
971 Mjr. Stötzelio 1941 10 24 raštas, *ibid.*, f. R-658, ap. I, b. 1, l. 17.

972 K. Dreiniaus 1949 03 04 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 15380/3, l. 14–17.

973 J. Dvilaičio 1944 10 18 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 27968/3, l. 139 a. p.–142.

974 J. Medžiulio 1945 01 30 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 8, b. 8, l. 155–157.

975 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 136.

3-iojo lietuvių policijos
bataliono būrio vadas j. ltn. Kazys
Taparauskas (LKKAS)

iš Užupio, Paupio, Polocko, Subačiaus, Malūno, Latako, Bokšto ir kitų gatvių. Žydų perkėlimas į getą truko kelias dienas⁹⁷⁶.

Bataliono veikla Baltarusijoje. 1941 m. lapkričio 12 d. 3-iasis lietuvių policijos batalionas (25 karininkai, 5 viršilos, 20 puskarininkių, 55 jaunesnieji puskarininkiai, 23 grandiniai ir 451 eilinis) išvyko į Minską. Vilniuje pasilikę 55 šio bataliono kareiviai buvo prijungti prie 1-ojo bataliono⁹⁷⁷. Išsiunčiamą batalioną sudarė keturios kuopos, kurių kiekvienoje buvo po tris būrius ir dar kulkosvaidininkų būrys. Visos kuopos turėjo po 12 lengvųjų ir 2 sunkiuosius kulkosvaidžius, be to, batalionas turėjo patrankų⁹⁷⁸. Minske lietuviai apsigyveno vadinamosiose Šiaurės kareivinėse. Kareiviai saugojo gamyklas, elektros stotį, vandentiekį, sandėlius, kitus karinius ir pramonės objektus. 1942 m. kovo 28 d. sovietinei aviacijai bombarduojant Minską žuvo bene pirmasis bataliono kareivis eil. Petras Dzindzaleta⁹⁷⁹.

1942 m. pavasarį (balandžio–gegužės mėn.) batalionas dalyvavo operacijose prieš sovietinius partizanus Slucko ir Starobino rajonuose, vėliau apie du mėnesius veikė

976 J. Dvilaičio 1944 10 18 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27968/3, l. 144; V. Mandeikos 1944 10 25 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 159–160.

977 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 20 (1941 12 04), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 19.

978 V. Žygo 1946 09 12 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 3439/3, l. 11 a. p.–12.

979 R. Zizas, *op. cit.*, p. 279.

prieš partizanus Kapylio rajone, paskui grįžo į Minską. Iš čia batalionas netrukus buvo išsiųstas į Molodečno rajoną saugoti lentpjūvių, geležinkelio ir draustinio⁹⁸⁰. 1942 m. rugpjūčio 26 d. lietuvių policijos batalionų dislokacijos schemeje nurodyta, kad 3-iasis batalionas dislokavosi Minske. Jame tada tarnavo 13 karininkų, 77 puskarininkiai ir 421 eilinis⁹⁸¹.

Buvusio 3-iojo bataliono gydytojo kpt. Viktoro Galkausko parodymais, 1942 m. kovo pabaigoje batalionas iš Minsko perkeltas į Starobino rajoną, o apie gegužės 10 d. – į Kapylio rajoną. Rugpjūčio mėn. batalionas grąžintas į Minską ir po dviejų savaitių poilsio išsiųstas į Iveneco rajoną (apie 60 km į vakarus nuo Minsko). Rugsėjo mėn. lietuvių kariai išsiųsti į Slanimą. Ten išbuvę 2–3 savaites, traukiniu buvo nuvežti į Molodečną. Čia batalionas tarnavo iki 1943 m. kovo mėn. 4-oji bataliono kuopa Molodečne kelis mėnesius saugojo sovietinių karo belaisvių stovyklą, 1-oji ir 2-oji kuopos dalyvavo operacijose prieš partizanus. Vienos tokios operacijos metu bataliono kareiviai paėmė į nelaisvę 3 partizanus ir perdavė juos vokiečių žandarmerijai. Iš Molodečno batalionas vėl buvo atkeltas prie Minsko. 1-oji ir 2-oji kuopos Minsko apylinkėse saugojo durpynus, kuriuose dirbo sovietiniai karo belaisviai. 1943 m. gegužės mėn. buvo gautas įsakymas vykti į Gancevičių rajoną saugoti Baranovičių–Lunineco kelio ruožo. Tų metų spalio mėn. batalionas persikėlė į Vileikos rajoną⁹⁸². Buvusio 2-osios kuopos būrio vado S. Čiutros liudijimu, jo kuopa 1943 m. rudenį buvo perkelta į Glubokus, kur pastatė, o vėliau saugojo tiltą per upę. Glubokuose kuopa išbuvo iki 1944 m. birželio⁹⁸³.

1942 m. gegužės 9 d. ltn. P. Šepečio vadovaujamas bataliono 1-osios kuopos 2-asis būrys Kapylio rajone, miške netoli Dubrovkos kaimo, pateko į K. Vorošilovo sovietinių partizanų brigados surengtą pasalą. Kelias valandas trukusiose kautynėse žuvo 1 jaunesnysis puskarininkis, 4 grandiniai, 11 eilinių ir 1 jaunesnysis kareivis (iš viso 17 karių). Būrys prarado 1 lengvąjį kulkosvaidį, 16 šautuvų, 36 granatas ir 2 pistoletus. Esą žuvo ir apie 10 partizanų. Lietuvių būrys, patyręs didelių nuostolių, pasitraukė į Kapyli⁹⁸⁴. Čia bataliono kariai stebėjo 23 žmonių (tarp jų buvo 4 moterys) egzekuciją. Už ryšius su partizanais jie buvo viešai pakarti. Egzekuciją vykdė vokiečių žandarmerija ir vietinė policija⁹⁸⁵.

980 P. Ambraziūno 1950 10 30 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 40947/3, l. 46–47.

981 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 323.

982 V. Galkausko 1945 11 16 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 30270/3, l. 12–12 a. p.; A. Rudoko 1945 09 24 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 28449/3, l. 18 a. p.; S. Čiutros 1946 04 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 22848/3, l. 29.

983 S. Čiutros 1946 06 10 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 46 a. p.

984 P. Ambraziūno 1950 10 30 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 40947/3, l. 47; Ltn. S. Šepečio 1942 05 11 pranešimas apie kautynes su sovietiniais partizanais Kapylio apylinkėse, LCVA, f. R-717, ap. 1, b. 1, l. 16–18; R. Zizas, *op. cit.*, p. 217–218.

985 S. Imbrasaičio 1945 08 19 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44225/3, l. 34 a. p.

Dėl prastų kovos su partizanais rezultatų 3-iojo bataliono vadas P. Ambraziūnas ir j. ltn. Vytautas Plūkas buvo iškviesti į Kauną ir vokiečių vadovybės įsakymu 2 savaitėms pasodinti į kalėjimą. Paskui V. Plūkas grąžintas į batalioną, o P. Ambraziūnas paskirtas vadovauti 251-ajam, vėliau – 5-ajam lietuvių policijos batalionui, veikusiam Velikije Lukų srityje⁹⁸⁶. Prastą vadovavimą batalionui ir smukusią psichologinę karių būseną pažymėjo ir karo kapelionas Zenonas Ignatavičius-Ignonis. Anot jo, „vyrų moralė mažai džiuginanti“, o vadai viskam abejingi, nesirūpina karių elgesiu⁹⁸⁷. Po P. Ambraziūno batalionui vadovavo kpt. Vladas Žibas (1942 m. lapkričio 30 d. atkeltas iš 15-ojo bataliono ir paskirtas 3-iojo bataliono vadu; 1943 m. gegužės 24 d. paskirtas formuojamo 253-iojo lietuvių policijos bataliono vadu) ir kpt. Jonas Aleksa (bataliono vadu paskirtas 1943 m. gegužės 24 d.)⁹⁸⁸.

Iki 1944 m. vasaros 3-iasis batalionas Baltarusijoje dalyvavo kovose su sovietiniais partizanais ir saugojo įvairius karinės svarbos objektus. Maždaug 1942 m. birželio–liepos mėn. batalionas kartu su dar dviem batalionais dalyvavo operacijose prieš partizanus Valažino rajone. Vokiečių vadovybės įsakymu partizanų šeimos ir rėmėjai buvo iškeldinami, o jų namai sudeginami. Sulaikyti įtartini asmenys ir žydai buvo perduodami gestapui, paimti į nelaisvę partizanai – sušaudomi. Kovose nuostolių patirdavo abi pusės. Per operaciją Valažino rajone žuvo keliolika bataliono kareivių⁹⁸⁹. 1942 m. balandžio 20 d. kautynėse su partizanais Starobino apylinkėse nukautas eil. Julius Navikas⁹⁹⁰, birželio 16 d. susirėmime su sovietiniais partizanais Kapylio apylinkėse žuvo 2-osios kuopos eil. Albinas Antanynas⁹⁹¹, birželio 24 d. kautynėse su partizanais prie Cimkovičių – eil. Juozas Gustaitis⁹⁹², birželio 27 d. kautynėse – eil. Balys Jankūnas⁹⁹³. 1942 m. balandžio–gegužės mėn. 2-osios kuopos kariai Starobino rajone nušovė 5 partizanus ir 9 civilius asmenis, gegužės 23 d. Andrašovščiznos kaime – 15 sovietinių partizanų. Birželio mėn. bataliono kariai Cekovkos kaime nušovė 21, Žarkovo (Žarkovščinos?) rajone – 8 partizanus⁹⁹⁴. Vieną 1942 m. birželio naktį partizanai užpuolė Gorodoko miestelyje stovėjusią 3-iojo bataliono 1-ąją kuopą. Puolimas buvo atmuštas, 6 sovieti-

986 P. Ambraziūno 1950 10 30 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 40947/3, l. 47–48; Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 11 30 raštas, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 3.

987 Z. Ignonis, *Praeitis kalba. Dienoraštiniai užrašai. Gudija. 1941–1944*, Brooklyn, 1980, p. 75.

988 Vokiečių tvarkos policijos vado 1943 05 24 raštas, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 92.

989 M. Adomaičio kalba 1944 09 01 karo tribunolo teismo posėdyje, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45577/3, l. 44 a. p.

990 R. Zizas, *op. cit.*, p. 308.

991 R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos–SSRS karo metu (1941–1945)“, p. 269.

992 *Ibid.*, p. 284.

993 *Ibid.*, p. 285.

994 KGB Šakių rajono skyriaus 1974 06 12 pažyma apie 3-iojo policijos bataliono veiklą, LYA, f. K-1, ap. 47, b. 1141, l. 164–165.

niai partizanai žuvo⁹⁹⁵. J. Itn. J. Samuolio liudijimu, jo vadovaujamas būrys Baltarusijoje nukovė apie 10 sovietinių partizanų⁹⁹⁶. 1942 m. vasarą bataliono 2-oji kuopa prie Moričiaus (?) kaimo susidūrė su partizanais. Per susišaudymą žuvo ir nežinomas skaičius kaimo gyventojų⁹⁹⁷.

1943 m. vasario mėn. 1-oji ir 2-oji bataliono kuopos dalyvavo operacijose prieš partizanus Molodečno apylinkėse. Vienoje jų 3 partizanai buvo paimti į nelaisvę ir perduoti vokiečių žandarmerijai. Tų metų vasarą Telechanų miestelyje partizanai nušovė 2-osios kuopos eil. Stasį Kleivą⁹⁹⁸.

1943 m. rudenį 3-iasis batalionas buvo pasiųstas į Lužkų miestelį prie Desnos upės. Čia jis taip pat veikė prieš partizanus, ėjo įvairias sargybas, statė gynybinius įtvirtinimus⁹⁹⁹.

Tikėtina, kad 3-iojo bataliono kariai per tarnybos Baltarusijoje laiką čia nukovė 70–90 sovietinių partizanų ir jų rėmėjų. Yra liudijimų, kad kovose su partizanais Baltarusijoje žuvo per 40 bataliono karių¹⁰⁰⁰. 1942 m. spalio 17 d. „Karyje“ buvo paskelbta 3-iojo bataliono vado padėka kovose pasižymėjusiems karininkams ir kareiviams. Straipsnyje minimos kelios dešimtys karių pavardžių ir vardijami jų koviniai nuopelnai:

„Mūsų Savisaugos Dalį N. batalionas, esąs rytuose, neseniai baigė ilgą savo veiksmų laikotarpį prieš raudonųjų banditų gaujas. Bataliono vadas kpt. A. šia proga išleido įsakymą, kuriame trumpai primenamas tas sunkus, garbingas bataliono kautynių ir atliktų žygių laikotarpis. <...> Visas batalionas, žygiuodamas per dieną po 35–45 km pelkėtais Gudijos keliais ir miškais, vien tik pėsčiomis perėjo per 2 000 km, atlikdamas daugiau kaip 180 kautynių uždavinių. Mūsų vyrų drąsa ir atkaklumas stebindavo ir bauginavo priešą. Jeigu jis stodavo į kautynes, tai tik iš pasalų ir tik trumpam laikui. Bet ir tai be nuostolių nepasprukdavo, nors visuomet turėdavo pasiruošęs atsitraukimo kelius per miškingas vietas ir pelkes. Visuose žygiuose ir susirėmimuose mūsų vyrams stiprinančiu pagrindu buvo tėvynės meilė, lietuvių garbė, o taip pat savo bataliono ir savo kuopos garbė.“¹⁰⁰¹

Batalionas baigiantis karui. 1944 m. liepos pradžioje batalionas traukėsi Rytprūsių kryptimi (per Dokšicą, Kauną ir Jurbarką) ir Tilžėje (kitų šaltinių duomenimis, Tauragėje) buvo išformuotas¹⁰⁰². Čia lietuvių batalionų eiliniai ir seržantai buvo perkelti

995 V. Žygo 1946 11 02 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 3439/3, l. 18; K. Dreiniaus 1956 01 10 skundas Lietuvos SSR prokurorui, *ibid.*, 15380/3, l. 146.

996 J. Samuolio parodymai 1945 12 12 teismo posėdyje, *ibid.*, b. 39194/3, l. 53.

997 S. Imbrasaičio 1945 08 19 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 44225/3, l. 34–34 a. p.

998 M. Adomaičio 1944 08 27 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45577/3, l. 23.

999 M. Adomaičio kalba 1944 09 01 karo tribunolo teismo posėdyje, *ibid.*, l. 46.

1000 V. Žygo 1946 09 12 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 3439/3, l. 11 a. p.

1001 „Padėka kautynėse pasižymėjusiems mūsų vyrams“, *Karys*, 1942, spalio 17, Nr. 43.

1002 M. Adomaičio 1944 08 23 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45577/3, l. 15; P. Ambraziūno 1950 10 30 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 8, b. 132, l. 152–153.

į vokiečių priešlėktuvinius dalinius, o atrinkti apie 200 karininkų išsiųsti į Dresdenu policijos mokyklą. Iš Dresdeno grupė lietuvių karininkų išsiųsta į Telšius, kur buvo formuojama Tėvynės apsaugos rinktinė¹⁰⁰³. Buvęs bataliono būrio vadas S. Čiutras tapo Sedoje formuojamo 1-ojo TAR pulko 6-osios kuopos būrio vadu¹⁰⁰⁴. Spalio pradžioje sovietų kariuomenė pulką išskleidė, jo likučiai buvo išsiųsti į Klaipėdą, vėliau – į Kuršių neriją ir čia paskirstyti po vermachto pionierių dalinius. Dalis lietuvių karininkų buvo perkelti į Rytprūsiose dislokuotą vermachto 796-ąjį pionierių batalioną ir 1945 m. kovo pabaigoje Heiligenbeilio rajone pateko sovietams į nelaisvę¹⁰⁰⁵. Kita dalis buvusių 3-iojo bataliono karių 1944 m. liepos mėn. buvo aprenpta vokiškomis uniformomis ir traukiniu išvežta į Vokietijos miestą Štralzundą. Po dviejų savaičių lietuviai buvo perkelti į Vurceno miestą, kur porą mėnesių mokėsi priešlėktuvinės gynybos, o vėliau buvo paskirstyti po įvairius vokiečių dalinius¹⁰⁰⁶.

Bataliono nuostoliai. 3-iajame batalione, kaip ir kituose lietuvių policijos batalionuose, dezertyravimo atvejai buvo gana dažni. Šis reiškinys ypač sustiprėjo 1943 m., kai lietuvių kariai suprato artėjančią Vokietijos pralaimėjimą kare, suvokė savo tarnybos beprasmybę ir beviltiškumą.

1943 m. iš 3-iojo bataliono pasišalino kareivis Antanas Mažeika. Jį Kaune suėmė vokiečių policija ir nuteisė metus kalėti. Kalėjime A. Mažeika sėdėjo iki sugrįžtant į Lietuvą sovietams¹⁰⁰⁷. 1943 m. balandžio 3 d. bataliono vadas kpt. V. Žibas Vilniaus miesto policijos vadui pranešė: „Man pavesto bataliono pusl. Marcinkus Julius, gyv. Vilniuje, Totorių gt. Nr. 8-14, buvo komandiruotas į Vilnių, iš kur turėjo grįžti š. m. kovo 1 d. Laiku negrįžęs yra užskaitytas dezertyru. Prašau Tamstą parėdymo padaryti paieškojimą ir per L.S.D. žandarmeriją Vilniuje pristatyti jį į Minską, Nowinki dvarą.“¹⁰⁰⁸ 1943 m. liepos 30 d. iš bataliono pasišalino grnd. Vincas Kazokas¹⁰⁰⁹, rugsėjo 3 d. – vrš. Antanas Vaškevičius¹⁰¹⁰, 1944 m. sausio 12 d. – eil. Vytautas Baranauskas¹⁰¹¹, vasario 3 d. – eil. Augustas Jankauskas¹⁰¹², vasario 19 d. – psk. Petras Bartulis¹⁰¹³, kovo mėn. – grnd. Stasys Imbrasaitis¹⁰¹⁴.

1003 J. Samuolio 1945 09 27 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 39194/3, l. 12–13.

1004 S. Čiutros 1946 06 10 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 22848/3, l. 47 a. p.

1005 *Ibid.*, l. 48.

1006 V. Žygo 1946 10 31 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 3439/3, l. 15.

1007 A. Mažeikos 1945 08 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 44225/3, l. 11 a. p.

1008 3-iojo bataliono vado 1943 04 03 raštas Vilniaus miesto policijos vadui, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 155, l. 75.

1009 Vokiečių teismo karininko 1943 09 20 raštas, *ibid.*, ap. 4, b. 951, l. 449.

1010 1943 10 05 įsakymas suimti A. Vaškevičių, *ibid.*, f. R-691, ap. 1, b. 79, l. 381.

1011 Vokiečių policijos 1944 02 03 įsakymas suimti eilinį V. Baranauską, *ibid.*, b. 80, l. 59.

1012 1944 02 29 įsakymas suimti A. Jankauską, *ibid.*, l. 134.

1013 1944 03 29 įsakymas suimti P. Bartulį, *ibid.*, l. 66.

1014 S. Imbrasaičio 1945 08 19 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44225/3, l. 35.

4-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas. 4-asis lietuvių policijos batalionas buvo suformuotas Vilniuje 1941 m. rugsėjo pradžioje. Rugsėjo 16 d. žiniomis, batalioną sudarė trys kuopos – 13-oji, 14-oji ir 15-oji. Bataliono vadu paskirtas kpt. P. Bareišis¹⁰¹⁵. Rugsėjo 23 d. žiniomis, bataliono štabe tarnavo 12 kariškių (bataliono vadas kpt. P. Bareišis, adjuntas j. ltn. Jonas Gradinskas, ūkio viršininkas ltn. Balys Strazdas ir kt.). 1-ojoje kuopoje buvo 119 karių (kuopos vadas kpt. Vincas Miliauskas, būrių vadai ltn. Pranas Urbutis, j. ltn. Vincas Liauba, j. ltn. Stasys Atkočaitis), 2-ojoje kuopoje – 92 kariai (kuopos vadas ltn. Vladas Ašmonas, būrių vadai ltn. Bronius Gritis, j. ltn. Jonas Asminas, j. ltn. Vladas Garsys), 3-iojoje kuopoje – 82 kariai (kuopos vadas kpt. Vladas Patašius, būrių vadai ltn. Bronius Deveikis, j. ltn. J. Samuolis, j. ltn. Vytautas Norkus), 4-ojoje kuopoje – 85 kariai (kuopos vadas kpt. Ignas Jonikas, būrių vadai ltn. Juozas Šivokas, j. ltn. P. Šepetys, j. ltn. J. Šliarpas). Iš viso batalione tuo metu tarnavo 390 karių¹⁰¹⁶. Batalionas buvo įsikūręs Vilniuje, Z. Sierakausko g. 13 esančioje cerkvėje¹⁰¹⁷.

4-asis batalionas buvo suformuotas atkeliant į jį karių iš kitų Vilniaus apygardos savisaugos dalių. Antai 1941 m. rugsėjo 10 d. iš Vilniaus 2-ojo bataliono į 4-ąjį atkelta 16 eilinių¹⁰¹⁸. Rugsėjo antrojoje pusėje batalioną sudarė keturios kuopos. Rugsėjo 29 d. įsakyme savisaugos dalims nurodyta, kad 4-ojo bataliono 4-osios kuopos būrio vadas j. ltn. J. Šliarpas rugsėjo 19 d. išleidžiamas neribotų atostogų¹⁰¹⁹. Rugsėjo 30 d. 4-asis batalionas buvo sumažintas iki trijų kuopų, vieną jų (148 įvairių laipsnių karius) perkeliant į 3-iąjį batalioną¹⁰²⁰. Vietoj perkeltosios kuopos batalione pradėta formuoti reprezentacinė kuopa, kuri gruodžio 31 d. išsiųsta į Kauną¹⁰²¹. Lapkričio pradžioje batalioną vėl sudarė keturios kuopos. Laikiniai eiti 4-osios kuopos (tuomet ji turėjo 16-ąjį numerį) vado pareigas lapkričio 1 d. paskirtas iš Vilniaus 2-ojo bataliono atkeltas ltn. Stasys Mykolaitis. Tada šioje kuopoje tarnavo 75 kariai¹⁰²². Gruodžio 1 d. į 4-ąjį batalioną atkelti 38 karininkai ir puskarininkiai, tarp jų – kpt. Juozas Irlikis (bataliono gydytojas), ltn. B. Šimkonis, ltn. Leopoldas Tribė, ltn. Liudvikas Norkevičius (bataliono vado adjuntas), ltn. M. Cieminis, j. ltn. Zigmas Krištaponis, j. ltn. Juozas Rimkevičius¹⁰²³. Gruodžio 4 d. iš šešiolikos 4-ojo bataliono karių suformuotas savisaugos dalių Vilniaus apygardos

1015 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 20 (1941 09 23), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 84–88.

1016 Ibid., b. 262, l. 58–61.

1017 V. Daminausko 1945 11 26 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47322/3, t. 3, l. 88 a. p.

1018 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 17 (1941 09 17), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 93.

1019 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 22 (1941 09 29), *ibid.*, l. 80.

1020 Savisaugos dalims įsakymai Nr. 16 (1941 09 16) ir Nr. 25 (1941 10 07), *ibid.*, l. 71–73, 94.

1021 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 35 (1941 12 31), *ibid.*, l. 1.

1022 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 12 (1941 11 01), *ibid.*, l. 30–31.

1023 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 26 (1941 12 15), *ibid.*, l. 175.

4-ojo lietuvių policijos bataliono vadas
kpt. Povilas Bareišis (LCVA)

Centre – kuopos vadas kpt. Vincas Miliauskas.
Karo metų nuotr. (LYA)

štabo žandarų būrys. Jo vadu paskirtas ltn. M. Cieminis. Būriui pavesta prižiūrėti savisaugos dalių karių elgesį viešosiose vietose¹⁰²⁴.

1942 m. sausio mėn. 4-asis batalionas buvo papildytas savanoriais iš visos Lietuvos. Naujokai, apmokyti Lietuvos kariuomenės uniformomis, apginkluoti vokieškais šautuvais, buvo mokomi rikiuotės, taktikos ir kitų karinių dalykų¹⁰²⁵. Kovo 3 d. batalionui buvo paskirtas vokiečių ryšių karininkas policijos kpt. Arthuras Martinas, atvykęs iš

1024 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 20 (1941 12 04), *ibid.*, I. 19.

1025 L. Zakarausko 1949 02 24 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 13262/3, I. 25.

Miunsterio¹⁰²⁶. 1942 m. pradžioje pasikeitė bataliono vadovybė. Balandžio pradžioje batalionui vadovavo mjr. Leonardas Jurkšas, 4-ajai kuopai – kpt. Petras Puodžiūnas. Lapkričio 30 d. vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu kpt. P. Puodžiūnas paskirtas 4-ojo bataliono vadu¹⁰²⁷.

Bataliono veikla Ukrainoje. Vokiečių tvarkos policijos vado Ostlande 1942 m. kovo 23 d. įsakymu 4-asis batalionas kartu su 7-uju, 8-uju ir 11-uju lietuvių policijos batalionais privalėjo ruošti išvykti į Ukrainą. 4-asis batalionas turėjo vykti traukiniu į Jaroslavo–Pšemyslio sritį Vakarų Ukrainoje ir toliau keliauti į Lvovą, kur turėjo būti pavaldus vokiečių tvarkos policijos vadui Krokuvoje¹⁰²⁸. Čia batalionas iš IV strateginės autostrados (*Durchgangsstrasse IV*) atsakingojo karininko mjr. Giesecke'ės turėjo gauti konkrečią užduotį ir veiklos rajoną. Gegužės 10 d. 4-asis batalionas (12 karininkų, 56 puskarininkiai ir 418 eilinių) buvo išsiųstas į Ukrainą „vykdyti ypatingą užduotį“¹⁰²⁹. Iš pradžių lietuviai traukiniu atvyko į Lvovą ir apsistojo kareivinėse. Kelionę į Ukrainą „Kario“ laikraštįje aprašė bataliono j. ltn. J. Gradinskas:

„Vakar po pietų atvykome į L. [Lvovą. – *Aut. past.*]. Pavakare buvo pranešta, kad čia išsikrausime ir laikinai liksime. <...> Parvykstu į mūsų naująsias kareivines. Balkone jau iškeltos linksmi plevėsuoja dvi vėliavos: raudona su hakenkreuzu ir pirmą kartą šiame mieste lietuviška trispalvė. <...> Šiandien Sekminės. Kuklius mūsų važiuojančius namelius puošia beržų šakos. Priešpieť atsiduriame Z. <...> Įvažiuojame į pramonės sritį. Pasiekiame miestą D., pramonės centrą. Čia fabrikai prie geležinkelio linijos tęsiasi šimtais metrų. Visi jie susprogdinti, sudeginti. Visa tai raudonųjų, kaip čia juos žmonės vadina, darbas. <...> Pavakariais sustojame stotyje J. [Juzovkoje. – *Aut. past.*]. Ji visai netoli miesto S. [Stalino. – *Aut. past.*]. <...> Jau žygiuojame, nebe važiuojame toliau į Rytus. Po pietų pasiekiame dienos tikslą. Mus sutinka labai mandagūs ir rūpestingi vokiečių pareigūnai. <...> Šiandien – antra žygio diena. 43 km! Lietus „taiso“ nuotaiką, bet nieko nepadarysi – palapinę ant pečių, ir žengte marš!“¹⁰³⁰

Po dviejų savaičių 4-asis batalionas buvo išsiųstas į Juzovką netoli Stalino miesto. Čia pasiliko 3-ioji ir 4-oji kuopos. Anot vokiečių policijos dokumentų, 4-asis batalionas į Staliną atvyko 1942 m. gegužės 29 d. Čia jis buvo pavaldus IV strateginės autostrados Apsaugos skyriui ir turėjo būti panaudotas ir rytus nuo Stalino. 1-oji bataliono kuopa turėjo būti siunčiama į Snežnoję, 2-oji – į Makejevą ir Sugreščių, 3-ioji ir 4-oji – į vakarinę Stalino dalį¹⁰³¹.

1026 LCVA, f. R-682, ap. 1, b. 7, l. 1.

1027 Kpt. P. Puodžiūno 1942 04 07 raštas bataliono vadui, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 17, l. 358; Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 11 30 raštas, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 3.

1028 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 03 23 išankstinis įsakymas, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 1, l. 131.

1029 P. Stankas, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 132.

1030 J. ltn. Gradinskas, „Mūsų dalinys vyksta į Rytus“, *Karys*, 1942, rugpjūčio 8, Nr. 33.

1031 Vokiečių policijos 1942 05 31 telefonograma Vilniaus SS ir policijos vadui, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 1, l. 115.

4-ojo lietuvių policijos bataliono vadas mjr. Leonardas Jurkšas (LKKAS)

Lietuvių policijos batalionuose tarnavęs lttn. Martynas Cieminis (LKKAS)

Lietuvių policijos batalionuose tarnavęs kpt. Vladas Patašius (LKKAS)

Juzovkoje lietuvių kariai saugojo sovietų karo belaisvių stovyklą (1,5–2 tūkst. žmonių). Belaisviai gyveno barakuose, jų maistas buvo menkas ir prastas, o darbas (kelių tiesimas) – labai sunkus. Dėl nepakeliamų gyvenimo sąlygų nemažai jų mirė. Vokiečių nurodymu sargybiniai privalėjo griežtai elgtis su belaisviais. Už menkiausią nepaklusi- mą ar lėtą darbą jie turėjo būti mušami. Kartą darbo metu 4 belaisviai pasmaugė sargy- binį ir pabėgo. Už tai vokiečiai šalia lagerio kelis (kai kurių šaltinių duomenimis – 10) belaisvius pakorė.

1942 m. lapkričio mėn. 4-osios kuopos 2-asis būrys perkeltas prie Rostovo ir ten išbuvo apie porą mėnesių. Po Stalingrado mūšio šis būrys perkeltas į Ilovaisko miestą. Čia susirinko visa 4-oji bataliono kuopa. Po mėnesio į Ilovaiską atvyko ir 3-ioji kuopa. Abi kuopos buvo mokomos karinių dalykų. 1943 m. pradžioje 4-oji kuopa perkelta į Slaviankos gyvenvietę, kur pakeitė latvių kuopą, saugojusią kelią tiesiančius civilius gyventojus. Slaviankoje 4-oji kuopa tarnavo iki 1943 m. birželio mėn. Priartėjus fron- tui, ji buvo perkelta į Dniepropetrovską. Čia tada susirinko visas 4-asis batalionas¹⁰³². Kita dalis bataliono karių 1942 m. viduryje iš Juzovkos buvo nuvežta į Siniavkos stotį (Stalino sr.), o vėliau grąžinta į Juzovką. Čia lietuvių kariai toliau buvo kariškai mo- komi ir saugojo karinius sandėlius. Juzovkoje batalionas stovėjo apie 2 mėn. Kareiviai

1032 V. Gaidelio 1946 06 04 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 4725/3, l. 31 a. p.; A. Skun- mano kalba NKVD kariuomenės Leningrado srities karo tribunolo 1946 06 05 posėdyje, ibid., b. 45096/3, l. 71 a. p.

konvojavo į darbus apie 500 sovietų karo belaisvių, tiesiančių strateginę autostradą¹⁰³³. Prie autostrados tiesimo darbų, kurie vyko apie 1 500 km ruože, apsaugos buvo sutelkta daug įvairių tautų policijos batalionų. Apie tai „Karyje“ rašė karo korespondentas Henrikas Blazas:

„Taigi visu kelio ruožu vyksta dideli kelio praplėtimo ir statybos darbai. Šalikelėse daugelyje vietų įrengtos akmenų laužyklos, pristatyta akmenų malimo mašinų. Ir akmenų laužyklose, ir prie kelio statybos dirba daugiausia belaisviai. Jie čia sukonzentruoti belaisvių stovyklose ir juos stropiai reikia saugoti, kad neišsilakstytų, kad pabėgę neplėšikautų apylinkės kaimuose. Atsiminus, jog kelio statybos ruožas tęsiasi per 1 000 kilometrų, galima įsivaizduoti, kokia gausybė žmonių čia dirba ir kiek daug karių šio darbo apsaugai reikia panaudoti. Statybos darbus prižiūrinių karių tarpe rasi ir vokiečių, ir lietuvių, ir latvių, ir kitų tautų atstovus, kurie čia, Ukrainos platybėse, išsiskirstę nedideliais būreliais, neša apsaugos tarnybą šimtus kilometrų besitęsiančiuose ruožuose. <...> Mūsų kai kurių karių pareiga šandien Ukrainoje dalyvauti kelių statyboje. Šioji pareiga yra viena svarbiausių. Juk ir Napoleonas tik todėl pralaimėjo kovą Rytuose, kad jis nenuitiesė kelių ir nesutvarkė tiekimo. Vokiečių karinė vadovybė šios klaidos nebe kartoja. Keliai tiesiami ir sutvarkomi. Priešas bus nugalėtas.“¹⁰³⁴

Dalis bataliono kareivių Staline saugojo karo belaisvius, kurie dirbo 144-ojoje gamykloje. Taip pat lietuviai saugojo sovietų karo belaisvių stovyklą, o nuo 1943 m. pradžios – geležinkelio atkarpą Jasinevataja–Juzovka¹⁰³⁵. 1942 m. rugpjūčio mėn. bataliono 2-oji kuopa (vadas lt. Juozas Tarasevičius) buvo išsiųsta į Makejevka, kur maždaug iki tų metų gruodžio mėn. saugojo maisto sandėlius ir sovietų karo belaisvius. Karo belaisvių stovykloje buvo kalinama apie tūkstantis žmonių. Belaisviai į sunkvežimius kraudavo akmenis, dirbo kitus sunkius fizinius darbus. Stovyklos komendantas buvo vokiečių majoras. Vokiečiai su belaisviais šioje stovykloje elgėsi normaliai, jų nemušė ir nešaudė¹⁰³⁶. Makejevkoje bataliono kareivis Kazys Vaikutis sumušė vieną vokiečių kariškį už tai, kad šis savavališkai užėmė būrio vado lt. Vlodo Garsio kambarį. Už tai K. Vaikutis metus kalėjo Talino kalėjime, o vėliau buvo grąžintas į batalioną, kuris tuo metu dislokavosi Kovelio apylinkėse. Po savaitės (1943 m. spalio 22 d.) K. Vaikutis iš bataliono pabėgo ir grįžo į namus Antalieptės valsčiuje¹⁰³⁷.

1033 L. Zakarauskas 1949 02 24 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 13262/3, l. 26.

1034 H. Blazas, „Ukrainos lygumų sargyboje“, *Karys*, 1942, spalio 17, Nr. 43(1152).

1035 V. Petkevičiaus 1945 11 01 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-8322, l. 14.

1036 B. Čebatoriūno 1946 06 05 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 4725/3, l. 62–63.

1037 K. Vaikučio 1961 06 19 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 46474/3, t. 1, l. 85; 1943 11 16 įsakymas suimti K. Vaikutį, LCVA, f. R-682, ap. 1, b. 1, l. 94.

1942 m. gruodžio–1943 m. liepos mėn. 3-ioji kuopa saugojo dirbančius civilius darbininkus Ilovaisko rajone. Vėliau ši kuopa su visu batalionu išsiųsta į Kovelį¹⁰³⁸. 1942 m. vasaros pabaigoje viena bataliono kuopa buvo padalyta į dvi grupes, kurių viena (apie 20 karių) atsidūrė Rostovo srityje ir prižiūrėjo kelią tiesiančius vietos gyventojus. Grupė čia tarnavo maždaug iki 1943 m. sausio mėn., paskui buvo nuvežta į Ilovaisko geležinkelio stotį, o iš ten – į Petropavlovsko rajoną, kur buvo kariškai mokoma¹⁰³⁹.

Batalionas baigiantis karui. 1943 m. rudenį priartėjus frontui visas 4-asis batalionas pasitraukė į Dniepropetrovską. Po dviejų savaičių, maždaug lapkričio mėn., traukiniu jis buvo perkeltas į Kovelį. Pasak kai kurių autorių, tų metų lapkričio mėn. 4-asis batalionas buvo išformuotas¹⁰⁴⁰. Išlikusiame rašte tvarkos policijos vadui Lietuvoje teigiama, kad 4-asis lietuvių policijos batalionas išformuotas 1943 m. gruodžio 10 d., o jo likučiai perduoti Giesickės vadovaujamo operatyvinio štabo Kovelyje žinion¹⁰⁴¹. Kad batalionas buvo išformuotas 1943 m. gruodžio 10 d., patvirtina ir kpt. P. Puodžiūno pranešimas vokiečių tvarkos policijos vadui Kaune. Jame kpt. P. Puodžiūnas skundėsi, kad gruodžio mėn. batalioną išformavus jis negavo už tarnybą 1943 m. lapkričio mėn. jam priklausančio priedo¹⁰⁴².

Vis dėlto iš buvusių bataliono karių parodymų galima spręsti, kad 4-ojo bataliono branduolys išliko iki 1944 m. vasario mėn. Gali būti, kad batalionas veikė kitu pavadinimu ir numeriu. Buvęs bataliono kareivis Antanas Kriaučiūnas minėjo, kad Kovelyje iš trijų lietuvių policijos batalionų (4-ojo, 8-ojo ir 11-ojo) likučių buvo suformuotas vienas, nes dėl didelių nuostolių ir masinio dezertyravimo batalionuose buvo likę mažai karių¹⁰⁴³. Kai kurių buvusių bataliono karių liudijimu, lietuvių policijos batalionai buvo priskirti vokiečių 37-ajam policijos pulkui¹⁰⁴⁴.

1943 m. spalio 25 d. 4-ojo bataliono vokiečių ryšių karininkas informavo tvarkos policijos vadą Lietuvoje apie kritinę padėtį jo prižiūrimame batalione. Anot jo, batalionas nepajėgus vykdyti keliamų uždavinių, karininkai nesuvaldo pavaldinių, kariai nepatikimi, nes, mokėdami rusų ir ukrainiečių kalbas, bendrauja su vietiniais, mėgsta degtinę ir moteris. Ryšių karininko nuomone, batalioną reikia mažiausiai aštuonioms savaitėms atšaukti iš rajono, kuriame jis apsistojęs, ir tęsti mokymus ten, kur būtų neįmanoma bendrauti su vietos gyventojais¹⁰⁴⁵.

1038 B. Čebatoriūno 1946 06 06 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 4725/3, l. 65–66.

1039 L. Zakarausko 1949 02 24 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 13262/3, l. 26–27.

1040 P. Stankas, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 132.

1041 1944 03 21 raštas vokiečių tvarkos policijos vadui, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 64, l. 8, 11.

1042 Kpt. P. Puodžiūno 1944 03 07 raštas tvarkos policijos vadui Kaune, *ibid.*

1043 A. Kriaučiūno 1945 04 06 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45729/3, l. 37 a. p.

1044 V. Railos 1945 04 15 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 65.

1045 4-ojo lietuvių policijos bataliono ryšių karininko 1943 10 25 raštas tvarkos policijos vadui Lietuvoje, *ibid.*, ap. 45, b. 1853, l. 101-20, 101-21.

Kovelio (Volynės) srityje dalis 4-ojo bataliono kareivių saugojo kaimų gyventojus nuo lenkų partizanų (Armijos Krajovos) antpuolių. Lietuvių kariams teko susidurti su lenkų ir sovietiniais partizanais. Pastarieji puldinėjo įvairius saugomus karinius ir pramonės objektus. Apie 40 bataliono karių iš Kovelio buvo išsiųsti į Vokietiją tarnauti priešlėktuviniuose daliniuose. Šioje grupėje buvęs eil. Bernardas Čebatoriūnas pakeliui į Vokietiją iš siunčiamo būrio pasišalino ir sugrįžo namo.

Dalis bataliono karių 1944 m. sausio pradžioje buvo išsiųsti į Cumanės gyvenvietę ir įsikūrė atsparos punkte. Priartėjus frontui, Cumanėje buvo paliktas vienas 4-ojo bataliono būrys (vadas lt. N. Černius), trys vokiečių kuopos ir vienas 8-ojo lietuvių bataliono būrys. Sausio 26 d. atsparos punktą apsupo sovietiniai partizanai. Mūšis truko apie 3 valandas. Lietuviai atkakliai gynėsi ir nukovė 7 partizanus. Vasario 1 d. partizanai puolė dar kartą. Kautynės truko pusantros paros. Partizanų buvo gerokai daugiau negu besiginančiųjų, jie buvo gerai ginkluoti – turėjo patrankėlių, sunkiųjų kulkosvaidžių ir prieštankinių ginklų. Per kautynes buvo sužeistas vieno įtvirtinimo įgulos (7 karių su rankiniu kulkosvaidžiu) skyriaus vadas. Iš viso buvo ginami trys įtvirtinimai 70 m atstumu vienas nuo kito. Vieno įtvirtinimo įgula nukovė 8 partizanus. Iš viso 4-ojo bataliono 1-ojo būrio kariai esą 11 partizanų nukovė, o 37 paėmė į nelaisvę. Partizanai buvo perduoti vokiečiams, o šie belaisvius sušaudė. Naktį iš vasario 2-osios į 3-iąją lietuviai pasitraukė iš įtvirtinimų, bet už 7 km juos vėl užpuolė sovietiniai partizanai. Būrio vadas N. Černius įsakė trauktis į mišką. Prie kažkokio kaimo kariai sustojo pernakti. Vietos gyventojai davė jiems duonos. Vienas senukas pasakė, kad jo sūnus yra partizanų būrio vadas. Tada lietuvių būrio vadas su juo išėjo tartis su partizanais. Susitarta, kad lietuvių kariai sudės ginklus. Tada jie buvo pamaitinti ir apnakvydinti. Kitą dieną lietuviai kaip belaisviai buvo išvaryti Dubno kryptimi. Pakeliui juos sustabdė Raudonosios armijos karininkas ir nusivedė į savo štabą¹⁰⁴⁶.

1944 m. sausio pabaigoje dalį 4-ojo bataliono Kovelio ir Dubno rajonuose apsupo puolanti sovietų kariuomenė. Apsuptyje batalionas išbuvo apie dvi savaites. Daug jo karių pateko sovietams į nelaisvę¹⁰⁴⁷. Vasario mėn. iš apsupties Dubno rajone pavyko išsiveržti tik 19 bataliono karių. Jie buvo išsiųsti į Kauną¹⁰⁴⁸.

Bataliono nuostoliai. Dar 1941 m. užfiksuoti pirmieji pasišalinimo iš tarnybos atvejai. 4-ojo bataliono eil. Kazys Andriejaitis tų metų rugsėjo 11 d. buvo perkeltas į 3-iąją batalioną, bet ten nepasirodė iki rugsėjo 17 d. Už tai savisaugos dalių teismas

1046 A. Kriaučiūno 1945 04 06 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 45729/3, l. 38–40; L. Zakarausko 1949 02 24 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 13262/3, l. 27–29; B. Čebatoriūno 1946 06 05 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 4725/3, l. 64.

1047 L. Zakarausko 1949 02 24 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 13262/3, l. 27–29; B. Čebatoriūno 1946 06 05 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 4725/3, l. 64.

1048 V. Pečegonio ir J. Šato 1946 07 27 akistata, *ibid.*, b. 8431/3, l. 20 a. p.

spalio 13 d. jį nubaudė dviem mėnesiais arešto¹⁰⁴⁹. 1941 m. rugsėjo 13 d. iš bataliono pasišalino kareivis Stasys Jakučionis¹⁰⁵⁰. 1942 m. gegužės 21 d. – eiliniai Klemensas Juknevičius ir Juozas Grigelis, per kelias kitas dienas – eil. Jeronimas Stasevičius, puskarininkiai Robertas Tabaras ir Leonas Leščinskas¹⁰⁵¹. Balandžio 18 d. dėl nežinomų priežasčių vokiečiai suėmė kpt. Jurgį Rinkevičių. Iki rugsėjo 17 d. jis kalėjo Rygos kalėjime, bet teismo buvo pripažintas nekaltu ir paleistas į laisvę. 1942 m. rugsėjo 16 d. iš bataliono dezertyravęs eil. Antanas Skunsmanas sugrįžo į gimtąjį Račų kaimą Mažeikių apskrityje. 1943 m. spalio mėn. jį suėmė policija ir uždarė į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą. Po mėnesio iš kalėjimo A. Skunsmanui pavyko pabėgti, bet 1944 m. birželio mėn. jis vėl buvo suimtas ir uždarytas į Šiaulių kalėjimą. Priartėjus frontui, per bombardavimą A. Skunsmanas ir vėl pabėgo iš kalėjimo¹⁰⁵². 1943 m. kovo 9 d. iš areštinės pabėgo 4-ojo bataliono ltn. Vladas Garsys¹⁰⁵³. Bėglių ypač padaugėjo 1943 m. antrojoje pusėje. Tų metų rugpjūčio 9 d. dezertyravo eil. Antanas Paurys¹⁰⁵⁴, rugsėjo 24 d. – eil. Kostas Vaičiukėnas¹⁰⁵⁵, spalio 11 d. – j. psk. Juozas Vilkaitis ir eil. Justas Valys¹⁰⁵⁶. Spalio 25 d. iš Kupicovo atsparos punkto su ginklais pasišalino 11 bataliono 2-osios kuopos kareivių. Įtarta, kad jie pabėgo pas UPA partizanus, su kuriais tarėsi dėl tarpusavio nepuolimo¹⁰⁵⁷. Lapkričio 13 d. 4-osios kuopos raštvedys Juozas Zdanavičius gavo 20 parų atostogų ir išvyko į Švenčionis. Atgal į batalioną jis nebegrįžo ir slapstėsi iki vokiečių okupacijos pabaigos¹⁰⁵⁸. 2-osios kuopos eil. Albinas Markevičius, sužinojęs, kad batalioną rengiamasi siųsti į frontą, 1943 m. gruodžio 25 d. pasitraukė iš tarnybos ir sugrįžo į gimtąjį kaimą Dusetų valsčiuje¹⁰⁵⁹.

Prie 4-ojo bataliono nuostolių priskirtinos ir jo karių žūtys Ukrainoje. 1942 m. rugpjūčio 10 d. kautynėse su partizanais žuvo eil. Julius Stankus¹⁰⁶⁰, 1943 m. vasario 14 d. ir kovo 7 d. Stalino miesto apylinkėse – eil. Edmundas Urbelis ir 4-osios kuopos grnd. Jonas Jackūnas, gegužės 11 d. – tos pačios kuopos eil. Jonas Jackūnas¹⁰⁶¹, spalio

1049 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 29 (1941 10 18), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 64.

1050 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 20 (1941 09 23), *ibid.*, b. 262, l. 62.

1051 Vokiečių policijos vyr. ltn. Watzkos 1942 07 02 raštas, *ibid.*, f. R-689, ap. 1, b. 87, l. 19.

1052 A. Skunsmano 1945 02 24 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45096/3, t. 1, l. 21.

1053 1944 04 11 įsakymas suimti V. Garsį, LCVA, f. R-691, ap. 1, b. 80, l. 104.

1054 1943 11 16 įsakymas suimti A. Paurį, *ibid.*, f. R-682, ap. 1, b. 1, l. 174.

1055 1943 11 15 įsakymas suimti K. Vaičiukėną, *ibid.* l. 100.

1056 1943 12 18 įsakymai suimti dezertyrus J. Vilkaitį ir J. Valį, *ibid.*, l. 36, 91.

1057 4-ojo bataliono vado 1943 10 25 raštas bataliono ryšių karininkui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1853, l. 101-22; UPA partizanų 1943 10 19 laiškas lietuvių kariams, *ibid.*, l. 101-25.

1058 J. Zdanavičiaus 1944 11 13 tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 29620/3, l. 8 a. p.

1059 A. Markevičiaus 1949 09 02 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 16847/3, l. 95-96.

1060 R. Zizas, *op. cit.*, p. 326.

1061 *Ibid.*, p. 284, 334.

29 d. – eil. Jonas Dičiūnas, kilęs iš Zarasų apskrities Antalieptės valsčiaus¹⁰⁶², lapkričio 10 d. – eil. Alfonsas Šileikis¹⁰⁶³, gruodžio 2 d. – psk. Jonas Genaitis (Ginaitis?)¹⁰⁶⁴. Kai kurie šaltiniai nurodo, kad vienos šio bataliono kuopos žuvo net 30 karių¹⁰⁶⁵. Deja, trūkstant archyvinių šaltinių, nustatyti tikslaus 4-ojo bataliono žuvusių, sužeistų ir patekusių į nelaisvę karių skaičiaus neįmanoma.

6-asis (geležinkelių apsaugos) batalionas

Bataliono suformavimas. Geležinkelių apsaugos batalionas – pirmasis Vilniaus apygardoje suformuotas lietuvių policijos batalionas. Kaip ir kiti šioje apygardoje sukurti lietuvių savisaugos daliniai, jis buvo suformuotas iš Raudonosios armijos 29-ojo TŠK lietuvių karių, patekusių į vokiečių nelaisvę nacių–sovietų karo pradžioje. Pirmosiomis karo dienomis Varėnos poligone susitelkė didelė buvusios 184-osios šaulių divizijos karių grupuotė (57 karininkai, 766 puskarininkiai ir kareiviai). Čia esantiems lietuvių kariams vadovavo plk. inž. S. Birutis. Netrukus vokiečiai davė įsakymą iš Varėnos poligone esančių karių suformuoti geležinkelių apsaugos batalioną. To ėmėsi plk. lt. Aleksandras Urbonas ir kpt. Vincas Ruseckas¹⁰⁶⁶.

Buvusio geležinkelių apsaugos bataliono kario lt. P. Mikelsko liudijimu, karo pradžioje (birželio 24 d.) į nelaisvę pasidavė daug buvusių Raudonosios armijos 184-osios šaulių divizijos 294-ojo pulko karių. Iš pradžių belaisviai atsidūrė Varėnoje II įsteigtoje karo belaisvių stovykloje, o po trijų dienų dalis jų buvo perkelti į Varėnoje I įsteigtą belaisvių stovyklą. Čia lietuviai buvo laikomi atskirai nuo kitų tautybių karo belaisvių. Birželio 28 d. į stovyklą atvyko 2 lietuvių karininkai, vienas iš jų buvo kpt. V. Ruseckas. Jie sukviėtė stovykloje buvusius lietuvių karininkus ir užsirašė jų pavardes. Po pietų atvykusieji karininkams pranešė, kad bus formuojamas geležinkelių apsaugos batalionas ir norintieji jame tarnauti netrukus bus priimti. Tarnyba esą truksianti šešis mėnesius, o paskui visi būsią paleisti namo. Nenorintieji stoti į batalioną liks belaisvių stovykloje. Dauguma vyrų pasirinko tarnybą batalione. Lt. P. Mikelskas taip pat įstojo į šį batalioną ir buvo paskirtas 4-osios kuopos būrio vadu¹⁰⁶⁷.

1062 Ibid., p. 277.

1063 Ibid., p. 329.

1064 Ibid., p. 281.

1065 „A. A. artilerijos majoras Leonardas Jurkšas“, *Karys*, 1958, balandis, Nr. 168; H. L. Gaidis, op. cit., p. 135.

1066 K. Leknickas, „Nuo tarnybos pulke iki Savisaugos dalinių“, *Karys*, 1979, Nr. 8, p. 319.

1067 P. Mikelsko 1945 05 31 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45809/3, l. 18 a. p.–20 a. p.

6-ojo (geležinkelių apsaugos) bataliono vadas kpt. Vincentas Ruseckas (LKKAS)

Lietuvių policijos batalionuose tarnavęs ltn. Petras Mikelskas (VDKM)

Birželio 29 d. kpt. V. Rusecko vadovaujamas batalionas (27 karininkai, 323 puskarininkiai ir eiliniai) gavo įsakymą vykti į paskirties vietas ir pradėti apsaugos tarnybą¹⁰⁶⁸. Viena bataliono kuopa buvo pasiūsta į Varėną, kita – į Lydą, trečia – saugoti geležinkelio atkarpos tarp Vilniaus ir Trakų, o ketvirta (ją sudarė tik du būriai) – apsistojo Trakuose¹⁰⁶⁹. Iš pradžių batalionas numerio neturėjo ir tik lapkričio 28 d. jam suteiktas 5-asis numeris (1942 m. gegužės 12 d. jis jau vadinosi 6-uju batalionu)¹⁰⁷⁰. 1941 m. rugpjūčio 18 d. žiniomis, geležinkelių apsaugos batalione tarnavo 330 žmonių¹⁰⁷¹, spalio 24 d. žiniomis, – 22 karininkai, 288 puskarininkiai ir eiliniai, o 1942 m. rugpjūčio 26 d. žiniomis, – 20 karininkų, 71 puskarininkis ir 204 kareiviai¹⁰⁷².

Bataliono 4-osios kuopos vadas kpt. P. Nazaras 1941 m. rugpjūčio 16 d. buvo paskirtas Vilniaus 1-ojo lietuvių policijos bataliono vadu¹⁰⁷³. Vietoj jo 4-osios kuopos vadu rugsėjo 1 d. paskirtas ltn. B. Jasas (1942 m. gegužės 1 d. jis tapo bataliono ūkio virši-

1068 Varėnos stovyklos viršininko plk. inž. S. Biručio 1941 06 30 raportas krašto apsaugos ministriui, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 4, l. 28.

1069 K. Leknickas, „Nuo tarnybos pulke iki Savisaugos dalinių“, p. 319.

1070 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 15 (1941 11 28), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 26–27.

1071 Vilniaus atstatymo tarnybai įsakymas Nr. 6 (1941 08 18), *ibid.*, b. 3, l. 28 a. p.–31.

1072 Lietuvių policijos batalionų dislokacijos schema, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 28.

1073 Savisaugos tarnybos dalims įsakymas Nr. 5 (1941 08 19), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 226, l. 115.

ninku kuopos vado teisėmis). Taip pat rugsėjo 1 d. į geležinkelių apsaugos batalioną priimti tarnauti lt. L. Bileris (2-osios kuopos vado padėjėjas), lt. Mikas Gečiauskas (2-osios kuopos vadas), lt. Leonas Karbūnas (1-osios kuopos vado padėjėjas; 1942 m. gegužės 1 d. laikinai paskirtas 4-osios kuopos vadu)¹⁰⁷⁴. Tą pačią dieną bataliono lt. Stasys Palubinskas buvo išleistas neribotų atostogų¹⁰⁷⁵. Rugsėjo 15 d. 6-ojo bataliono vado adjutantas j. lt. Petras Jaudegis tapo to paties bataliono 4-osios kuopos vadu, o lt. Romualdas Gintautas priimtas į tarnybą ir paskirtas geležinkelių apsaugos bataliono vado adjutantu¹⁰⁷⁶. Tą pačią dieną lt. P. Mikelskas perkeltas tarnauti į Vilniaus apygardos 1-ąją batalioną ūkio karininku¹⁰⁷⁷. 1-osios kuopos vadas lt. B. Balčiūnas lapkričio 1 d. perkeltas į savisaugos dalių Vilniaus apygardos štabą, lt. Jonas Petrulionis paskirtas bataliono 1-osios kuopos vadu, o lt. J. Tarasevičius priimtas į batalioną ir paskirtas 4-osios kuopos vado padėjėju¹⁰⁷⁸. Kpt. J. Jackūnas lapkričio 8 d. priimtas tarnauti į batalioną ir paskirtas bataliono ūkio karininku¹⁰⁷⁹. 1942 m. rugpjūčio 1 d., likvidavus Vilniaus apygardos savisaugos dalinių štabą, į 6-ąją batalioną atkelti lt. K. Jankūnas (1943 m. gegužės 24 d. tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu perkeltas į formuojamą 253-iąją lietuvių policijos batalioną), vrš. Vladas Pakalnis ir j. psk. Jonas Vilimas¹⁰⁸⁰.

Kaip ir kituose lietuvių policijos batalionuose, šiame batalione buvo vokiečių ryšių karininko štabas (jame dirbo 7 vokiečių policininkai). 1943 m. rugpjūčio 8 d. žiniomis, bataliono vokiečių ryšių karininkas buvo kpt. Georgas Kühnas¹⁰⁸¹.

Bataliono veikla. 1941 m. vasaros pabaigoje batalionas saugojo šiuos geležinkelio ruožus: Vilnius–Šumskas (Molodečno kryptis), Vilnius–Švenčionys (Daugpilio kryptis), Vilnius–Varėna (Lydos kryptis), Vilnius–Kaišiadorys (Kauno kryptis)¹⁰⁸². 1941 m. rugpjūčio mėn. 1-ojo ruožo viršininkas buvo j. lt. B. Balčiūnas, 2-ojo – lt. Bronius Jasas, 3-iojo – lt. Teofilis Janukėnas, 4-ojo – kpt. P. Bareišis. Kiekvieną geležinkelio

1074 Vilniaus savisaugos tarnybos dalims įsakymas Nr. 11 (1941 09 06), *ibid.*, l. 106; Savisaugos dalims įsakymas Nr. 14 (1941 09 12), *ibid.*, b. 261, l. 98–99; Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 72 (1942 05 12), *ibid.*, b. 246, l. 5.

1075 *Ibid.*, l. 106.

1076 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 16 (1941 09 16), *ibid.*, b. 261, l. 94.

1077 Savisaugos dalims įsakymas Nr. 17 (1941 09 17), *ibid.*, l. 93.

1078 Savisaugos dalių Vilniaus apygardai įsakymas Nr. 1 (1941 11 03), *ibid.*, l. 52–53.

1079 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 10 (1941 11 20), *ibid.*, l. 35–36.

1080 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 113 (1942 08 05), *ibid.*, b. 235, l. 21; Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 05 24 įsakymas, *ibid.*, ap. 1, b. 96, l. 92.

1081 Vokiečių ryšių karininko štabo 6-ajame batalione narių sąrašas, *ibid.*, ap. 2, b. 252, l. 27.

1082 Vokiečių tvarkos policijos vadovybės 1941 10 24 raštas apie lietuvių policijos pajėgas Vilniuje *ibid.*, f. R-658, ap. 1, b. 1, l. 17.

ruožą saugojo trys būriai. Bataliono štabas buvo įsikūręs Vilniuje, Šopeno g. 1–11¹⁰⁸³. Bataliono karo lauko pašto numeris 1942 m. rugsėjo mėn. buvo 1763¹⁰⁸⁴.

1942 m. gegužės mėn. Lietuvos generalinėje srityje buvo vykdomas visuotinis gyventojų surašymas. Buvo surašomi ir savisaugos daliniuose tarnaujantys asmenys. Iš 6-ojo bataliono padalinių siunčiamų asmeninės sudėties pranešimų galima atkurti tuometines bataliono kuopų ir būrių dislokacijos vietas ir tarnaujančių žmonių skaičių. 1942 m. balandžio 22 d. žiniomis, bataliono padaliniai buvo įsikūrę šiose vietovėse: Bezdonių dvare (9 žm.), Dūkšte (15 žm.), Jašiūnuose (14 žm.), Kaišiadoryse (21 žm.), Kenoje (9 žm.), Lazdėnuose (12 žm.), Lentvaryje (21 žm.), Naujojoje Vilnioje (16 žm.), Pabradėje (8 žm.), Pažeimenėje (8 žm.), Rūdiškėse (9 žm.), Stasylose (14 žm.), Šumske (10 žm.), Švenčionėliuose (10 žm.), Valkininkuose (28 žm.), Varėnoje (20 žm.), Vievyje (20 žm.), Žasliuose (9 žm.) ir Vilniuje (67 žm.). Bataliono štabas (2 žm.) taip pat buvo įsikūręs Vilniuje, Geležinkeliečių g. 13-1¹⁰⁸⁵.

1942 m. liepos 8 d. 6-ajam batalionui buvo nurodyta perimti iš latvių policijos dalinių geležinkelio atkarpą Dūkštas–Turmantas ir skirti jos sargybai 50 karių. Šie kariai turėjo būti atsiųsti iš 254-ojo lietuvių policijos bataliono (iš tikrųjų šio ruožo apsaugai skirta 30 karių)¹⁰⁸⁶.

Nuo 1942 m. vasaros 6-ojo bataliono kariai kone kasdien susidurdavo su sovietiniais partizanais ir diversantais. Birželio 14 d. šeši 6-ojo bataliono kareiviai kartu su saugumo policijos pareigūnais ir vokiečių žandais šukavo Jašiūnų apylinkių miškus. Akcijos metu Turgeliuose buvo sulaikyti 25 įtartini asmenys, 5 suimti komunistai sušaudyti vietoje, kiti suimtieji perduoti vietos policijai¹⁰⁸⁷. Bataliono 1-osios kuopos Kaišiadorių būrys, vadovaujamas vyresn. vrs. Misiūno, liepos 26 d. vakarą netoli Lėlių kaimo iš miško buvo smarkiai apšaudytas sovietinių partizanų. Policininkai puolė ugnį atidengusius partizanus, bet jie spėjo pasitraukti į miško gilumą. Susišaudymo vietoje rasti 2 sužeisti partizanai. Vienas jų tardomas pasakė, kad jų būrį sudaro 10 žmonių, vadovauja majoras. Dauguma būrio narių buvo iš Kauno karo belaisvių stovyklos pabėgę raudonarmiečiai. Prie jų prisidėjo iš tarnybos dezertyravę ginkluoti ukrainiečių policininkai. Pasitraukdami partizanai dar spėjo sutvarstyti savo draugams žaizdas. Vienas sunkiai sužeistas partizanas netrukus mirė. Lietuvių

1083 Ibid., f. R-689, ap. 1, b. 49, l. 379.

1084 Ibid., b. 86, l. 379.

1085 6-ojo bataliono padalinių pranešimai apie asmeninę sudėtį (1942 04 22), *ibid.*, f. R-643, ap. 3, b. 97, l. 90, 92, 94, 96, 98, 100, 102, 105, 107, 108, 110, 112, 114, 116, 118, 120, 122, 124, 126, 128, 130.

1086 Vokiečių 814-osios karo lauko komendantūros Vilniuje 1942 07 08 raštas SS ir policijos vadui, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 1, l. 84 a. p.; Vilniaus vokiečių policijos vadovybės 1942 09 19 raštas 814-ajai karo lauko komendantūrai, *ibid.*, l. 27.

1087 6-ojo bataliono vado 1942 06 22 pranešimas karo lauko komendantūrai Vilniuje, *ibid.*, l. 100.

policininkai per susišaudymą nuostolių nepatyrė. Lengviau sužeistas partizanas buvo pristatytas į Kaišiadorių karo komendantūrą¹⁰⁸⁸.

Rugpjūčio 4-osios naktį Panerių tiltą saugančius 6-ojo bataliono karius užpuolė sovietų parašiutininkai. Sargybos posto vadas grnd. Jonas Stasaitis, lengvai sužeistas sprogus rankinei granatai, sugebėjo nušauti jį puolantį parašiutininką. Užpultiesiems į pagalbą iš Lentvario geležinkelio stoties atsukbėjęs vrš. Galbogio vadovaujamas būrys miške susišaudė su sovietiniais parašiutininkais. Pastariesiems pavyko pasprukti į kitą mišką. Pas nukautą parašiutininką buvo rastas žemėlapis, rankinė granata ir pluoštas atšiukimų, kurie pristatyti į karo komendantūrą¹⁰⁸⁹.

Rugpjūčio 14 d. grupė bataliono 1-osios kuopos karių, vadovaujami psk. Jukniaus, miške, apie 2 km į šiaurės vakarus nuo Kaišiadorių, apsupo 4 sovietinius partizanus. (Viečio valsčiaus Rykantų kaimo apylinkėse veikė sovietinių partizanų būrys „Za rodinu“¹⁰⁹⁰, tad greičiausiai su jo partizanais ir susidūrė bataliono kariai.) Apsuptieji pasidavė ir nelaisvę ir buvo gabenami į Kaišiadoris. Pakeliui lietuvių kariai sutiko 2 vokiečių viršilas iš Kaišiadorių komendantūros. Vokiečių vrš. Mahatas įsakė suimtuosius sušaudyti šalia esančiame miškelyje¹⁰⁹¹. Tą pačią dieną bataliono 1-osios kuopos kariai prie geležinkelio tilto, apie 1,5 km į vakarus nuo Viečio, sulaukė pabėgusių sovietų karo belaisvį. Suimtas buvo perduotas Viečio policijai¹⁰⁹².

Beveik visą vokiečių okupacijos laikotarpį bataliono 1-oji kuopa dislokavosi Rūdiškių, Lentvario ir Viečio miesteliuose bei saugojo geležinkelio ruožus Lentvaris–Varėna ir Lentvaris–Kaišiadorys. Kurį laiką šiai kuopai vadovavo lt. Vytautas Juodaitis, būriams – lt. Antanas Skrebys, lt. Justinas Stankevičius ir vrš. Jonas Misiūnas¹⁰⁹³.

Vokiečių tvarkos policijos vadas Lietuvoje savo 1943 m. gegužės 26 d. įsakyme išreiškė padėką 6-ojo bataliono grnd. Kaziui Juzumui ir eil. Juozui Čepukui. Šie kariai saugojo geležinkelio tiltą per Visinčios upę. Gegužės 5-osios naktį juos užpuolė apie 10 partizanų būrys. Lietuvių sargybiniai sugebėjo atmušti puolimą ir priversti partizanus pasitraukti¹⁰⁹⁴.

1943 m. rudenį bataliono sargybos postą prie Rykantų kaimo užpuolė partizanai. Per susišaudymą vienas partizanas buvo sužeistas ir paimtas į nelaisvę. Belaisvis buvo

1088 Geležinkelių apsaugos bataliono vado 1942 07 31 pranešimas karo lauko komendantūrai Vilniuje, *ibid.*, l. 70.

1089 Geležinkelių apsaugos bataliono vado 1942 08 04 pranešimas karo lauko komendantūrai Vilniuje, *ibid.*, l. 67.

1090 P. Bukino 1951 02 23 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 41262/3, t. 2, l. 43, 44.

1091 6-ojo bataliono vado 1942 08 18 pranešimas karo lauko komendantūrai Vilniuje, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 1, l. 36.

1092 *Ibid.*

1093 A. Radzevičiaus 1946 06 26 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 37, l. 129–131.

1094 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 05 26 įsakymas Nr. 5, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 49, l. 180.

perduotas vokiečių policijai. Už pasižymėjimą šiame mūšyje kulkosvaidininką Petrą Stankevičių bataliono vadas apdovanojo vokišku medaliu¹⁰⁹⁵.

Duomenų apie 6-ojo bataliono veiklą 1943–1944 m. archyvuose išlikę mažai. Paminėtinas su bataliono vadu kpt. V. Rusecku susijęs incidentas. 1944 m. kovo 26 d. kpt. V. Ruseckas kartu su Vilniaus miesto ugniagesių komandos tarnautoju Albertu Geniu į Vilniaus miesto 4-ąją policijos nuovadą pristatė du girtus asmenis – lenką Jurgį Švedonį ir belgą Willy Steinerį, abu dirbančius „E-Reitz-Uniformwerke“ firmoje. Kpt. V. Ruseckas pareiškė, kad sulaikytieji Rūdninkų gatvėje nustūmė jį nuo šaligatvio, o J. Švedonis dar išvadino „litauische Schwein“ („lietuviška kiaulė“). Belgą iš policijos nuovados paėmė firmos vedėjas, o J. Švedonis buvo pristatytas į Lukiškių kalėjimą¹⁰⁹⁶.

Batalionas baigiantis karui. 1944 m. vasarą sovietų kariuomenei įsiveržus į Lietuvą, 6-asis batalionas ėmė trauktis į vakarus. Tuo metu daug bataliono kariškių, norėdami likti Lietuvoje, iš tarnybos dezertyravo ir sugrįžo į savo namus¹⁰⁹⁷. 6-ojo bataliono egzistavimo pabaiga nežinoma. Nepavyko rasti duomenų apie jo išformavimo laiką, vietą ir kitas aplinkybes. Tikėtina, kad dalis bataliono karių kartu su kitų lietuvių policijos batalionų kariais 1944 m. vasaros pabaigoje ir rudens pradžioje pasitraukė į Rytprūsius ir buvo paskirstyti po įvairius vokiečių kariuomenės dalinius¹⁰⁹⁸. Vis dėlto manytina, kad didesnė dalis bataliono karių, pasinaudodami artėjančio fronto sukelta suirutė, pasišalinę iš tarnybos, liko Lietuvoje.

Bataliono nuostoliai. Pirmieji dezertyravimo iš bataliono atvejai užfiksuoti jau 1941 m. vasarą. Tų metų rugpjūčio 4 d. iš Varėnos pasišalino 1-ojo ruožo eil. Povilas Paliulis, rugpjūčio 6 d. iš atostogų negrįžo 3-iojo ruožo eil. Jonas Raziulis¹⁰⁹⁹, rugpjūčio 20 d. iš bataliono pabėgo 1-ojo ruožo eil. Pranas Janušauskas, rugpjūčio 21 d. – 4-ojo ruožo eil. Vincas Norkus¹¹⁰⁰, rugpjūčio 27 d. – 2-ojo ruožo eil. Antanas Šakalys¹¹⁰¹. 2-osios kuopos eil. Kostas Navardauskas, išleistas atostogų ir privalėjęs grįžti į batalioną lapkričio 19 d., tarnyboje nepasirodė¹¹⁰². 1942 m. rugsėjo 6 d. dezertyravo 3-iosios kuopos kareivis Kostas Ulvinas¹¹⁰³, rugsėjo 16 d. – bataliono štabo vrš. Jonas Apolainis¹¹⁰⁴.

1095 P. Stankevičiaus 1951 01 23 tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, b. 166, l. 264.

1096 Vilniaus m. policijos 4-osios nuovados 1944 03 27 raportas Vilniaus m. policijos Rytinės apylinkės vadui, *ibid.*, f. R-689, ap. 3, b. 601, l. 2.

1097 V. Kartenio 1945 10 12 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16912, l. 22 a. p.; J. Butrimavičiaus 1945 11 29 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47322/3, t. 3, l. 60.

1098 P. Stankeras, *Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare*, p. 566.

1099 Savisaugos tarnybos dalims įsakymas Nr. 7 (1941 08 23), LCVA, R-660, ap. 2, b. 226, l. 115–118.

1100 Savisaugos tarnybos dalims įsakymas Nr. 14 (1941 09 12), *ibid.*, b. 261, l. 100.

1101 Vilniaus savisaugos tarnybos dalims įsakymas Nr. 11 (1941 09 06), *ibid.*, b. 226, l. 106.

1102 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 23 (1941 12 08), *ibid.*, b. 261, l. 14–15.

1103 Ltn. Ziesche pranešimas (be datos), *ibid.*, f. R-693, ap. 2, b. 26, l. 461.

1104 6-ojo bataliono štabo 1942 09 22 raštas Vilniaus m. policijos vadui, *ibid.*, l. 435.

Dezertyravimo atvejų ypač padaugėjo 1943 m. Tų metų kovo 12 d. iš bataliono pasišalino eil. Vladas Dranginis, gegužės 5 d. – eil. Jonas Byras, birželio 19 d. – eil. Antanas Bauža, liepos 13 d. – eil. Petras Zaruskas, rugsėjo 11 d. – vyr. ltn. T. Janukėnas, lapkričio 7 d. – eil. Jonas Lukoševičius¹¹⁰⁵. 1943 m. liepos–rugsėjo mėn. buvo paskelbta 322 lietuvių policijos batalionų dezertyrų paieška, 7 bėgliai buvo iš 6-ojo bataliono¹¹⁰⁶. SS ir policijos teismas Kaune 1943 m. liepos mėn. už dezertyravimą 6-ojo bataliono eil. Joną Narvydą nuteisė 1 metams ir 3 mėnesiams sunkių darbų kalėjimo. Nuteistasis buvo išsiųstas į Salaspilio koncentracijos stovyklą prie Rygos¹¹⁰⁷.

1942 m. sausio 28 d. Vilniaus apskrities Kalabariškių kaimo gyventojai mirtinai sužeidė bataliono eil. Stasį Miciūną. Pakeliui į Šumsko ligoninę karys mirė¹¹⁰⁸. Spalio 17 d. Pasmalvės geležinkelio stotyje partizanai nušovė kareivius Juozą Tamošauską ir Stasį Janošonį, iš žuvusiųjų buvo paimti asmens liudijimai ir ženklai (Nr. 485 ir 537)¹¹⁰⁹. 1943 m. liepos 25 d. geležinkelio avarijoje Kaišiadoryse žuvo 4-osios kuopos eil. Antanas Vielius¹¹¹⁰, rugpjūčio mėn. nuskendo eil. Viktoras Lebednikas¹¹¹¹, gruodžio 13 d. lenkų ūkininkas Jašiūnų valsčiuje iš pasalų nužudė pas jį užėjusį bataliono eil. Mykolą Jankų¹¹¹². 1944 m. sausio 8 d. partizanai nukovė eil. Bronių Bartkų¹¹¹³, taip pat tą patį mėnesį – eil. Juozą Svitojų¹¹¹⁴. Vasario 19 d. Vilniaus karo ligoninėje mirė bataliono j. ltn. Juozas Zigmantas, sunkiai sužeistas sovietinių partizanų Vievio apylinkėse¹¹¹⁵. Vokiečių tvarkos policijos vadas 1944 m. kovo 5 d. įsakyme paskelbė, kad kovoje su bolševikais žuvo 6-ojo bataliono kariai Juozas Stropus, Julius Stebrys ir Petras Skauda¹¹¹⁶, birželio 12 d. buvo nukautas eil. Juozas Malickas¹¹¹⁷.

1105 1943 m. vokiečių policijos įsakymai dėl 6-ojo bataliono dezertyrų suėmimo, *ibid.*, f. R-691, ap. 1, b. 68, t. 1, l. 89, 108, 176; *ibid.*, b. 77, l. 91; *ibid.*, f. R-682, ap. 1, b. 2, l. 3, 34.

1106 Vokiečių policijos įsakymai dėl lietuvių policijos batalionų dezertyrų suėmimo, *ibid.*, f. R-691, ap. 1, b. 77.

1107 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 07 22 įsakymas Nr. 6, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1848, l. 150.

1108 R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos–SSRS karo metu (1941–1945)“, p. 305.

1109 Policijos mjr. Darmscho 1942 12 03 raštas Vilniaus m. policijos vadui, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 87, l. 54.

1110 R. Zizas, *op. cit.*, p. 338.

1111 Tvarkos policijos vado Lietuvoje W. Musilo 1943 08 06 įsakymas, *ibid.*, f. R-658, ap. 1, b. 2, l. 31.

1112 R. Zizas, *op. cit.*, p. 285.

1113 *Ibid.*, p. 270.

1114 *Ibid.*, p. 328.

1115 *Ibid.*, p. 340.

1116 Vokiečių tvarkos policijos vado 1944 03 05 įsakymas, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 6, l. 108–108 a. p.

1117 R. Zizas, *op. cit.*, p. 302.

Pasitaikydavo ir nelaimingų atsitikimų. 1944 m. sausio 28 d. vakarą geležinkelio ruože Lentvaris–Kaunas karinis traukinys suvažinėjo 1-osios kuopos grnd. Kazį Pačėną ir Joną Bivilį, sunkiai sužeistas Antanas Žilinskas buvo nuvežtas į Vilniaus ligoninę¹¹¹⁸.

Taigi 6-asis batalionas patyrė gana daug nuostolių – eidami tarnybą žuvo keliolika jo karių. Tai lėmė jų tarnybos vieta. Juk vienas svarbiausių sovietinių partizanų veiklos uždavinių buvo sprogdinti ir kitaip gadinti geležinkelius ir kitas komunikacijas. Kadangi bataliono kariai saugojo geležinkelius, jiems dažnai tekdavo atremti partizanų antpuolius, o tai lėmė ir neišvengiamas netektis.

15-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas. Dauguma Vilniuje 1941 m. antrojoje pusėje suformuotų lietuvių policijos batalionų buvo sudaryti iš Raudonosios armijos 29-ojo teritorinio šaulių korpuso karių lietuvių, nacių–sovietų karo pradžioje pasidavusių vokiečiams ir nelaisvę.

Iki karo 29-ojo TŠK dalys buvo dislokuotos Varėnos (184-oji divizija) ir Pabradės (179-oji divizija) poligonuose. Kilus karui, šie daliniai gavo įsakymą trauktis į rytus, bet dauguma lietuvių karių nepakluso įsakymui trauktis į Rusiją ir visais įmanomais būdais stengėsi likti tėvynėje. Vokiečių kariuomenė lietuvių kariams tada atrodė mažesnis blogis už bolševikus, dėl to jie didelėmis grupėmis (kuopomis ir būriais) pasiduodavo vokiečiams ir nelaisvę arba savarankiškai telkėsi Vilniuje.

Buvusio Raudonosios armijos 184-osios šaulių divizijos 294-ojo pulko vado adjunto vyr. lt. Juozo Kalinausko liudijimu, birželio 24 d. rytą iš divizijos štabo buvo gautas įsakymas pulkui trauktis Vilniaus kryptimi. Besitraukiantį pulką Valkininkų apylinkėse bombardavo vokiečių aviacija ir pasivijo vokiečių tankų kolona. Didelė dalis karių neturėjo šovinių ir negalėjo priešintis. Pulko kariai pasidavė ir kelias dienas buvo laikomi Valkininkuose, o paskui pėsčiomis buvo išsiųsti į Vilnį ir apgyvendinti kareivinėse Subačiaus gatvėje¹¹¹⁹.

Vokiečių karo komendanto Vilniuje įsakymu 1941 m. liepos mėn. iš Vilniuje dislokuotų lietuvių dalių pradėti formuoti keturi batalionai. Liepos 25 d. šie daliniai buvo pavadinti Vilniaus atstatymo tarnyba. Kaip VAT dalis liepos antrojoje pusėje buvo suformuotas ir Gardino batalionas, vėliau pavadintas 15-uoju lietuvių savisaugos batalionu. Gardino bataliono vadu paskirtas gen. št. mjr. A. Leveckis, iki karo tarnavęs 184-osios šaulių divizijos štabe. Iš VAT 1941 m. rugpjūčio 18 d. įsakymo Nr. 6 sužinome, kad Gar-

1118 Geležinkelių policijos Vilniaus nuovados viršininko 1944 01 31 raštas Vilniaus apygardos teis-
mo prokurorui, LCVA, f. R-727, ap. 6, b. 384, l. 255.

1119 J. Kalinausko kalba Pabaltijo karinės apygardos karo tribunolo 1955 03 22 posėdyje, LYA,
f. K-1, ap. 58, b. 34346/3, t. 3, l. 244.

dino batalione tarnavo 303 kariškiai (karininkai, puskarininkiai ir kareiviai). Batalioną sudarė trys kuopos, joms vadovavo lttn. V. Žibas (1-osios (?) kuopos vadas), lttn. Juozas Sakalas (2-osios kuopos vadas) ir lttn. Petras Polekauskas.

Viena Gardino bataliono kuopa buvo suformuota iš buvusių Raudonosios armijos Vilniaus pėstininkų mokyklos kursantų (prieš karą čia mokėsi 430 vyrų). Karo pradžioje du šios mokyklos batalionai per Medininkus, Ašmeną, Smurgainis, Molodečną ir kitas vietas traukėsi į Baltarusiją. Iki 1941 m. liepos 12 d. iš Raudonosios armijos pasišalino ir sugrįžo į Vilnių 212 lietuvių kursantų ir 49 karininkai. Vykstant sukilimui prieš bolševikus ir karo veiksams, negalutiniais duomenimis, žuvo 4 šios mokyklos karininkai ir 12 kursantų. Dalies karininkų ir kariūnų likimas nežinomas.

Į Gardino batalioną buvo įtraukti ir patekę į nelaisvę buvusio Raudonosios armijos 615-ojo artilerijos pulko kariai¹¹²⁰.

Bataliono kareiviai iš pradžių vilkėjo Lietuvos kariuomenės uniformas ir buvo ginkluoti šautuvais. Iki išsiunčiamas į Gardiną (buvo pasklidusios kalbos, kad šis miestas bus prijungtas prie Lietuvos), batalionas buvo kariškai mokomas, Vilniuje ir jo apylinkėse saugojo geležinkelius, tiltus, elektrinę, sandėlius, kitus karinius ir pramonės objektus.

Bataliono veikla Baltarusijoje. Vokiečių komendantūros 1941 m. liepos 26 d. įsakymu batalionas buvo išsiųstas į Gardiną. Iš pradžių kariai vyko traukiniu, bet šis dėl didelės geležinkelių apkrovos Varėnos stotyje buvo priverstas sustoti. Iš ten batalionas per didelius karščius prastais keliais pėsčiomis žygiavo į Gardiną. Dzūkijos kaimų gyventojai su džiaugsmu sutikdavo pražygiuojančius lietuvių karius, juos pavalgydindavo ir įdėdavo maisto kelionėn. Prieš įžengiant į Baltarusijos teritoriją bataliono vadas gen. št. mjr. A. Levickis įspėjo karius mandagiai elgtis su lietuviškai nekalbančiais krašto gyventojais. Gardine batalioną priėmė čia dislokuoto austrų pulko vadas. Jis paaiškino bataliono vadui būsimus tarnybos uždavinius, įvairias sargybas Gardine ir jo apylinkėse¹¹²¹.

2-oji bataliono kuopa pasiliko Gardine, 1-oji buvo išsiųsta į Ostrino ir Liubiščicų miestelius, o 3-ioji saugojo už Gardino esantį odų fabriką. Vienas 3-iosios kuopos būrys saugojo vokiečių karo komendantūrą Oziurų miestelyje. Tarnybos Baltarusijoje metu būdavo atvejų, kai šio bataliono kuopos viena nuo kitos buvo nutolusios per šimtą ir daugiau kilometrų. Kuopų ir būrių vadai siųsdavo savaitinius pranešimus į bataliono štabą ir atvykdavo į Gardiną pasiimti maisto produktų.

1120 Įsakymas Nr. 6 VAT'ui (1941 08 22), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 3, l. 36 a. p. 39; D. Gurino 1954 12 23 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34346/3, t. 3, l. 86; K. Ališauskas, „VPM karui prasidėjus“, *Karys*, 1943, sausio 23, Nr. 4; sausio 30, Nr. 5; vasario 6, Nr. 6.

1121 A. Levickis, „Prisiminimų nuotrupos iš 15-to Gardino bataliono“, *Karys*, 1977, Nr. 9(1536), p. 339–340; „Dveji metai kovų prieš raudonuosius“, *ibid.*, 1943, liepos 24, Nr. 30.

15-ojo lietuvių policijos bataliono vadas mjr. Albinas Leveckis (LKKAS)

Bataliono karių santykiai su vietos gyventojais lenkais ir baltarusiais buvo normalūs. Ypač draugiški lietuviams buvo baltarusiai, jie kviesdavo karius pas save į namus pietų ar vakarienės. Bataliono štabas palaikė gerus santykius su vietiniu Baltarusių (gudų) komitetu, nuveždavo jo laiškus Vilniuje veikiančiam Gudų (baltarusių) komitetui.

2-oji kuopa, įsikūrusi Gardino centre esančioje mokykloje, saugojo miesto vandentiekį, tabako fabriką, alaus daryklą, karinius sandėlius, karo belaisvių ligoninę ir kitus svarbius objektus.

Gardine 15-asis batalionas ėjo tarnybą 2–3 mėnesius. Per šį miestą į vakarus buvo varomos didelės sovietų karo belaisvių kolonos. Tarp belaisvių pasitaikydavo ir lietuvių. Bataliono vado A. Levickio ir kitų karininkų pastangomis, susitarus su vokiečių sargybiniais, iš belaisvių kolonos pavyko išlaisvinti nemažai lietuvių karių. Išlaisvintieji dažniausiai likdavo tarnauti Gardino batalione. Prie Gardine tarnaujančio bataliono buvo prijungtas Ašmenoje dislokuotas lt. Antano Danaičio vadovaujamas apie 50 lietuvių karių būrys. Išaugus karių skaičiui, suformuota 4-oji bataliono kuopa.

Gardine batalionas patyrė pirmuosius nuostolius. Vokietijos sąjungininkai ispanų kariai suvažinėjo eil. Žvirblį; lydėdamas sovietų karo belaisvių koloną, eil. Jonas Burbulis 1941 m. rugpjūčio 1 d. gavo saulės smūgį ir tos pačios dienos vakare mirė; rugsėjo 2-osios naktį vokiečių patrulis per klaidą nušovė eil. Antaną Bakanauską; rugsėjo 5 d. pravažiuojantis automobilis partrenkė ir mirtinai sužalojo dviračiu važiuojantį eil. Rušecką; rugsėjo 23 d., apsinaudijęs dujomis, mirė eil. Juozas Naujokas.

Grupė 15-ojo lietuvių policijos bataliono karių. Karo metų nuotr. (LYA)

15-ojo lietuvių policijos bataliono kariai Petras Stanišauskas, Lyberis, Bronius Rinkevičius, Petras Žilys, Stasys Ščiukauskas. Karo metų nuotr. (LYA)

1941 m. pabaigoje (skirtingi šaltiniai nurodo laiką nuo spalio pabaigos iki gruodžio pradžios) 15-asis batalionas buvo perkeltas į Baranovičius¹¹²². Bataliono štabas ir 2-oji kuopa liko mieste; 1-oji kuopa išsiųsta į Ivacevičius, 3-ioji – į Slanimą. Vienas 1-osios kuopos būrys (vadas J. Kalinauskas) netrukus išsiųstas į Stolpcus saugoti tilto per Nemuną. Visi bataliono padaliniai saugojo įvairius karinės reikšmės objektus¹¹²³. Vienas bataliono skyrius Baranovičiuose apie dvi savaites saugojo vadinamąją bulvių stovyklą, kur buvo bulvių ir šieno sandėliai. Vokiečių kareiviai atvarydavo žydus į stovyklą dirbti, o po darbo grąžindavo juos į getą. Maždaug po dviejų savaičių šis bataliono skyrius perkeltas į Baranovičius saugoti duonos kepyklos¹¹²⁴. 3-ioji kuopa Slanimo rajone apie metus saugojo geležinkelį, geležinkelio tiltus, stotis ir karinius sandėlius¹¹²⁵. Ivacevičių apylinkėse dislokuota 1-oji kuopa (1942 m. gegužės mėn. jos vadu paskirtas J. Kalinauskas) Baranovičių–Bresto kelyje saugojo tiltus.

1942 m. vasario pabaigoje prie Gardino bataliono prijungus Lydos ir Baranovičių lietuvių policijos batalionus, batalionas ėmė vadintis 15-uju lietuvių policijos batalionu. Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. gegužės 25 d. ypatingajame įsakyme nurodyta, kad 15-asis batalionas suformuotas iš buvusio 15A bataliono ir susideda iš keturių kuopų¹¹²⁶.

1942 m. pirmojoje pusėje 15-ojo bataliono 1-osios kuopos tarnyba buvo rami, susidūrimų su sovietiniais partizanais jos tarnybos vietose nepasitaikė, o kitos kuopos tuo laikotarpiu patyrė pirmuosius nuostolius. Vykdydami žvalgybos reidą tų metų birželio 13 d. sovietiniai partizanai netoli Balsevičių kaimo sunkiai sužeidė 2-osios kuopos eil. Mykolą Redecką. Kitą dieną karys mirė karo ligoninėje Gardine.

1942 m. liepos mėn. visos 15-ojo bataliono kuopos buvo sutelktos Slanime ir apgyvendintos kareivinėse miesto pakraštyje. Čia batalionas išbuvo apie du mėnesius, kartu patruliavo mieste, mokėsi karinių dalykų, dalyvavo operacijose prieš sovietinius partizanus.

Liepos 1 d. 4-oji bataliono kuopa (93 kariai) buvo pasiųsta į Naugarduką. Liepos 7 d. sunkvežimių kolona, lydimą 8 sargybinių, iš Baranovičių į Naugarduką vežė kuopos kariams maistą. Prie Svitezio ežero koloną užpuolė 80–120 sovietinių partizanų. Užpuolikai sunaikino 5 sunkvežimius, sužeidė 4-osios kuopos grnd. Kazį Gėgžną ir eil. Biknerį bei nukovė kelis vokiečių karius. Sužeisti lietuvių kariai buvo išvežti į Baranovičių

1122 J. Kalinausko 1953 10 13 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34346/3, t. 1, l. 42–45; V. Levišausko 1951 06 13 apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-20210, l. 175; A. Levickis, „Prisiminimų nuotrupos iš 15-to Gardino bataliono“, *Karys*, 1977, Nr. 10(1537), p. 379–380, 383; „Naujas mūsų karių laikraštėlis“, *ibid.*, 1942, gegužės 30, Nr. 23.

1123 J. Kalinausko 1953 10 13 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34346/3, t. 1, l. 45–46.

1124 A. Žibinsko 1951 06 20 tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, ap. 8, b. 147, l. 29.

1125 S. Ščiukausko 1948 09 24 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 34346/3, t. 3, l. 97.

1126 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 05 25 įsakymas, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 17, l. 321.

ligoninę. Partizanų nuostoliai nežinomi, esą mūšyje buvęs nukautas jų vadas. Persikėlę per Nemuną, partizanai pasitraukė į Nalibokų girią¹¹²⁷. Liepos 17 d. Slanimo apylinkėse prie Hutkos kaimo partizanai nušovė 3-iosios kuopos eil. Balį Dambrauską ir grnd. Vytautą Albrechtą. Tą pačią dieną prie Mironiemo kaimo 3-iosios kuopos eil. Stasys Spiečiūnas buvo nukautas, o psk. Antanas Račkauskas – sužeistas. Žuvę lietuviai liepos 21 d. palaidoti Slanimo vokiečių karių kapinėse. Sužeistasis A. Račkauskas buvo paguldytas į Baranovičių karo ligoninę. Žuvusiojo B. Dambrausko motina Ona Dambrauskienė, kuri gyveno Raudondvario valsčiaus Lampėdžių kaime, gavo 50 markių pašalpą. Liepos 22 d. prie Rozankos kaimo per susidūrimą su partizanais žuvo eil. Antanas Sabaliauskas. Žuvusiojo žmonai Anastazijai Sabaliauskienei taip pat išmokėta 50 markių pašalpa¹¹²⁸.

1942 m. rugpjūčio 26 d. žiniomis, 15-ajame lietuvių policijos batalione tarnavo 16 karininkų, 92 puskarininkiai ir 521 eilinis (iš viso 623 asmenys)¹¹²⁹. Maždaug tuo pat metu batalionas priėmė priesaiką ištikimai tarnauti Vokietijos valdžiai kare su bolševizmu. Visi bataliono kariai pasirašė nustatytos formos pasižadėjimo tekstą¹¹³⁰. Kaip ir kituose lietuvių policijos batalionuose, taip ir 15-ajame tarnavo vokiečių ryšių karininkas su keliais pavaldiniais. 1942 m. liepos 1 d. žiniomis, vokiečių ryšių karininku 15-ajame batalione tarnavo policijos kpt. Kopsas. 1942–1944 m. bataliono vokiečių ryšių karininkas buvo SS hauptsturmführeris ir policijos kpt. J. Jahnas¹¹³¹.

Baltarusijoje stiprėjant partizaniniam judėjimui, čia buvo siunčiama vis daugiau ukrainiečių, lietuvių ir latvių policijos batalionų. Be Gardino bataliono, 1941 m. antrojoje pusėje į Baltarusiją atsiųsti šie lietuvių savisaugos daliniai: spalio pradžioje – 2(12)-asis policijos batalionas iš Kauno; lapkričio 5 d. į Baranovičius – Lydos savisaugos dalinio 3-ioji kuopa (vadas lt. Vladas Biveinis); gruodžio 5 d. ten pat – to paties Lydos dalinio 2-oji kuopa (vadas lt. Ignas Žemaitis); lapkričio 12 d. iš Vilniaus į Minską – 3-iasis lietuvių policijos batalionas¹¹³². 1942 m. liepos 1 d. žiniomis, Baltarusijoje buvo keturi latvių batalionai: 18-asis, 24-asis, 26-asis ir 266-asis. Kai kurie jų veikė tuose pačiuose rajonuose kaip ir 15-asis lietuvių batalionas. 1942 m. vasarą 18-asis latvių policijos batalionas, vadovaujamas mjr. Rubenio, dalyvavo likviduojant Slanimo žydų getą¹¹³³.

1127 LSD Vilniaus apygardos štabo 1942 07 30 pranešimas SS ir policijos vadui Vilniuje, *ibid.*, b. 1, l. 68.

1128 LSSR KGB 1950 m. pažyma apie lietuvių policijos 15-ąjį batalioną, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16865, t. 3, l. 117; LSD Vilniaus apygardos štabo 1942 07 30 pranešimas SS ir policijos vadui Vilniuje, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 1, l. 69.

1129 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 322.

1130 L. Paplauskas 1945 09 12 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47076/3, l. 28–28 a. p.

1131 1971 06 04 informacija iš J. Jahno asmens bylos, *ibid.*, ap. 46, b. 1154, l. 2.

1132 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymai Nr. 6, Nr. 27 ir Nr. 20 (1941 11 11, 1941 12 16, 1941 12 04), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 10, 19, 44–45.

1133 A. Litvin, „The Latvian Police Battalions in Byelorussia in 1941–1944“, *Latvia in World War II. Materials of an International Conference 14–15 June 1999*, Rīga, Riga, 2000, p. 263.

1943 m. pavasarį Baltarusijos generaliniame komisariate veikė 7 ukrainiečių, 4 lietuvių (3-iasis, 12-asis, 15-asis ir 255-asis), 2 latvių ir tik 1 baltarusių policijos batalionas. Juose tarnavo apie 5 500 policininkų¹¹³⁴.

1942 m. vasarą Boro miške (apie 20 km nuo Slanimo) veikė „Pobedos“ sovietinių partizanų brigada (apie 2 tūkst. žmonių), vadovaujama Pavelo Bulako. Tame pat miške buvo įsikūrusi ir iš Derečino miesto pabėgusių žydų stovykla (apie 200 žmonių, daugiausia senelių, moterų ir vaikų). Maistu žydus aprūpindavo partizanai. Rugpjūčio 21–rugsėjo 21 d. 15-asis batalionas kartu su vokiečiais, ukrainiečiais ir 24-uju latvių policijos batalionu šukavo mišką (tai buvo sudedamoji operacijos „Pelkių karštinė“ dalis), bet partizanų neužėjo. Operacijai vadovavo vokiečių policijos mjr. Siegfriedas Binzas.

Po dviejų savaičių batalionas vėl gavo užduotį dalyvauti antipartizaninėje akcijoje Ščiaros upės rajone (apie 20 km nuo Slanimo). Lietuviai užėmė pozicijas miško pakraštyje, o latvių batalionas ir vokiečių policininkai šukavo mišką. Operacijai vadovavo vokiečių papulkininkis. Vokiečiai su latviais miške aptiko Derečino žydų stovyklą ir beveik visus joje buvusius žmones sušaudė. Nužudytųjų palaikus vėliau užkasė partizanai. Lietuvius policininkams šioje operacijoje jų saugomame ruože su niekuo susidurti neteko¹¹³⁵.

Po šios akcijos P. Bulako vadovaujami partizanai užpuolė Derečiną. Buvo padegti du pastatai, kuriuose gyveno policininkai, ir apie 20 jų nukauta (kitų šaltinių duomenimis, nukauta 18 policininkų ir 1 vokiečių žandaras, lietuvių tarp nukautųjų, regis, nebuvo). Netrukus po šio puolimo į Ostrovo kaimą atvyko vokiečių žandarai ir j. ltn. J. Stankaus vadovaujamo 15-ojo bataliono būrio kareiviai. Jie suėmė apie 20 kaimo gyventojų ir, nusivarę į Derečiną, prie kapinių sušaudė. Keliems suimtiesiems iš šaudymo vietos pavyko pabėgti¹¹³⁶.

Netrukus po šios operacijos 15-asis batalionas buvo perkeltas į Diatlovo miestą. Čia 1-oji kuopa apsistojo mokyklos pastate. Taip pat į Diatlovą atvyko ukrainiečių batalionas ir vokiečių dalinys. Šios pajėgos apie mėnesį ruošėsi naujai antipartizaninei akcijai. Be to, Diatlove lietuviai saugojo elektrinę ir lentpjūvę. Maždaug 1942 m. lapkričio mėn. batalionas išvyko į mišką, apie 10 km nuo Diatlovo, ieškoti partizanų. Per šią operaciją su partizanais susidūrė ir buvo sužeisti 2 bataliono 3-iosios kuopos kareiviai. Partizanų nuostoliai nežinomi. Šioje operacijoje, prieš imantis veiksmų policininkams, vokiečių lėktuvai bombardavo mišką ir sudegino vieną kaimą¹¹³⁷.

1134 Ch. Gerlach, op. cit., S. 207.

1135 J. Kalinausko 1953 10 14 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34346/3, t. 1, l. 49–50; P. Bulako 1953 11 15 apklausos protokolas, *ibid.*, l. 168–170; R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos–SSRS karo metu (1941–1945)“, p. 318.

1136 P. Bulako 1953 11 15 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34346/3, t. 1, l. 170–171; J. Kalinausko 1953 12 16 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 96–97.

1137 J. Kalinausko 1953 10 14 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 50–51.

Bendražygiai prie žuvusio grnd. Vinco Jonikos kapo.
Karo metų nuotr. (LYA)

ir sandėlius. Naugarduko rajone batalionas dislokavosi iki 1943 m. vasaros. Tų metų gegužės mėn. jis dar dislokavosi Naugarduko apylinkėse ir buvo pavaldus vokiečių tvarkos policijos Baltarusijoje vadui. Bataliono 2-oji kuopa dislokavosi Bokštų miestelyje ir 1943 m. sausio mėn. apie savaitę šukavo tame rajone miškus, bet su partizanais nesusi-dūrė. Apie 1943 m. gegužės mėn. ši kuopa perkelta į Borisovo rajoną¹¹³⁹.

1943 m. sausio pabaigoje, siaučiant 30 laipsnių šalčiui, 15-asis batalionas kartu su latvių ir vokiečių policijos daliniais dalyvavo kelias dienas trukusioje antipartizaninėje operacijoje. Jos metu ne kartą susidurta su partizanais. Bataliono veiksmus šioje opera-cijoje „Kario“ laikraštyje aprašė vrš. Jonas Davičikas:

„Rytą 6 valandą išžygiavome į priekį. Mums bežygiuojant, pirmąjį mūsų vežimą iš-tiko nelaimė: jis užvažiavo ant minos ir buvo išmestas virš medžių viršūnių. V. K. kaimą pasiekėme 9 valandą rytą. Čia ant aukštumos latvių dalinys su pabūklais užėmė poziciją, o mūsų daliniai gavo įsakymą žygiuoti pirmyn. Įžygiavome į dideles, ištisai krūmokš-niais apaugusias pelkes. <...> Iš štabo duodamas sutartinis ženklas ir virš mūsų galvų pradeda krikti į priešo stovyklą sviedinys po sviedinio. Artilerijos gaudimas aprimsta, mes slenkame mišku pirmyn, sniego aukščiau juosmens, miškas sunkiai praeinamas, o prasistumti vis dėlto reikia. <...> Iš priekinių žvalgų duodamas ženklas sustoti, ir gau-

1139 L. Paplausko 1945 09 13 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47076/3, l. 31 a. p.; A. Žibinsko 1951 06 20 tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, ap. 8, b. 147, l. 30; A. J. Munoz, *op. cit.*, p. 30.

Karo kapelionas Zenonas Ignatavičius. Karo metų nuotr. (LYA)

Karo kapelionas Zenonas Ignatavičius Vilniuje. 1943 m. pavasaris (LYA)

Karių laidotuvių eiseną. Karo metų nuotr. (LYA)

3-iojo (Vilniaus) lietuvių policijos bataliono kariai
mišiose Dukoroje (Baltarusija). 1943 m. gegužės
1 d. (LYA)

255-ojo lietuvių policijos bataliono kariai pamal-
dose Bychove (Baltarusija). 1943 m. gegužės 20 d.
(LYA)

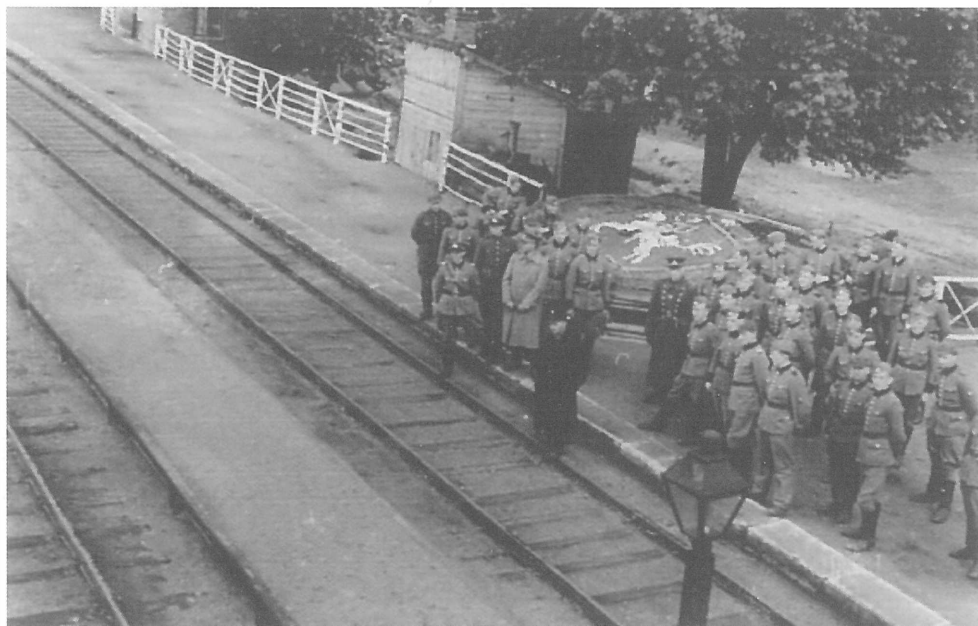
Lietuvių kariai tvarko žuvusių bendražygių
kapus. Karo metų nuotr. (LYA)

Žuvusių karių laidotuvės.
Karo metų nuotr. (LYA)

Kariai prie bunkerio. 1943 m. pavasaris
(LYA)

Lietuvių sargybiniai Toščicos (Baltarusija)
geležinkelio stotyje. 1943 m. gegužės 22 d.
(LYA)

Karo kapelionas Zenonas Ignatavičius
sargybos bunkeryje Toščicoje (Baltaru-
sija) su lietuvių kariais. 1943 m. gegužės
20 d. (LYA)

Dukora (Baltarusija). 1943 m. pavasaris
(LYA)

255-ojo bataliono bunkeris. 1943 m. pavasaris
(LYA)

255-ojo bataliono bunkeris prie Mogiliovo
(Baltarusija). 1943 m. pavasaris (LYA)

nama žinia, kad priekiniai žvalgai priėjo priešo bunkerį. Paleidžiama į jį keletas salvių iš kulkosvaidžių, bet atsakymo negirdėt. Prislinkus arčiau pasirodė, kad jis tik neseniai paliktas. Kiek pražygiavus, iš 4 kuopos atvykę ryšininkai pranešė, kad jų kuopa užtiko stovyklą, bet jos jau buvo tuščios; pasilikęs tik turtas. Stovyklos buvo užminuotos, tad, jose nieko nejudinę, pasitraukėme ir jas sunaikinome. Minėtose stovyklose, matyt, gyveno apie 2 000 banditų. Priešais, ne per toliausia nuo savęs, girdėjome smarkų šaudymą: tai kiti daliniai naikino norėjusį pasprukti priešą. Jau gerokai pritemus pasiekėme miško krašte esantį F. kaimą. Čia mūsų tikslas ir baigėsi.¹¹⁴⁰

Maždaug 1943 m. birželio–liepos mėn. 15-asis batalionas traukiniu išvyko į Borisovo rajoną ir pradėjo ruoštis kovai su partizanais. Tuo metu ten apsilankęs karo kape-lionas Z. Ignatavičius-Ignonis labai gerai atsiliepė apie batalioną ir jo karius:

„Pasiekęs senąją Borisovą sutikau lietuvių motociklininkus. Bataliono ūkio virši-ninkas leit. Vizgirda [Valerijonas Vizgirdas. – *Aut. past.*] mane pavėžino motociklu iki pat kareivinių, kur seniau buvusi Stalino vardo mokykla. Kareivinėse su plačia šypsena pasitiko leit. Simanavičius. Abudu karininkai – pasigėrėtinai pavyzdingi vadai. Bendrai šis batalionas – vadai ir kariai – taurūs, garbingi Lietuvos reprezentantai Gudijoje. Giliai religingi, jautrūs ir kilnūs su vietos gyventojais gudais.¹¹⁴¹

Borisovo srityje tada veikė Dėdės Kolios sovietinių partizanų brigada (apie tūks-tantis partizanų), vadovaujama P. Lopatino. Šiame rajone buvo sutelktos didelės vo-kiečių, ukrainiečių, latvių, baltarusių ir lietuvių policinės pajėgos (apie trys divizijos), tankai ir aviacija. Kiekvienam daliniui priskirta konkreti teritorija. Operacija truko apie mėnesį, jos metu įvyko daug policininkų ir partizanų susidūrimų. Nukauta arba dingo be žinios apie 20 partizanų. Vokiečių policijos ir žandarmerijos būriai degino baltarusių kaimus, atiminėjo gyventojų turtą ir gyvulius. Buvo sudegintas didelis kaimas Paliko ežero rajone, Karsakovičių ir Lisino kaimai. 15-asis batalionas šukavo mišką palei Bere-zinos upę, bet smarkiau su partizanais nesusikovė. Per vieną nedidelį susišaudymą lie-tuvių kareiviai 1 partizaną nukovė, o 2 paėmė į nelaisvę ir vėliau perdavė vokiečiams¹¹⁴².

Po šios operacijos 15-asis batalionas išvyko poilsio į Lydą ir Vosyliškių miestelį, kur išbuvo iki 1943 m. rugsėjo mėn. 3-ioji bataliono kuopa dalyvavo Okunovo, Skurin-kos ir kitų kaimų apylinkėse renkant vietos gyventojus į prievartos darbus Vokietijoje. Surinkta apie 200 žmonių¹¹⁴³. 1943 m. kovo mėn. 1-oji bataliono kuopa Lydos rajone susidūrė su sovietiniais partizanais. Partizanai įsitvirtino viename Nemuno krante, lie-

1140 J. Davičikas, „Banditų medžioklė Gudijos plotuose“, *Karys*, 1943, birželio 26, Nr. 26.

1141 Z. Ignonis, op. cit., p. 146.

1142 J. Kalinausko 1953 10 15 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34346/3, t. 1, l. 52–55; P. Lopatino 1953 11 30 apklausos protokolas, ibid., t. 2, l. 24–27; J. Kalinausko 1954 12 20 tardymo protokolas, ibid., t. 3, l. 25–27.

1143 LSSR KGB 1953 10 07 pažyma apie lietuvių policijos 15-ąją batalioną, ibid., b. P-16865, t. 3, l. 119; S. Ščiukausko 1948 09 24 tardymo protokolas, ibid., b. 34346/3, t. 3, l. 100.

tuvių kuopa – kitame. Per susišaudymą žuvo kuopos kareivis¹¹⁴⁴. Rugpjūčio 29 d. kovoje su partizanais Novojelnios rajone žuvo 15-ojo bataliono psk. Balys Jonikas¹¹⁴⁵. Tarnybos Baltarusijoje metu (1941–1944 m.) žuvo ne mažiau kaip 15 bataliono kareivių.

Apibendrinamas 15-ojo bataliono veiklos Baltarusijoje dvejų metų rezultatus, „Kario“ savaitraštis pažymėjo, kad šis batalionas buvo pirmasis išsiųstas iš Vilniaus už Lietuvos ribų į rytus: „Tačiau tie metai iš bataliono karių rytuose pareikalavo daugybės sunkių žygių ir klastingų grumtynių su raudonųjų banditais neišbrendamuose miškuose. Kone visą laiką dalyvaudamas kautynių veiksmuose, batalionas, be abejo, turėjo ir aukų, kurios, bataliono laimei, yra nežymios. Žuvę tikrai keliolika vyrų, iš kurių keletas žuvo dėl įvairių nelaimingų atsitikimų.“¹¹⁴⁶

Dėl užtrukusio karo ir sunkių tarnybos sąlygų vis daugiau bataliono karių praradavo norą kariauti toli nuo tėvynės už jiems svetimus nacių Vokietijos interesus. Neišvengiamas pasikeitusių nuotaikų rezultatas – dezertyravimas. Palyginti su kitais lietuvių policijos batalionais, 15-ajame batalione šis reiškinybė nebuvo labai paplitęs, bet pradedant 1942 m. darėsi vis dažnesnis. Bene pirmas pabėgimo iš bataliono atvejis užfiksuotas dar žygiuojant į Gardiną – 1941 m. liepos 27 d. iš jo pasišalino liktinis psk. Edvardas Šlekfortas ir eil. Juozas Balka¹¹⁴⁷; 1942 m. gegužės 29 d. dezertyravo eil. Liudas Zeidotas; birželio 4 d. – kareiviai Eduardas Subačius ir Albinas Kalvelis¹¹⁴⁸. Iš viso 1942–1943 m. iš bataliono pabėgo ne mažiau kaip 27 kariai, daugiausia eiliniai ir grandiniai¹¹⁴⁹.

1943 m. rugsėjo mėn. 15-asis batalionas buvo perkeltas į Minską. Štabas ir viena kuopa įsikūrė Minske. Dalis čia dislokuotos kuopos saugojo karo belaisvių stovyklas, kiti – vyriausiąjį žandarmerijos štabą¹¹⁵⁰. 1-oji bataliono kuopa buvo išsiųsta į Kaidanavą saugoti durpyno. Vienas šios kuopos būrys buvo paskirtas saugoti durpyno Meleševo (kitais duomenimis – Milevičių) kaime. 1943 m. pabaigoje šio būrio kareiviai susikovė su partizanais ir 2 ar 3 jų nušovė. Per susišaudymą sužeistas kareivis Januška¹¹⁵¹. 1-osios kuopos vadas J. Kalinauskas prie Milevičių slapta susitiko su sovietinių partizanų būrio vadu ir susitarė vieni kitų nepuldinėti. Iki pat atsitraukdama iš Minsko srities 1-oji kuopa su sovietiniais partizanais nesusidūrė¹¹⁵². 3-ioji kuopa išsiųsta į Motorovo kaimą

1144 V. Neverausko 1951 09 06 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 25257/3, l. 97.

1145 Tvarcos policijos vado Baltarusijoje 1943 09 15 įsakymas, Baltarusijos centrinis valstybės archyvas, f. 389, ap. 1, b. 1, l. 126.

1146 „Dveji metai kovų prieš raudonuosius“, *Karys*, 1943, liepos 24, Nr. 30.

1147 LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 27, l. 11.

1148 *Ibid.*, b. 88, l. 23.

1149 Duomenys apie lietuvių policijos batalionų dezertyrus 1942–1943 m., LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1250.

1150 A. Žibinsko 1951 07 14 tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, ap. 8, b. 147, l. 13.

1151 J. Kalinausko 1953 10 15 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 34346/3, t. 1, l. 56–57.

1152 J. Kalinausko 1953 10 30 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 82–83.

(apie 30 km nuo Minsko). Jos kareiviai saugojo durpyne dirbančius žmones, kuriuos į darbus atsiųsdavo kaimų seniūnai. Grupė šios kuopos kareivių 1941 m. lapkričio pradžioje prie Motorovo kaimo susidūrė su 2 sovietiniais partizanais. Per susišaudymą 1 partizanas nukautas, kitas pabėgo. 1943 m. gruodžio mėn. 3-iosios kuopos kareiviai viename kaime (7–8 km nuo Motorovo) vėl susidūrė su partizanais. 6 jų buvo paimti į nelaisvę, kiti pabėgo¹¹⁵³.

1944 m. pradžioje apsilankęs Motorove karo kapelionas Z. Ignatavičius-Ignonis palankiai atsiliepė apie čia tarnaujančius 15-ojo bataliono karius: „Per pavojingus miškus, balas ir pelkes pasiekiau šį nedidelį kaimelį, išsidėsčiusį ant gražaus kalniuko. Mane linksmai pasitiko judrūs kariai ir jų vadai – leit. Simanauškas [Petras Simanauškas. – *Aut. past.*] ir leit. Prišgintas [Viktoras Prišgintas. – *Aut. past.*]. Jų koplyčia įrengta tikrai rūpestingai gražiai. Į vakarines pamaldas prisigrūdė pilnutėlė salė, ir tikiu, kad Dievas man įkvėpė giliau smingančius žodžius. Užbaigiant pamaldas iš širdies visiems linkėjau, kad nė jokiose aplinkybėse neprarastų čia įgytas Dievo malones.“¹¹⁵⁴

Batalionas baigiantis karui. Maždaug 1944 m. vasario viduryje į 15-ojo bataliono sudėtį buvo įtrauktas išformuotas 12-asis lietuvių policijos batalionas. Minsko apylinkėse 15-asis batalionas ėjo tarnybą iki tų metų liepos mėn., kada prie miesto priartėjo Raudonosios armijos daliniai. Iš Minsko batalionas pėsčiomis pradėjo trauktis birželio 29 d. ir žygiavo Lydos–Varėnos–Alytaus–Marijampolės–Šakių–Jurbarko–Tauragės maršrutu. Penktą ar šeštą atsitraukimo iš Minsko dieną batalionas apsistojo nakvynės prie upelio netoli Baltarusijos–Lietuvos sienos. Naktį sargybą ėjo apie 15 kareivių. Paryčiui sargybinius užpuolė sovietiniai partizanai. Per susišaudymą žuvo du partizanai ir du 15-ojo bataliono kareiviai¹¹⁵⁵. Nuo Minsko iki Marijampolės batalionas užtruko žygyje 10–12 dienų. Kartu su 15-uoju batalionu traukėsi po ukrainiečių ir baltarusių policijos batalioną. Visi trys batalionai traukdamiesi konvojavo tris sovietinių karo belaisvių kolonas po kelis šimtus žmonių kiekvienoje. Belaisviai vilkėjo civiliniais drabužiais – galbūt tai buvo už partizaninę veiklą suimti asmenys. Moterų ir vaikų tarp jų nebuvo. Belaisviai buvo varomi iki Marijampolės, o čia perleisti ukrainiečių ir baltarusių batalionų žinion. Šie juos toliau konvojavo Rytprūsių link. Lietuvių kariai su belaisviais elgėsi žmoniškai. Bataliono vadas A. Levickis draudė pavaldiniams tyčiotis iš belaisvių ir sakė: „<...> šiandien mes konvojuojame juos, o rytoj galbūt jie konvojuos mus.“¹¹⁵⁶ Į Tauragę batalionas atvyko liepos 26 d. ir čia buvo išformuotas¹¹⁵⁷.

1153 S. Ščiukauskas 1948 08 17 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 42725/3, l. 25–26.

1154 Z. Ignonis, *op. cit.*, p. 268.

1155 J. Kalinauskas 1954 12 20 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34346/3, t. 3, l. 28–29.

1156 J. Kalinauskas 1955 01 08 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 31–34.

1157 V. Leviškauskas 1951 06 13 apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-20210, l. 178.

Kareiviai buvo apręgti vokiškomis vasarinėmis uniformomis ir išsiųsti į Štetiną, o karininkai – iš pradžių į Dancigą, vėliau į Adlershorstą. Štetine buvę 15-ojo bataliono kareiviai 2–3 mėnesius buvo kariškai mokomi ir valė mieste griuvėsius. Buvę 15-ojo bataliono karininkai 2–3 savaites buvo laikomi Adlershorste, paskui vėl grąžinti į Dancigą statyti priešlėktuvinių slėptuvių. 1944 m. rugsėjo pabaigoje buvę 15-ojo bataliono karininkai iš Dancigo atvežti į Telšius, kur buvo formuojami TAR pulkai. Iš Telšių dalis karininkų išsiųsti į Sedą. Spalio pradžioje, prasidėjus Raudonosios armijos puolimui, Sedą gynę TAR kariai buvo išblaškyti. Dalis jų žuvo arba pateko į nelaisvę, kitiems pavyko pasitraukti į Vokietiją¹¹⁵⁸. Dalis buvusių 15-ojo bataliono kareivių iš Štetino buvo išsiųsti į Italiją (iš pradžių į Veroną, paskui į Boloniją) ir perduoti vokiečių 4-osios oro desanto divizijos žinion. Iš Bolonijos lietuvių dalinys buvo pasiųstas statyti gynybinių įtvirtinimų Apeninų kalnuose. Čia 1945 m. pavasarį dauguma lietuvių pasidavė anglų ir amerikiečių kariuomenės daliniams¹¹⁵⁹.

Išvados. 1941 m. liepą Vilniuje suformuotas 15-asis lietuvių policijos batalionas beveik visą gyvavimo laiką (1941 m. liepos pabaiga–1944 m. birželis) tarnavo Baltarusijoje: saugojo geležinkelius ir kitus karinės reikšmės objektus, konvojavo karo belaisvius, dalyvavo kovose su sovietiniais partizanais. Batalionas nepadarė karo nusikaltimų ir nebuvo įtrauktas į žydų žudynes. Vienintelė išimtis – lttn. J. Stankaus vadovaujamo būrio dalyvavimas sušaudant 20 partizanų rėmėjų baltarusių 1942 m. rugpjūčio mėn. Derečine.

Nors 1942–1943 m. batalionas aktyviai dalyvavo antipartizaninėse akcijose, jo nuostoliai palyginti nedideli: kautynėse su raudonaisiais partizanais arba dėl nelaimingų atsitikimų žuvo keliolika bataliono karių, nežinomas jų skaičius buvo sužeisti, o kelios dešimtys iš bataliono dezertyravo. Visą tarnybos laiką šis batalionas pasižymėjo drausme ir koviniu parengimu.

253-iasis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas. 253-iojo lietuvių policijos bataliono įsteigimo priežastys ir formavimosi aplinkybės nėra gerai žinomos. Bet bendra politinė padėtis Lietuvoje tada buvo tokia, kad vokiečių okupacinei valdžiai reikėjo vis daugiau karinių ir policinių pajėgų tolydžio stiprėjančiam sovietų ir lenkų partizaniniam judėjimui slopinti, ypač Vakarų Baltarusijoje ir Rytų Lietuvoje, t. y. vadinamajame Vilniaus krašte.

Buvęs 253-iojo bataliono kuopos vadas Mykolas Asipauskas parodymuose sovietų saugumui teigė, kad jis 1943 m. gegužės 13 d. buvo pašauktas atlikti tarnybos ir išsiųstas

1158 J. Kalinausko 1953 10 22 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 34346/3, t. 1, l. 64–65.

1159 A. Žibinsko 1951 07 14 tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, ap. 8, b. 147, l. 13.

Lietuvių policijos batalionuose tarnavęs kpt. Vladas Aižinas (LCVA)

253-iojo lietuvių policijos bataliono kuopos vadas Mykolas Asipauskas. Karo metų nuotr. (LYA)

L. e. 253-iojo lietuvių policijos bataliono vado pareigas kpt. Vladas Židžiūnas (LKKAS)

253-iojo lietuvių policijos bataliono vadas kpt. Vladas Žibas (LKKAS)

į Kauną. Čia buvo įtrauktas į formuojamą ypatingąjį dalinį, kuriam vadovavo vokiečių mjr. K. Legneris. Gegužės antrojoje pusėje šio dalinio kariai buvo aprenkti vokiškomis uniformomis ir išsiųsti į Prienus¹¹⁶⁰. Pirmąsias bataliono formavimo dienas aprašė

1160 M. Asipausko 1944 09 17 tardymo protokolas, ibid., b. 45787/3, l. 15.

buvęs karys J. Vaičiulis: „Štai ir pirmosios gegužės mėnesio dienos. Ir vieną gražią dieną, gamtai žaliuot pradėjus, mes susirenkame Kaune – Žaliakalnyje. Susipažistame vieni su kitais, nes esame iš visos Lietuvos suvažinę. Visi jauni, tik keletas senesnių matyti.“¹¹⁶¹

M. Asipausko liudijimą patvirtina autentiški 253-iojo bataliono dokumentai. Juose rašoma, kad 1943 m. gegužės 21 d. batalionas iš Kauno atvyko į Marijampolę (buvusias Lietuvos kariuomenės kareivines), o gegužės 25–26 d. iš Marijampolės persikėlė į Prienus ir apsistojo miesto pakraštyje esančiose kareivinėse. Tuo metu batalionui laikinai vadovavo 4-osios kuopos vadas kpt. V. Aižinas, anksčiau tarnavęs 14-ajame (Šiaulių) lietuvių policijos batalione¹¹⁶². Batalionui buvo priskirti vokiečių policijos pareigūnai Augustas Pelludatas, Emilis Endriejatas ir Augustas Ratekis. Vokiečių tvarkos policijos vado 1943 m. gegužės 24 d. įsakyme nurodyta, kad į 253-įjį lietuvių policijos batalioną iš kitų policijos batalionų nedelsiant atkeliami šie lietuvių karininkai: kpt. V. Žibas (bataliono vadas), vyr. lt. J. Jablonskis (abu iš 3-iojo bataliono), kpt. B. Balčiūnas, lt. Z. Budeliūnas (abu iš 2-ojo bataliono), vyr. lt. A. Gudelis, vyr. lt. K. Jankūnas, lt. J. Stelmokas (visi trys iš 9-ojo bataliono), lt. Bonifacas Guzas (iš 14-ojo bataliono), kpt. V. Aižinas, lt. Juozas Klimavičius (abu iš 255-ojo bataliono), Vincas Širmenis (bataliono gydytojas)¹¹⁶³.

Apie tą metą ši dalinį sudarė apie 200 žmonių. M. Asipausko vadovaujamoje kuopoje buvo 80 karių, ginkluotų rusiškais šautuvais, be to, kuopa turėjo tris lengvuosius kulkosvaidžius¹¹⁶⁴. Į batalioną nuolat atvykdavo daugiau karininkų ir kareivių. Birželio 2 d. iš 2-ojo bataliono atvykęs kpt. F. Gedvila (Gedvilas?) buvo paskirtas 1-osios kuopos vadu, iš 5-ojo bataliono atvykęs lt. Aleksandras Stančikas pradėjo laikinai eiti bataliono vado adjutanto pareigas¹¹⁶⁵. Iš 14-ojo bataliono atkeltas kpt. S. Vasiūnas birželio 7 d. paskirtas 4-osios kuopos vadu¹¹⁶⁶, liepos 15 d. laikinai einantis 3-iosios kuopos vado pareigas lt. J. Paliulionis perkeltas į bataliono štabą, o jo pareigas perėmė lt. Augustas Stelmokas¹¹⁶⁷. 253-iojo bataliono vado pareigas nuo birželio 1 d. iki liepos vidurio laikinai ėjo kpt. Vladas Židžiūnas¹¹⁶⁸. Birželio 13 d. į 253-įjį batalioną iš 1-ojo lietuvių policijos bataliono atvykę 27 kareiviai buvo paskirti į 4-ąją kuopą¹¹⁶⁹. Rugpjūčio pradžioje batalionas iš esmės buvo suformuotas ir apmokytas. Tuo metu

1161 J. Vaičiulis, „Vieneri metai“, *Karys*, 1944, gegužės 6, Nr. 18.

1162 LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 6, l. 16, 19.

1163 Vokiečių tvarkos policijos vado 1943 05 24 įsakymas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 92.

1164 M. Asipausko 1944 09 17 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45787/3, l. 15.

1165 253-iojo bataliono vado 1943 06 02 įsakymas Nr. 7, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 6, l. 61.

1166 253-iojo bataliono vado 1943 06 07 įsakymas Nr. 11, *ibid.*, l. 156.

1167 *Ibid.*, l. 131.

1168 *Ibid.*, l. 60, 104.

1169 253-iojo bataliono vado 1943 06 15 įsakymas Nr. 17, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18495, l. 131.

jame buvo 10 karininkų, 29 karininkai kandidatai, 51 puskarininkis ir 350 kareivių, iš viso 440 vyrų¹¹⁷⁰.

Prienuose bataliono kareiviai buvo supažindinami su ginklais, vyko šaudymo ir rikiuotės pratybos.

Bataliono veikla Vilniaus krašte ir Baltarusijoje. Baigęs reguliarųjį mokymą, 253-iasis batalionas gavo užduotį vykti iš Prienų į Vilniaus kraštą. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 m. rugpjūčio 4 d. įsakymu derliaus nuėmimo metu kariai ten privalėjo saugoti valstybinius dvarus nuo sovietų ir lenkų partizanų išpuolių. Rugpjūčio 5 d. batalionas išvyko į Kauną, o kitos dienos vakare traukiniu atvyko į Vilnių. Bataliono štabas turėjo likti Vilniuje, 1-oji kuopa – vykti į Eišiškių, 2-oji – į Ašmenos, 3-ioji – į Svyrių apskritį, o 4-oji – išsidėstyti Vilniaus ir Trakų apskrityse¹¹⁷¹.

Rugpjūčio 8–9 d. bataliono kuopos užėmė joms skirtus atsparos punktus Vilniaus krašte. Vilniuje, Rasų gatvėje, įsikūrusiame štabe tuo metu buvo 5 karininkai, 1 karininkas kandidatas, 8 puskarininkiai ir 11 kareivių¹¹⁷².

Tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu 253-iajam batalionui buvo priskirta atskiroji kuopa (vok. *Sonderkompanie*), ji gavo 5-osios kuopos pavadinimą. Į batalioną kuopa atvyko rugpjūčio 16 d. ir taip pat ėmė saugoti Vilniaus krašto dvarus¹¹⁷³. Pasak buvusių bataliono kareivių parodymų sovietų saugumui, atskiroji kuopa, dar iki įtraukiamą į 253-iąją batalioną, buvo pasiųsta ieškoti partizanų Babtų apylinkėse. Operacijai pasibaigus, grąžinta į Kauną, o paskui išsiųsta į Vilniaus srities Dūkšto apylinkes saugoti dvarų derliaus nuėmimo metu. Kuopos, išskaidytos po 6–8 karius, turėjo kautis su kur kas gausesnėmis sovietų ir lenkų partizanų pajėgomis. Viena kuopos grupė (8–10 karių) saugojo grafo Tiškevičiaus dvarą¹¹⁷⁴.

Rugpjūčio 7 d. septyni 1-osios bataliono kuopos kariai atmušė sovietinių partizanų puolimą Rakliškių dvare. Rugpjūčio 14 d. aštuoni 2-osios kuopos kariai apgynė nuo partizanų Ažukalnių (*Zahorze*) dvarą¹¹⁷⁵. Rugpjūčio 25 d. eidamas tarnybą žuvo 1-osios kuopos jaunesnysis kareivis Jonas Kazlauskas. Po trijų dienų jis buvo palaidotas Vilniuje, Vingio karių kapinėse¹¹⁷⁶. Rugpjūčio 28 d. susirgus kpt. V. Žibui, batalionui vietoj jo iki rugsėjo 7 d. vadovavo kpt. F. Gedvila¹¹⁷⁷.

1170 LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 8, l. 125 a. p.

1171 Ibid., b. 6, l. 38.

1172 Ibid., b. 8, l. 125–125 a. p.

1173 Ibid., b. 6, l. 76.

1174 Z. Žemelio 1952 03 29 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24727/3, l. 23, 24.

1175 Bataliono dokumentuose vyrauja lenkiški vietovių pavadinimai. Ten, kur lietuviškų vietovardžių nustatyti nepavyko, tekste palikti nelietuviški pavadinimai. Be to, iš dokumentų ne visada aišku, apie kuriuos partizanus – lenkų ar sovietų – kalbama.

1176 253-iojo bataliono vado 1943 06 07 įsakymas Nr. 11, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 6, l. 65 a. p., 74.

1177 Ibid., l. 75.

Rugpjūčio 29 d. partizanai puolė Šemetovščiznos (Svyrių aps.) atsparos punktą. 3-iosios kuopos vadas, pasitelkęs į pagalbą 17 latvių policininkų, nuskubėjo padėti besiginantiems lietuvių kariams. Jungtinis lietuvių ir latvių būrys prie Janievičių kaimo (*Janiewiczze*) pasivijo atsitraukiančius partizanus. Susidūrimo metu nukauti 5 partizanai. Lietuviai ir latviai nuostolių nepatyrė¹¹⁷⁸. Už drąsą kautynėse bataliono kariai buvo apdovanoti ordinais ir kitais pasižymėjimo ženklais. (Čia reiktų pasakyti, kad apskritai vokiečių okupacinė valdžia nenoriai ir retai įvertindavo lietuvių karinius nuopelnus ir šykštėjo jiems apdovanojimų.) Laikiniai einantis 4-osios kuopos vado pareigas lt. J. Jablonskis už pasižymėjimą ir narumą kovoje su bolševikais rugpjūčio 19 d. buvo apdovanotas Narsumo ir pasižymėjimo ženklu Rytų tautų kariams¹¹⁷⁹.

Rugsėjo 6 d. 3-iosios kuopos saugomą Šaikūnų dvaro atsparos punktą puolė 46 gerai ginkluoti partizanai. Lietuvių kariams pavyko jų puolimą atremti. Kautynėse buvo sužeistas gynybai vadovaujantis j. psk. Petras Platakis. Bataliono vadas vėliau jam pareiškė tarnybinę padėką¹¹⁸⁰. Rugsėjo 12 d. prie Eišiškių apskrities Liubartų kaimo partizanai užpuolė ir nušovė iš Rakliškių dvaro atsparos punkto einančius 1-osios kuopos vadą F. Gedvilą ir vokiečių policininką Hoppeį. Rugsėjo 15 d. F. Gedvilas buvo palaidotas Vilniuje, Rasų kapinėse, lietuvių karių skyriuje. 1-osios kuopos vado pareigas laikinai perėmė j. lt. B. Guzas¹¹⁸¹. Rugsėjo 15 d. apie 150 partizanų puolė Baltininkų (*Bolcieniki*) atsparos punktą. 1-osios kuopos vadas suspėjo apie tai pranešti Šalčininkuose stovinčiam motorizuotajam žandarmerijos daliniui. Atvykęs į pagalbą žandarmerijos ir lietuvių policijos būrys Liubartų kaime užklupo apie 50 besiilsinčių partizanų ir išvijo juos iš kaimo. Per susišaudymą lietuviai nuostolių nepatyrė. Gyventojų pasakojimu, keli partizanai buvę sužeisti¹¹⁸².

Tą pačią rugsėjo 15-ąją apie 200 lenkų partizanų puolė Rakliškių dvaro atsparos punktą. Lietuvių įgula atsišaudydama ėmė trauktis į Eišiškes. Pakeliui susitikę skubančius į pagalbą policininkus, lietuviai grįžo atgal pasiimti paliktų daiktų ir surasti dingusio būrio vado vrs. Vyšniausko. Grįžtančiam būriui vadovavo j. psk. Daukša. Prie Jundiliškių kaimo lietuvių būrys vėl susidūrė su partizanais. Priešo puolimas buvo atremtas. Traukdamiesi partizanai paliko du vežimus prisigrobto gyventojų turto ir paimtą į nelaisvę Jausinų kaimo seniūną. Toliau persekiodamas partizanus, lietuvių būrys susidūrė su didele vokiškomis uniformomis vilkinčių lenkų partizanų vora. Po susišaudymo abi pusės iš mūšio pasitraukė. Civilių gyventojų pasakojimu, partizanai nusivežė 6 nukautus ir 7 sužeistus saviškius. Kautynėse buvo sunkiai sužeisti jaunesnieji kareiviai Albinas Asipauskas (po kelių dienų mirė ir buvo palaidotas Eišiškėse) ir Pratkevičius.

1178 Ibid., b. 8, l. 121–121 a. p.

1179 Ibid., b. 6, l. 128.

1180 Ibid., l. 34.

1181 Ibid., l. 125; b. 8, l. 118.

1182 Ibid., b. 8, l. 118 a. p.

Grižęs į Eišiškes, lietuvių būrys rado savo vadą vrš. Vyšniauską, kuriam pavyko pabėgti nuo lenkų partizanų. Kautynėse pasižymėjo kareiviai Daukša, Pratkevičius, Pusvaškis ir Babeckis¹¹⁸³.

Rugsėjo 15 d. 253-iasis batalionas gavo tvarkos policijos vado įsakymą nutraukti derliaus saugojimą ir rugsėjo 18 d. persikelti į Vidžių rajoną (Švenčionių aps.). Bataliono štabas su 1-ąja, 2-ąja ir 4-ąja kuopomis iš Vilniaus išvyko traukiniu; 3-ioji kuopa turėjo vykti į pačius Vidžius, 5-oji – į Tverečių¹¹⁸⁴. Pakeliui į Vidžius iš bataliono pasišalino apie 20 karių (daugiausia iš 2-osios kuopos). 253-iasis batalionas gavo užduotį saugoti buvusią Lietuvos–Baltarusijos sieną nuo Bervėtos upelio iki Drūkšių ežero šiaurėje ir neleisti partizanams veržtis į Lietuvos teritoriją. Ši ruožą penkios bataliono kuopos pasidalijo į mažesnes atkarpas¹¹⁸⁵. Bataliono štabas įsikūrė Vidžiuose.

Rugsėjo 20 d. 2-osios kuopos kareiviai prie Uscie kaimo nušovė 2 sovietinių partizanų patrulius. Kitą dieną šios kuopos barą aplankė vokiečių žandarmerijos pulkininkas H. Hachtelis ir pagyrė sovietinius partizanus nušovusius bataliono karius¹¹⁸⁶. Rugsėjo 24 d. batalionas gavo H. Hachtelio vadovaujamos kovos su partizanais grupės štabo įsakymą sunaikinti Uscie kaimą, kuriame slėpdavosi partizanai: pastatus sudeginti, o gyventojus iškeldinti. Tą pačią naktį kaimą puolė sovietiniai partizanai, jų puolimas buvo atremtas. Rugsėjo 25 d. Uscie kaimas buvo sudegintas. Operacijoje dalyvavo 35 2-osios kuopos kariai. Ūkio gėrybės buvo nuvežtos į numatytą punktą, o žmonės perduoti vokiečių valdžios organams¹¹⁸⁷.

Rugsėjo 28 d. batalionas gavo užduotį išvalyti mišką Bohino ežero (Baltarusija) rajone. Akcijoje dalyvavo keturios 253-iojo bataliono kuopos ir 3-ioji 9-ojo bataliono kuopa¹¹⁸⁸. Latvių ir estų policijos batalionai taip pat dalyvavo operacijoje prieš sovietinius partizanus Baltarusijos miškuose. Operacija užtruko ilgesnį laiką, todėl 253-iojo bataliono kareiviai įsirengė blindadžus ir užėmė kovines pozicijas. Dienomis vokiečių lėktuvai bombarduodavo miškuose įrengtas partizanų stovyklas, o beveik kas naktį vykdavo blindadžuose įsitvirtinusių policininkų ir partizanų susišaudymai. Bandydami išsiveržti iš apsupties žiedo, sovietiniai partizanai įvairiose vietose susidurdavo su policininkais. Per vieną tokį susidūrimą 5-osios kuopos 1-ojo būrio kareiviai per klaidą nukovė Tverečiaus policijos viršininką, palaikę jį bėgančiu partizanu. To paties susišaudymo metu būrio kareiviai sulaukė bandžiusį pabėgti jauną rusų tautybės partizaną. Jį apklausė kuopos vadas M. Asipauskas, paskui partizanas buvo išsiųstas į Tverečių¹¹⁸⁹.

1183 Ibid., l. 116–116 a. p.

1184 Ibid., l. 116 a. p.–117.

1185 Ibid., l. 117 a. p.

1186 Ibid., l. 115.

1187 Ibid., l. 114–114 a. p.

1188 Ibid., l. 113.

1189 Z. Žemelio 1952 03 29 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24727/3, l. 26, 27.

1943 m. rugsėjo pabaigos operacijas prieš partizanus Baltarusijoje aprašė „Kario“ laikraštis:

„Kitą dieną baisiausias užimas. Jau mes žinome, kad tai savi. Pasirodo bombonešiai, „stukos“ ir žvalgybiniai. Jau matome, kaip krenta viena „stuka“ žemyn... ir sprogi-mai... Neria ir kiti. Bomba po bombos krenta į banditų lizdus. Pasirodo baisūs dūmų kamuoliai. Jau atskrenda kiti, nes tie savo bombas išmetė. Taip ir slenka visa diena. O pas mus džiaugsmas didžiausias, nes kiekviena bomba silpnina priešą.

Kitą dieną vėl, dar nė saulei netekėjus, pasirodo vokiečių lėktuvai. Banditai dar mėgina apšaudyti. Pastebėjo vienas lakūnas ir pasuko savo lėktuvą į tą vietą, iš kur šau-do. Neria žemyn, trenksmas didžiausias, ir jau priešo nebėra... Vėl atskrenda pas mus vienas lėktuvas, mes vėl sveikinamės... <...> Vieną dieną iš priešingos pusės pasirodo latvių ir estų daliniai. Valymas baigtas. Mes vėl žygiuojame į savo bunkerius. Vakare tolumoje baisios gaisro pašvaistės. Visas dangus raudonas. Mes sustoję užtraukiame dainą: „Sutems tamsi naktuzėlė“.¹¹⁹⁰

1943 m. rugsėjo mėn. buvo pakeista nemažai 253-iojo bataliono karininkų: rugsėjo 4 d. P. Urbutis 2-osios kuopos vado pareigas perdavė lt. Valaičiui, o pats išvyko į Prienu¹¹⁹¹; rugsėjo 17 d. 2-osios kuopos vado pareigas pradėjo eiti iš 9-E bataliono atkeltas kpt. P. Počebutas, o 1-osios kuopos vadu tapo iš ten pat atkeltas lt. B. Šimkonis¹¹⁹²; spalio 6 d. iš 255-ojo bataliono atkeltas kpt. V. Aižinas paskirtas 4-osios kuopos vadu¹¹⁹³.

Spalio mėn. 253-iasis batalionas toliau vykdė sovietinių partizanų ir jų rėmėjų naikinimo akcijas Vidžių rajone. Spalio 9 d. kariai gavo užduotį išvalyti miško ruožą į vakarus nuo Dubrovkos–Stavrovo–Bohino ežero–Dlugių ežero (Baltarusija) linijos. Akcijos metu batalionui buvo priskirta 9-ojo bataliono 3-ioji kuopa ir latvių motociklininkų būrys. Batalionas buvo pavaldus vokiečių žandarmerijos vado Lietuvoje plk. H. Hachtelio grupei. Besislapstantys kaimų gyventojai buvo suiminėjami ir perduodami vokiečių valdžios įstaigoms. Vėliau didelė dalis iškeldintų gyventojų buvo išvežti prievartos darbų į Vokietiją. Kaimus, kuriuose slėpdavosi partizanai, smarkiai bombarduodavo vokiečių aviacija¹¹⁹⁴.

Spalio 18 d. 253-iojo bataliono štabe Bučianų (*Bucziany*) kaime buvo sušauktas dalinių vadų pasitarimas. Į jį atvyko pats vokiečių SS ir policijos vadas Ostlande gen. F. Jeckelnas. Jis pareiškė padėką bataliono karininkams ir kareiviams už atliktą akciją¹¹⁹⁵.

Spalio 22 d. 253-iasis batalionas gavo įsakymą persikelti į naujas dislokacijos vietas: 1-oji kuopa – į Padysnį, 2-oji – į Vidžius, 3-ioji – į Hermanovščizną, 4-oji – į Nova Vieš,

1190 J. Vaičiulis, „Romanas tikrenybėje“, *Karys*, 1943, gruodžio 23, Nr. 52.

1191 LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 8, l. 120 a. p.

1192 Ibid., b. 6, l. 27.

1193 Ibid., b. 8, l. 114 a. p.

1194 Ibid., l. 110–110 a. p.

1195 Ibid., l. 108 a. p.

5-oji – į Tverečių. Bataliono štabas įsikūrė Vidžiuose. Kiek vėliau kuopų dislokacijos vietos vėl keitėsi: 1-oji kuopa įsikūrė Tverečiuje, 2-oji – Adutiškyje, 5-oji – Kamojyse¹¹⁹⁶.

253-iasis batalionas, priklausydamas H. Hachtelio grupei, operacijas prieš sovietinius partizanus Vidžių, Drūkšių ir Kazėnų rajone vykdė 1943 m. rugsėjo 20–spalio 22 d. Paskui batalionas vėl perėjo tvarkos policijos vado Lietuvoje žinion¹¹⁹⁷. Yra žinoma, kad 5-oji kuopa per visą valymo akciją sulaukė 49 partizanų rėmėjus, 1 partizaną ir 1 žydą ir perdavė juos Švenčionių apskrities policijai¹¹⁹⁸. Atitinkami kitų kuopų duomenys nežinomi. Baigusis vietovių valymo akcijai, batalionui įsakyta saugoti Lietuvos–Baltarusijos pasienį ir neleisti sovietiniams partizanams brautis į Lietuvą¹¹⁹⁹.

Lietuvių ir vokiečių karių santykiai nebuvo labai geri. Tai liudija šis tragiškas atvejis: 1943 m. lapkričio 1 d. kilus konfliktui vokiečių karininkas, išvadintas „vokiška kiaule“, Tverečiuje nušovė 5-osios kuopos eil. Česlovą Akromą. Tik įsikišus kuopos vadui M. Asipauskui, vokietis išvengė susidorojimo¹²⁰⁰.

Lapkričio mėn. įvyko didžiausios 253-iojo bataliono kautynės su sovietiniais partizanais. Naktį iš lapkričio 19-osios į 20-ąją apie 300 sovietinių partizanų (Kalinino, Suvorovo ir Čiapajevų brigados) puolė Kamojų mokykloje įsikūrusią 253-iojo bataliono 5-ąją kuopą, kuriai vadovavo lttn. M. Asipauskas. Susišaudymas truko 20–25 minutes (kai kurių kuopos karių parodymais – kelias valandas). Žuvo 22–33 sovietiniai partizanai, tarp jų ir būrio vadas pplk. Maksimovas. Partizanų puolimas buvo atremtas. Pasitraukdami mūšio lauke jie paliko 4 kulkosvaidžius. Buvo sužeisti 5 lietuvių kariai: psk. Vladas Kalasauskas, j. psk. Juozas Bartkus, eil. Aleksas Davolga, jaunesnieji kareiviai Alfonsas Kongelis ir Romualdas Naikauskas¹²⁰¹. Mūšio metu sudegė netoli mokyklos buvęs dvaro pastatas ir keletas miestelio namų. Žuvusių partizanų palaikai buvo užkasti dvaro teritorijoje¹²⁰², o paimtas į nelaisvę sužeistas partizanas perduotas vokiečiams.

Kamojų kautynės „Kario“ laikraštyje aprašė bataliono eilinis J. Vaičiulis:

„Kuopoje visi irgi ant kojų, nes priešas prislinko visai arti. Banditai šaukia: „Svoj, svoj“, – bet mūsų vyrai nekreipia dėmesio, tuoj čiumpa šautuvus, kulkosvaidžius ir bėga lauk. Kiti nespėja net apsirengti. <...> Kareivis K. V. tuoj krenta į sniegą ir atidaro ugnį. Priešas kiek pasitraukia atgal, bet dar šaudo iš visų savo turimų ginklų. Jau ir visa mūsų

1196 Ibid., l. 106 a. p.–107.

1197 Ibid., b. 6, l. 22; b. 8, l. 107.

1198 Ibid., b. 8, l. 106.

1199 Ibid., l. 105 a. p.

1200 Ibid., l. 105; J. Vaičiulio 1944 08 28 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, baudžiamoji byla 45787/3, l. 35.

1201 M. Asipausko 1944 09 24 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 23–24; LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 8, l. 102; b. 6, l. 63.

1202 Z. Žemelio 1952 03 29 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24727/3, l. 29–30.

kuopa užima pozicijas. Atidarome pragarišką ugnį. Priešas traukiasi atgal. Tuoj pasigirdo mūsų vadų komanda pirmyn ir mes puolame. Kareivis K. V. iššaudė visus šovinius, bet štai puolimo metu rado priešo kulkosvaidį ir iš jo vėl atidarė ugnį. Jau matyti ir negyvų banditų. Tai pakelia mūsų nuotaiką ir puolame dar smarkiau. <...> Priešas pabėga į mišką. Aplinkui matyti gana daug negyvų banditų.

Kitame miestelio gale išgirdome jų komandą: „Padegti ir pasitraukti.“ Besitraukdami padegė keletą namų, bet jie patys sau blogiau padarė. Mums geriau juos matyti ir lengviau pataikyti. Kiek paėję pirmyn, po tiltu radome vieną savo karį. Visas šlapias ir sušalęs. Mat jam teko pusantros valandos vandenyje išbūti. <...> Kautynės tęsėsi apie pusantros valandos. Bet ir po kautynių niekas nesitraukė iš pozicijų, nes priešas galėjo dar kartą pulti.

Išaušus rytui vėl visi susirenka. Pradedame rinkti priešo ginklus. Pasirodo, paliko gana daug: 41 kulkosvaidžius¹²⁰³, 16 šautuvų, 3 automatiniai pistoletai, rankinių granatų, šautuvinių granatų, minų, sprogstamosios medžiagos, pistoletų ir gana daug šovinių. Be to, buvo rasta viena jų gurguolė su maistu.

Kautynių lauke radome 31 nukautą banditą, jų tarpe buvo vienas aukštesnio rango komandirius ir dar kažkoks vienas komisaras. Pagal vietinių ir aplinkinių gyventojų pasakojimus padarėme išvadas, kad banditų žuvo žymiai daugiau, negu jų radome. Daugumą žuvusių ir sužeistų nusivežė drauge. Iš mūsų pusės buvo tik 5 kariai lengvai sužeisti.¹²⁰⁴

Bataliono vado 1943 m. lapkričio 30 d. įsakymu 5-oji kuopa buvo išsiųsta į Svyrių apskritį saugoti dvarų¹²⁰⁵. Gruodžio 5 d. kuopos kariai išsidėstė šiuose dvarų atsparos punktuose: Ornianuose (7 žm.), Parčeve (4 žm.), Kuricyne (10 žm.), Bonifacio (10 žm.), Dūbninkuose (12 žm.), Gervėčiuose (10 žm.), Palionyse (*Polany*) (9 žm.), Romaniškėse (8 žm.), Komorove (7 žm.), Bolkove (21 žm.), Varnionyse (6 žm.), Margutiškėse (8 žm.), Svyriuose (kuopos vadas M. Asipauskas ir 2 žm.). Iš viso Svyrių ir Ašmenos dvaruose buvo dislokuota 115 kuopos karių. Beveik visi atsparos punktai turėjo po 1–2 kulkosvaidžius ir po 4–10 granatų¹²⁰⁶. Lapkričio pabaigoje Svyriuose 5-osios kuopos grnd. Banelis valydamas ginklą netyčia sužeidė į petį kovos draugą Leoną Kėkštą¹²⁰⁷.

Kitos bataliono kuopos lapkričio mėn. taip pat saugojo dvarus įvairiose Vilniaus krašto vietovėse. Eišiškių apskrityje 83 bataliono kariai saugojo 10 dvarų, Ašmenos aps-

1203 Parodymuose sovietų saugumui J. Vaičiulis 1956 04 02 patikslino, kad sovietiniai partizanai mūšio lauke paliko 4 kulkosvaidžius, žr. *ibid.*, b. 37981/3, l. 99.

1204 J. Vaičiulis, „Priešas paliko kulkosvaidžius“, *Karys*, 1944, vasario 5, Nr. 5.

1205 253-iojo bataliono vado 1943 11 30 raštas 5-osios kuopos vadui, LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 4, l. 240.

1206 253-iojo bataliono 5-osios kuopos išsidėstymo planas, *ibid.*, b. 5, l. 161, 162.

1207 L. Kėkšto 1946 04 01 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19132, l. 22.

krityje 98 kariai – 12 dvarų, Vilniaus apskrityje 4 kariai – 1 dvarą ir Švenčionių apskrityje 7 kariai – 1 dvarą¹²⁰⁸.

Gruodžio 2 d. batalionas gavo operatyvinį įsakymą Vilniaus krašte rinkti darbininkus darbams Vokietijoje ir saugoti dvarus. 1-oji ir 2-oji kuopos buvo perduotos Vilniaus apygardos komisaro ir apskričių viršininkų žinion. Abiem kuopoms turėjo vadovauti 2-osios kuopos vadas kpt. P. Počebutas. 3-ioji ir 4-oji kuopos privalėjo iš Dūkšto traukiniu grįžti į Vilnių, o tada vykti į Ašmenos ir Eišiškių apskritis saugoti dvarų. Žygio metu abiem kuopoms turėjo vadovauti 4-osios kuopos vadas vyr. ltn. M. Cieminis. 5-oji kuopa tuo metu žygiavo į Svyrių apskritį¹²⁰⁹. Gruodžio pradžioje 4-oji kuopa išsidėstė šiuose dvaruose: Baltininkuose (*Bolcieniki*) – 10, Rakliškėse – 12, Padvarėje (*Podwaryszki*) – 6, Gaičiūniškėse (*Gojcieniszki*) – 10 žmonių. 1944 m. sausio 3 d. 2-ojoje kuopoje buvo 80 žmonių: 10 kuopos štabe, o kiti – dvarų atsparos punktuose. 4-oji kuopa laukė pastiprinimo – 40 žmonių, kuriuos planavo išsiųsti į Pagirius, Sakališkės (*Sokolenszczyzna*), Ūtos (*Huta*), Anuliškių, Tribonių (*Trybance*) ir Versekos dvarus¹²¹⁰. Bataliono kuopos, išskaidytos nedidelėmis grupelėmis, dvaruose privalėjo atmušinėti daug pranašesnių lenkų ir sovietinių partizanų antpuolius.

Kadangi trūko žmonių, 1943 m. gruodžio mėn. 1-ajai ir 2-ajai kuopoms pavesta verbuoti savanorius. Buvo priimami tik 1918–1924 m. gimę vyrai¹²¹¹. Norintieji stoti į batalioną privalėjo pristatyti vietos policijos išduotą ištikimybės liudijimą ir darbo biržos pažymėjimą. Savanoriai su dokumentais buvo siunčiami į bataliono štabą.

Dvaruose dislokuotoms bataliono grupėms jau gruodžio viduryje teko susikauti su partizanais. Gruodžio 12 d. bataliono sargybiniai susidūrė su rogėmis važiuojančiais partizanais. Per susišaudymą 2 partizanai žuvo, o 1 sužeistasis paimtas į nelaisvę. Lietuviai nuostolių nepatyrė¹²¹².

Buvusio 4-osios kuopos kareivio Prano Savicko liudijimu, 1943–1944 m. žiemos pradžioje apie 10 kuopos karių keli kilometrai nuo Rakliškių, netoli upės, susidūrė su partizanais. Per susišaudymą partizanai buvo priremti prie upės ir, negalėdami pasitraukti, buvo priversti pasiduoti. Trys partizanai (iš jų viena moteris) buvo paimti į nelaisvę. Vieną jų, sunkiai sužeistą, lietuvių kariai nušovė vietoje, kiti du buvo nuvežti į Eišiškes¹²¹³.

P. Savickas prisiminė dar porą susidūrimų su partizanais. Antrasis iš jų įvyko tą pačią žiemą. Surengę pasalą, grupė kuopos kareivių paėmė į nelaisvę ir atsivežė į savo

1208 LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 4, l. 242.

1209 1943 12 02 operatyvinis įsakymas 253-ajam batalionui, *ibid.*, l. 243.

1210 253-iojo bataliono 4-osios kuopos vado vyr. ltn. M. Cieminio pranešimas Nr. 9 bataliono vado, *ibid.*, b. 5, l. 92.

1211 *Ibid.*, b. 6, l. 49.

1212 *Ibid.*, b. 4, l. 5.

1213 P. Savicko 1951 09 05 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 23640/3, l. 117–118.

būstinę Rakliškių dvare 2 sužeistus partizanus. Kitos dienos rytą būrio vadas įsakė belaisvius nuvesti į mišką ir sušaudyti. Keli būrio kareiviai įsakymą įvykdė¹²¹⁴.

1943 m. pabaigoje iš bataliono dezertyravo nemažai karių. Vilniaus miesto policijos vado ieškomų dezertyrų sąrašė skelbiamos net 107 253-iojo bataliono karių pavardės¹²¹⁵.

Bataliono kovos su lenkų ir sovietiniais partizanais 1944 m. Pirmasis 1944 m. pusmetis 253-iajam batalionui buvo itin sunkus. Rytų Lietuvoje masiškai išplitęs partizaninis judėjimas kėlė daug rūpesčių civilinei valdžiai ir batalionų kariams. Beveik nebuvo dienos, kad kariai nesusidurtų su sovietų arba lenkų partizanais. Tiesa, bataliono karius lydėjo sėkmė ir jie dažnai kautynėse laimėdavo. Sunkiomis sąlygomis batalionas nepakriko ir iki pat sovietų kariuomenės įsiveržimo į Lietuvą išlaikė kovinę dvasią ir drausmę.

Jau pačią pirmąją 1944 m. dieną apie 100 sovietinių partizanų puolė aštuonių 4-osios kuopos kareivių saugomą Gaičiūniškių atsparos punktą. Kautynėse žuvo vrs. Vincas Poškevičius, jaunesnieji kareiviai Stonys ir Varkulevičius buvo paimti į nelaisvę, išrengti, sumušti, bet vėliau paleisti. Eil. Pranas Kumža dingo be žinios¹²¹⁶. Tą pačią dieną 253-iasis batalionas patyrė dar porą skaudžių netekčių: 5-osios kuopos eil. Pranas Arlinskas buvo sušaudytas, o tos pačios kuopos kareivis Vincas Daubonis – užbadytas durtuvais. V. Daubonis buvo palaidotas Varnionyse, P. Arlinskas – Lentupyje, V. Poškevičiaus kūnas išvežtas į kuopos vadavietę Svyriuose¹²¹⁷.

Sausio 4 d. Rakliškių dvaro įgulos kariai (4-oji kuopa) prie Kalitonių kaimo surengė pasalą partizanam. Per susišaudymą 2 partizanai buvo nukauti, kiti pasitraukė. Anot vietos gyventojų, partizanai su savimi išsivežė dar 3 žuvusiųjų palaikus ir keliolika sužeistųjų. Lietuviai nuostolių neturėjo¹²¹⁸.

Naktį į sausio 7-ąją į netoli Pašalio (*Posol*) kaimo lietuvių karių surengtą pasalą pateko apie 40 ginkluotų partizanų. Per susišaudymą 3 partizanai žuvo, buvo nušauti 6 arkliai¹²¹⁹. Partizanai pasitraukė. Tą pačią dieną lietuvių patrulis Gruštelės kaime susidūrė su 20 partizanų. Žuvo 4 partizanai, lietuviai nuostolių išvengė¹²²⁰.

Sausio 11 d. 4-osios kuopos j. psk. Kanaverskas su eil. Petru Paulausku iš Anuliškių atsparos punkto vyko paimti maisto. Pakeliui jie buvo užpulti partizanų ir paimti

1214 Ibid., l. 119.

1215 Vilniaus miesto policijos vado 1943 m. gruodžio mėn. raštas Nr. 7394, LCVA, f. R-689, ap. 4, b. 951, l. 711–711 a. p.

1216 Ibid., f. R-666, ap. 1, b. 4, l. 22; b. 8, l. 91–92.

1217 Ibid., l. 91.

1218 Ibid., l. 91 a. p.

1219 Ibid., l. 39.

1220 Ibid., l. 206.

į nelaisvę. Kanaverskui pavyko pabėgti ir grįžti į dalinį, o P. Paulausko likimas nežinomas. Sausio 13 d. sargyboje į krūtinę buvo sužeistas eil. Zenonas Sipavičius¹²²¹.

1944 m. sausio 13 d. bataliono vadas išleido operatyvinį įsakymą Nr. 1 1-ajai, 2-ajai ir prie bataliono priskirtai jungtinei policijos kuopai. Jame nurodoma, kad šios kuopos paliekamos vykdyti darbo jėgos rinkimo akcijos ir trukdyti partizanams judėti. Šios trys kuopos paskirtos Švenčionių grupės vado žinion. 1-osios kuopos štabas ir viena puskuopė (40 karių būrys¹²²²) buvo palikta Vilniuje, kita – Jašiūnuose. 2-osios kuopos štabas ir viena puskuopė turėjo įsikurti Valkininkuose, kita – Rūdiškėse. Jungtinės kuopos štabas ir 50 karių turėjo vykti į Valkininkus, vienas (50 karių) būrys – įsikurti Didžiosiose Rakliškėse, kitas – Paluknėje.

1944 m. sausio 22 d. operatyvinis įsakymas buvo papildytas ir pakeistas. Penkiolika jungtinės kuopos karių turėjo pereiti 4-osios kuopos vado žinion ir sustiprinti Rakliškių dvaro apsaugą, o kiti buvo lygiomis dalimis priskirti prie 1-osios ir 2-osios kuopų. 1-oji kuopa gavo užduotį įrengti Rūdiškių ir Valkininkų, 2-oji kuopa – Turgelių ir Šalčininkėlių atsparos punktus¹²²³.

Naująsias bataliono pozicijas be paliovos puldinėjo sovietiniai ir lenkų partizanai. Lietuvių kariai taip pat dažnai rengė žvalgybos reidus ir pasalas.

Sausio 17 d. penkiolika Rakliškių atsparos punkto karių, vadovaujami vrš. Trečioko, surengė pasalą prie Papiškių kaimo. Pasirodžius partizanams, įvyko kautynės. Į nelaisvę buvo paimti 2 žydų tautybės partizanai. Vienas jų, sunkiai sužeistas, buvo pribaigtas vietoje, kitas perduotas Eišiškių policijai. Paimti 2 rusiški šautuvai ir granata¹²²⁴.

Sausio 18 d. 3-iosios kuopos vrš. Kvaraciejus su 8 kariais nuvyko į Svylelės (*Swiłowka*) kaimą, kur viename name užklupo 4 sovietinius partizanus (3 vyrus ir moterį). Namas buvo apšaudytas ir padegtas. Mėginęs pabėgti partizanas buvo nušautas, kiti 3 sudegė viduj. Nušautasis partizanas turėjo sovietų karininko dokumentus. Per susišaudymą buvo sunkiai sužeistas j. psk. Špukas¹²²⁵.

Sausio 24 d. 5-osios kuopos karius, vykstančius į Palionių dvarą parsivežti kuliamosios mašinos, užpuolė ir nuginklavo lenkų partizanai. Lietuvių kariai buvo išrengti, iki vakaro išlaikyti miške, bet galiausiai paleisti. Lenkiškai nemokantis jaunesnysis kareivis Juknys buvo sumuštas¹²²⁶. Sausio 25 d. partizanai, atvykę plėsti Mikalovščiznos kaimo, puolė 3-iosios ir 4-osios kuopų atsparos punktus, bet, 4-osios kuopos karius atidengus ugnį, pasitraukė. Per šiuos du susirėmimus nė viena pusė aukų neturėjo.

1221 Ibid., l. 88–89 a. p.

1222 253-iojo bataliono vado 1944 01 13 operatyvinis įsakymas Nr. 1, *ibid.*, b. 4, l. 247.

1223 Ibid., l. 249.

1224 Ibid., b. 8, l. 88.

1225 Ibid., l. 88–88 a. p.

1226 Ibid., l. 86.

Tą pačią sausio 24-ąją partizanai puolė ir 5-osios kuopos atsparos punktą Parčevo dvare. Puolimas buvo atremtas. Po susišaudymo rasti vieno partizano palaikai, kelis partizanus lietuviai paėmė į nelaisvę¹²²⁷.

Sausio 26 d. bataliono 2-osios kuopos vadu buvo paskirtas kpt. A. Ruzgys¹²²⁸.

Sausio 28 d. Palionių atsparos punkto viršininkas psk. Stepas Ragauskas gavo lenkų partizanų ultimatumą pasiduoti. Anksčiau tokį pat ultimatumą pateikė ir sovietiniai partizanai. Palionių dvare tuo metu buvo tik 9 lietuvių kariai, ginkluoti kulkosvaidžiu, 8 šautuvais ir 7 granatomis. Neturėdamas pakankamai jėgų gintis, S. Ragauskas nutarė palikti atsparos punktą, todėl pasiuntė kareivius Povilą Žemelį ir Praną Sakalauską į Dūdų kaimą atvaryti arklio daiktams pervežti. Grįžęs P. Sakalauskas pranešė, kad jį su P. Žemeliu sulaikė lenkų partizanai ir liepė S. Ragauskui atvykti pas juos derybų. S. Ragauskas pasiuntė P. Sakalauską pakviesti lenkų partizanų pasikalbėti į dvarą. Netrukus lietuvius grįžo su 3 ginkluotais lenkų partizanais. Dar neprasidėjus deryboms, staiga puolė sovietiniai partizanai. Tarp lenkų ir sovietinių partizanų užvirė kautynės. Lenkų partizanų buvo apie 500, o sovietų – apie 60. Lenkai laimėjo ir paimtus į nelaisvę sovietus vėliau dvaro kieme sušaudė. Matydami, kad prieš tokią jėgą neatsilaikys, lietuviai pasidavė be mūšio. Lenkų partizanai atėmė jų ginklus, amuniciją, išrengė iki baltinių ir davė savo drabužius. Paskui palydėjo iki Dūdų kaimo ir liepė pranešti Kiemeliškių policijai, kad vasario 4 d. bus puolamas jų miestelis¹²²⁹.

Sausio 29 d. apie 6 val. maždaug 150 sovietinių partizanų (daugiausia žydų ir rusų) užpuolė ir sudegino Kaniūkų kaimą. Buvo nužudyti 35 ir sužeista 15 kaimiečių, iššaudyti gyvuliai. Po valandos iš aplinkinių atsparos punktų į Kaniūkų kaimą atskubėję 253-iojo bataliono kariai partizanų neberado. Partizanai grasino lygiai taip pasielgti ir su Butrimonių, Jononių (*Janiancy*), Šaulių (*Strzelce*) ir Pašalio kaimais, nes jų gyventojai lietuviai padėjo policijai kovoti su sovietiniais partizanais¹²³⁰.

1944 m. vasario 1 d. 253-iojo bataliono vadas išleido operatyvinį įsakymą Nr. 2. Jame nurodyta 5-ajai kuopai palikti atsparos punktus ir susitelkti į kovą su partizanais Svyriuose. Užduotį kuopa turėjo vykdyti bendradarbiaudama su 257-uju batalionu ir vokiečių žandarmerijos vadu. Tą pačią vasario 1-ąją dėl ligos į atsargą buvo išleistas 5-osios kuopos būrio vadas lt. Adolfas Janušonis¹²³¹.

Vasario 5 d. keturi 3-iosios lietuvių kuopos kariai iš Ašmenos į Naujasalio (*Nowosiolki*) dvarą lydėjo dvaro administratorių ir tarnautoją. Miške, apie 2 km nuo Naujasalio kaimo, surengė pasalą ir juos užpuolė partizanai. Dvaro administratorius, tarnautojas ir sužeistas vežikas buvo ištardyti ir paleisti, o sužeisti lietuvių kariai – pribaugti vieto-

1227 Ibid., b. 5, l. 3.

1228 Ibid., b. 8, l. 86 a. p.

1229 Ibid., l. 85; b. 5, l. 4.

1230 Ibid., b. 5, l. 4 a. p.–5.

1231 Ibid., b. 4, l. 250; b. 5, l. 7.

je. Žuvo j. psk. Bronius Daučiūnas, kareiviai Juozas Orlickas, Vytautas Milaševičius ir Henrikas Valentinavičius. Kitą dieną j. ltn. Vyšniausko grupė paėmė žuvusiųjų palaikus ir nuvežė į Ašmeną¹²³².

Vasario 7 d. kpt. A. Ruzgys perdavė 2-ąją kuopą ltn. Valaičiui, o pats išvyko į naują tarnybos vietą – Apmokymo dalį¹²³³.

Vasario 8-osios naktį apie 50 partizanų puolė 3-iosios kuopos saugomą Baltupių dvarą ir reikalavo pasiduoti. Susišaudymas truko apie dvi valandas. Partizanų puolimas buvo atremtas. Lietuviai nuostolių neturėjo¹²³⁴.

1944 m. vasario 10 d. bataliono vadas išleido operatyvinį įsakymą Nr. 3. 3-iajai kuopai buvo įsakyta palikti atsparos punktus dvaruose, susirinkti Ašmenoje ir vykti į Vilnių. 4-ajai kuopai įsakyta palikti atsparos punktus dvaruose (išskyrus Rakliškių dvarą) ir perimti atsparos punktų saugojimą Šalčininkuose ir Karolinos dvare¹²³⁵.

Vasario 13 d. buvo užpultas Turgelių atsparos punktas. Po susišaudymo partizanai pasitraukė. Lietuviai nuostolių neturėjo¹²³⁶.

Vasario 16-ąją bataliono karių delegacija padėjo vainiką Vilniaus Antakalnio karių kapinėse, kur atgulė kelios dešimtys žuvusių lietuvių karių. Vakare įvyko šventinis koncertas Filharmonijos salėje. 5-oji kuopa Vasario 16-ąją šventė Svyriuose kartu su 257-uju batalionu ir civilinės valdžios atstovais. Buvo padėti vainikai ant žuvusių karių kapų, sakomos iškilmingos kalbos¹²³⁷.

Vasario 19 d. 4-osios kuopos kariai iš Rakliškių atsparos punkto per žvalgybos reidą susidūrė su partizanais. Šie atsišaudydami pasitraukė į mišką. Lietuvių kariai išlaisvino partizanų pagrobtą Graužiškių policijos punkto policininką Antaną Utmaną. Bėgdami partizanai paliko arklį su vežimu¹²³⁸.

Bataliono vado 1944 m. vasario 22 d. operatyviniu įsakymu jungtinė policijos kuopa, iki tol priklausiusi 253-iajam batalionui, tų metų kovo 1 d. perėjo Vilniaus apygardos SS ir policijos vado žinion¹²³⁹. Jungtinę policijos kuopą sudarė iš apskričių komandiruoti viešosios policijos tarnautojai. 1943 m. rugsėjo 17 d. jie buvo pasiūsti į Svyrių, Ašmenos ir Eišiškių apskritis 6–8 savaites saugoti dvarų, bet, išbuvę ten 11 savaičių, buvo ne paleisti, o išsiūsti į Švenčionių apskritį gaudyti žmonių darbams į Vokietiją. Daug šios kuopos karių į Švenčionis neišvyko, nes pasišalino iš tarnybos. Baigusi užduotį Švenčionių apskrityje, 1944 m. sausio 19 d. jungtinė policijos kuopa kartu su

1232 Ibid., b. 5, l. 9–11.

1233 Ibid., l. 11.

1234 Ibid., l. 11 a. p.

1235 Ibid., b. 4, l. 252.

1236 Ibid., b. 5, l. 14.

1237 Ibid., l. 16 a. p.; b. 8, l. 80.

1238 Ibid., b. 5, l. 18.

1239 253-iojo bataliono vado 1944 02 22 operatyvinis įsakymas Nr. 4, *ibid.*, b. 4, l. 253.

kitomis 253-iojo bataliono kuopomis išvyko į Vilniaus ir Eišiškių apskritis kovoti su partizanais. Ten kuopa buvo išskirstyta po kitas bataliono kuopas. Jungtinės policijos kuopos vadas vasario 10 d. prašė lietuvių policijos ryšių karininko kuopą išformuoti ir policijos pareigūnus grąžinti į jų nuolatines tarnybos vietas. Į prašymą buvo atsižvelgta ir kovo 1 d. jungtinė policijos kuopa buvo išformuota, o policininkai grąžinti į anks-tesnes tarnybos vietas¹²⁴⁰.

Bataliono vado 1944 m. vasario 22 d. operatyviniu įsakymu Nr. 4 2-oji kuopa privalėjo palikti Šalčininkėlių ir Turgelių atsparos punktus ir įrengti atsparos punktą Pakrempės (*Pokrepe*) kaime (apie 20 km į šiaurės vakarus nuo Jašiūnų)¹²⁴¹. Vokiečių mjr. Königo įsakymu j. ltn. Vyšniausko vadovaujama puskuopė (54 žmonės) persikėlė į Rūdinkų miestelį, o 5-oji kuopa užėmė Dobrovlianų (*Dobrowlany*) dvarą¹²⁴².

Vasario 23 d. už narsumą kautynėse su partizanais antrosios klasės Karo nuopelnų kryžiumi su kardais buvo apdovanoti šie 253-iojo bataliono kariai: 1-osios kuopos j. psk. Povilas Stankus, 3-iosios kuopos vrš. Augustas Palvinis, 3-iosios kuopos j. psk. J. Latakas, 3-iosios kuopos j. psk. P. Platakis ir 3-iosios kuopos jaunesnysis kareivis Henrikas Ginevičius. Tai buvo pirmieji 253-iojo bataliono kariai, apdovanoti šiuo garbės ženklu¹²⁴³.

Tą pačią vasario 23-iąją iš 8-ojo bataliono atkeltas kpt. V. Patašius buvo paskirtas 3-iosios kuopos vadu. Be to, į batalioną atkelti 6 sanitarijos puskarininkiai, kurių šiam daliniui labai trūko¹²⁴⁴.

Vasario 26 d. nuo galvos sužalojimo karo ligoninėje mirė psk. Vladas Raila. Po kelių dienų jis buvo palaidotas Antakalnio karių kapinėse¹²⁴⁵.

Kovo 5 d. vrš. Kazlausko vadovaujama 35 karių grupė vykdydama kaimų žvalgybą susidūrė su 30–40 lenkų partizanų būriu. Vieną nukautą saviškį palikę, o 3 sužeistuosius pasiėmę su savimi, partizanai iš mūšio pasitraukė. Pas žuvusįjį rasta nuotrauka ir žemėlapis iš Lenkijos istorijos vadovėlio¹²⁴⁶.

Kovo 8 d. vakarą Rakliškių atsparos punkto viršininkas vrš. Trečiokas per Parais-tės (*Porojsce*) kaimo seniūną gavo lenkų partizanų dalinio Nr. 510 ultimatumą (pasirašė dalinio vadas mjr. Klosas) nedelsiant pasiduoti. Anot ultimatumo įteikėjo, lenkų parti-zanų buvęs apie tūkstantis. Lietuviai išsiuntė pas partizanus savo atstovą Vladą Juškėną. Grįžęs jis pranešė, kad ultimatumas pratęstas iki tos pačios dienos 23 val. Vrš. Trečiokas

1240 Jungtinės policijos kuopos vado 1944 02 10 raportas lietuvių policijos ryšių karininkui, ibid, b. 5, l. 116–116 a. p.

1241 253-iojo bataliono vado 1944 02 22 operatyvinis įsakymas Nr. 4, ibid., b. 4, l. 253.

1242 Ibid., b. 5, l. 19.

1243 Ibid., l. 20 a. p.

1244 Ibid., b. 8, l. 79 a. p.

1245 Ibid., b. 5, l. 22, 25 a. p.

1246 Ibid., l. 26 a. p.

lenkų ultimatumą atmetė. Lygiai 23 val. partizanai pradėjo šaudyti į atsparos punktą iš minosvaidžio. Lietuviai atsakė kulkosvaidžių ugnimi. Vėliau lenkų partizanai pasitraukė Butrimonių link. Lietuviai nuostolių neturėjo, prieš nuostoliai nežinomi¹²⁴⁷. Būrio vado A. Janušonio teigimu, susišaudymas su partizanais truko apie 30 minučių. Rakliškių atsparos punkte tuo metu buvo 13 lietuvių policininkų¹²⁴⁸.

Kovo 11 d. 4-osios bataliono kuopos 18 karių grupė, vadovaujama lt. Raulušaičio, Kiemeliškių palivarke užklupo partizanus. Per kautynes 1 partizanas buvo nušautas. Sužeisti j. psk. Kazys Kanaverskis ir kareivis Juozas Skridulis vėliau buvo išvežti į Vilnių¹²⁴⁹.

Buvęs 4-osios kuopos sanitaras Stasys Zaleckas prisiminė kautynes su lenkų partizanais prie Raudondvario (*Czerwony Dwor*; 5 km į šiaurės rytus nuo Nemenčinės). Lenkų partizanai bandė sunaikinti kuopos štabą, bet jų puolimas buvo atmuštas. Lietuvių kariai nuostolių nepatyrė. Po mūšio buvo rastos trys ar keturios kruvinos milinės su lenkiškais simboliais, taigi galima spėti, kad keli lenkų partizanai tada buvo sužeisti arba nukauti¹²⁵⁰.

Kovo 14 d. Maišiagaloje įsikūrusios 3-iosios kuopos būrys Sudervėje susikovė su gerai ginkluotu lenkų partizanų būriu. Keli partizanai buvo pasislėpę Sudervės klebonijoje. Lenkai pasitraukė Dūkštų kryptimi. Vienas jų partizanas buvo sužeistas ir kitą dieną mirė¹²⁵¹.

Kovo 15-ąją, keršydam už Sudervės puolimą, lenkų partizanai Levydonių kaime sumušė iš Vidurio Lietuvos atkeltus lietuvius ir pareiškė, kad už vieną savo partizaną sušaudysią šimtą lietuvių. Lenkų partizanų būrys, keliaudamas iš vieno kaimo į kitą, pasipildydavo naujais žmonėmis. Sudervės apylinkėje veikiančiame būryje buvo 400–600 žmonių, todėl atsparos punktai prašė pastiprinimo, kad apsigintų nuo galimų lenkų partizanų antpuolių¹²⁵². Lenkų partizanai nusiuntė ultimatumą Maišiagalos atsparos punkto viršininkui, Maišiagalos ir Paberžės valsčių viršaičiams. Partizanai tvirtino pulsią Maišiagalą. Ultimatumas buvo perduotas apskrities ūkio viršininkui vokiečiui Horstui¹²⁵³.

Kovo 16 d. iš Kauno atvykęs Lietuvos apsaugos dalių ryšių karininkas gen. št. plk. lt. A. Špokevičius perskaitė tvarkos policijos vado Lietuvoje 1944 m. kovo 11 d. įsakymą, kad jam (A. Špokevičiui) pavedama rūpintis lietuvių policijos batalionų parengimu kautynėms, ir įsakė nuolatos rūpintis karių mokymu. Kartu su mjr. J. Gruodžiu jis vizi-

1247 Ibid., l. 28 a. p.

1248 A. Janušonio 1944 09 06 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28211/3, l. 14 a. p.

1249 LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 8, l. 76 a. p.

1250 P. Savicko ir S. Zalecko 1947 10 01 akistatos protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42589/3, l. 89.

1251 LCVA, f. R-666, ap. 1, b. 7, l. 149; b. 8, l. 74–74 a. p.

1252 Ibid., b. 7, l. 149.

1253 Ibid.

tavo 253-iojo bataliono štabą ir 1-ąją kuopą Rūdiškių atsparos punkte. Apžiūra gen. št. plk. ltn. A. Špokevičius buvo patenkintas¹²⁵⁴.

Kovo 28 d. bataliono atvykimo į Vilnių proga Vilniaus karininkų ramovėje įvyko bendras pobūvis. Jo metu sužinota, kad bataliono vadas kpt. V. Žibas iškeliamas į kitą tarnybos vietą. Šią žinią bataliono kariai priėmė kaip didelę netektį, nes jų vadas buvo taurus, energingas ir ryžtingas žmogus. Jis savo kariais rūpinosi kaip tikras tėvas. Bataliono ryšių karininkas K. Legneris pobūvyje sakydamas kalbą pabrėžė, kad kpt. V. Žibas esąs vertas aukštesnių pareigų¹²⁵⁵.

Kovo 29 d. bataliono 5-oji kuopa buvo panaikinta, dalis karių perkelta į 2-ąją kuopą, dalis – į kitas kuopas. 2-osios kuopos vadu paskirtas ltn. M. Asipauskas¹²⁵⁶.

Kovo 30 d. bataliono vadas davė įsakymą kovoti su lenkų partizanais Maišiagalos apylinkėse. Iki tol partizanai buvo tik atremiami, o ne puolami ir naikinami. Vokiečiai leido partizanus, pradėjusius įžūliai siausti ir terorizuoti lietuvius, naikinti be pasigailėjimo¹²⁵⁷.

Kovo 31 d. bataliono štabas drauge su viena kuopa iš Vilniaus išvyko į Paberžę. Glitiškių dvare stovinti 4-oji kuopa gavo užduotį vykti į Sužionių bažnytkaimį ir sunaikinti ten esantį lenkų partizanų štabą ir dalinį. Nuvykusi į Sužionis, 4-oji kuopa partizanų nerado, bet suprato, kad vietos gyventojai partizanams yra palankūs¹²⁵⁸.

Balandžio 2 d. lenkų partizanai apiplėšė Laurų vaikų namus ir Antavilio žemės ūkio mokyklą, tada pasitraukė į Liepalotų kaimą (3 km nuo Nemenčinės)¹²⁵⁹.

Kovo pabaigoje–balandžio pradžioje 253-iojo bataliono kariai dalyvavo „Nord-west“ (Šiaurės vakarų) operacijoje. Jos metu buvo suimtas lenkų partizanas Bronislas Koženievskis iš Paberžės. Per kratą pas jį rastas lenkų partizanų ir turimų ginklų sąrašas, raštelis su partizanų štabo narių adresais, 27 asmenų, norinčių stoti į partizanus, sąrašas ir kvitas, patvirtinantis, kad partizanų štabui sumokėta 787 RM. Kvočiamas B. Koženievskis prisipažino verbavęs stoti į lenkų partizanus. Remiantis surastais dokumentais ir suimtojo parodymais, 13 asmenų buvo suimta, o dar 3, įtariamai slėpę ginklus, sulaikyti¹²⁶⁰. Pagal Paberžės policijos suteiktą informaciją suimta dar 13 priklausymu partizanams įtariamų asmenų. Tų, kuriems pavyko pasislėpti, buvo suimti šeimos nariai. Juos ketinta laikyti suimtus tol, kol pasislėpę asmenys prisistatys policijai¹²⁶¹.

1254 Ibid., b. 8, l. 74 a. p.

1255 Ibid., b. 5, l. 39 a. p.

1256 Ibid., b. 8, l. 70 a. p.

1257 Ibid., l. 70 a. p.–71.

1258 Ibid., l. 71 a. p.

1259 Ibid, b. 7, l. 126.

1260 Ibid., l. 115.

1261 Ibid., l. 117–118.

Balandžio 5 d. bataliono kuopos vykdė vietovių valymo akciją. 1-oji, 2-oji ir 3-ioji kuopos su priešu nesusidūrė. 4-oji kuopa buvo suskirstyta į tris grupes. J. ltn. Raulušaičio vadovaujamą 20 karių būrį prie Pavarpių kaimo užpuolė 200–250 partizanų. Į lygumoje gerai matomus lietuvius lenkų partizanai šaudė iš trijų lengvųjų kulkosvaidžių, automatų ir šautuvų. Priešo ugnis buvo tokia stipri, kad lietuviams teko trauktis į artimiausią vienkiemį. Jie užėmė patogesnes pozicijas ir nesileido priešo apsupami. Traukdamiesi narsiai ir sumaniai kovėsi jaunesnieji kareiviai Druteika ir Javtušenka. Partizanams nepavyko apsupti įsitvirtinusių lietuvių. Traukdamiesi jie pasiėmė 7 nukautų saviškių kūnus. Kautynės truko tris valandas. Lietuviai nuostolių neturėjo¹²⁶².

Balandžio 7 d. bataliono vadas išleido operatyvinį įsakymą Nr. 6, kuriame rašoma, kad į pietus nuo Maišiagalos ir į vakarus nuo linijos Maišiagala–Sudervė labai suaktyvėjo lenkų partizanų veiksmai. Batalionui įsakyta aktyviai kovoti su partizanais. Pagal įsakymą 1-oji kuopa turėjo likti Paberžėje, 2-oji – vykti į Maišiagalą, 3-ioji buvo palikta Vilniaus srities apsaugos vado žinioje. 4-oji kuopa turėjo persikelti į Sudervę. Bataliono štabas iš Paberžės persikėlė į Maišiagalą¹²⁶³. Tą pačią dieną bataliono ryšių karininkas mjr. K. Legneris savo pareigas perdavė kpt. Raderiui¹²⁶⁴.

Balandžio 9 d. pas Eitminiškių kleboną Ambraziejų Jakavonį užėjo 8 ginkluoti lenkų partizanai ir per kratą rado kažkokių sudraskytų raštelį. Manyta, kad tai lenkų partizanų sąrašai, nes klebonas buvo žadėjęs juos sudaryti. Partizanai A. Jakavonį suėmė ir išsivežė Družilių kaimo link. Įtarta, kad A. Jakavonį išdavė Eitminiškių bažnyčios vargonininkas Krečas. Mat kartą šiam bažnyčioje užgiedojus Lenkijos himną A. Jakavonis išėjo iš bažnyčios ir tuo užsitraukė lenkų neapykantą¹²⁶⁵. Už A. Jakavonio suėmimą bataliono kariams buvo įsakyta paimti įkaitais naująjį Eitminiškių kleboną ir vargonininką Krečą. Eitminiškėse kariai suėmė tik kleboną, o vargonininkas su šeima pasislėpė. Jo sūnūs buvo išėję pas lenkų partizanus. Kunigą A. Jakavonį lenkų partizanai nužudė.

Balandžio 18 d. į Ažuolinės (*Orzelowka*) kaimą atvykę 7 ginkluoti lenkų partizanai norėjo nužudyti ten gyvenančius lietuvius mokytojus, bet vietos gyventojų prašymu jie buvo paleisti¹²⁶⁶.

Vadovaujantis tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu, 1944 m. balandžio 18 d. pakeistas 253-iojo apsaugos bataliono pavadinimas – jis tapo 253-F lietuvių policijos batalionu (vok. *Litauische Polizei-F-Bataillon No 253*)¹²⁶⁷.

1262 Ibid., b. 5, l. 44.

1263 253-iojo bataliono vado kpt. V. Žibo 1944 04 07 operatyvinis įsakymas Nr. 6, *ibid.*, b. 4, l. 268.

1264 Ibid., b. 5, l. 50 a. p.

1265 253-iojo bataliono 1-osios kuopos vado 1944 04 12 raportas bataliono vadui, *ibid.*, b. 7, l. 83 a. p.

1266 Ibid., l. 58 a. p.

1267 Ibid., b. 8, l. 66 a. p.

Balandžio 24 d. 253-iojo bataliono 1-oji kuopa Sužionių miestelyje ir jo apylinkėse net keturis kartus kovėsi su lenkų partizanais. Kuopa buvo gavusi užduotį išvyti lenkų partizanus iš miestelio ir paimti įkaitais aršesnius lenkų veikėjus. Iš 40 1-osios kuopos karių ir 11 Paberžės policininkų sudarytam būriui vadovavo vrš. Striupaitis. Būrys buvo ginkluotas 5 lengvaisiais rusiškais kulkosvaidžiais, rusiškais ir vokiškais šautuvais bei vokiškomis granatomis. Auštant, apie 4 val. ryto, lietuvių būrys puolė Sužionis. Miestelyje į nelaisvę buvo paimti ginkluoti lenkų partizanai Antonas Radzievičius ir Vitoldas Mitrovskis, kiti pasitraukė. Kautynėse pasižymėjo būrio vadas vrš. Striupaitis – jis vieną lenkų partizaną sužeidė, o kitą suėmė. Traukdamiesi iš miestelio partizanai pasiėmė nukauto saviškio palaikus. Lietuviai nuostolių neturėjo; jiems atiteko partizanų arklys, 2 pistoletai, 2 granatos ir vėliava. Iki 8 val. ryto bataliono kariai Sužionyse darė kratas. Buvo suimtas vietos klebonas ir rūsyje pasislėpęs zakristijono sūnus Tomaševskis. Išvykdamas iš Sužionių, prie kapinių (1 km į pietus nuo miestelio) lietuvių kuopos būrys vėl susidūrė su lenkų partizanais. Po pusvalandį trukusio susišaudymo jie pasitraukė. Tą pačią dieną vrš. Striupačio būrys dar dukart susikovė su lenkais. Kautynėse prie kapinių pasižymėjo j. psk. Lukėnas ir kareivis Bratkevičius – daugiausia jų pastangomis partizanų puolimą pavyko atremti¹²⁶⁸.

Balandžio 28 d. 3-ioji bataliono kuopa gavo pranešimą, kad Senųjų Kietaviškių kaime (12 km į pietvakarius nuo Vievio) pasirodė 30 partizanų. Buvo skubiai sudaryta 19 karių grupė iš 3-iosios kuopos ir 6-ojo bataliono žmonių. Jai vadovavo 6-ojo bataliono ltn. Skrebys. Vakare lietuvių būrys netoli Senųjų Kietaviškių susidūrė su 7 sovietiniais partizanais. Prasidėjo kautynės. Partizanai traukėsi rytų kryptimi. Juos persekiodama, lietuvių grupė perplaukė Strėvos upelį ir vijosi iki Anykščių ežero. Perplaukę ežerą, partizanai tamsoje paspruko. Per kautynes 2 iš jų buvo sužeisti, 3 nuskendo plaukdam. Buvo paimta kuprinė su 12 kg sprogstamosios medžiagos¹²⁶⁹.

Tą pačią dieną neaiškiomis aplinkybėmis vokiečiai Vilniuje nušovė atstogaujantį 2-osios kuopos eilinį Zigmą Kisielių¹²⁷⁰.

Balandžio 28 d. bataliono vadas kpt. V. Žibas savo pareigas perdavė kpt. P. Bareišiui. Atsisveikindamas kpt. V. Žibas išleido įsakymą, kuriame padėkojo kariams. Jis 253-iajam batalionui vadovavo per visą kovą su partizanais laikotarpį (nuo 1943 m. rugpjūčio mėn.). Naujasis bataliono vadas kpt. P. Bareišis 1944 m. balandžio 12 d. buvo atkeltas iš 254-ojo bataliono¹²⁷¹.

Iki gegužės 10 d. 253-iojo bataliono 1-oji kuopa buvo Paberžėje, 2-oji – Maišiagalėje, 3-ioji – Vievyje, 4-oji – Raudondvaryje¹²⁷². Gegužės 11 d. 4-oji kuopa persikėlė į

1268 Kautynių su lenkų partizanais Sužionių rajone aprašymas (1944 04 26), *ibid.*, b. 7, l. 60–60 a. p.

1269 *Ibid.*, l. 6, 10–12.

1270 *Ibid.*, l. 21, 23, 25, 26.

1271 *Ibid.*, l. 63, 65, 66.

1272 *Ibid.*, b. 5, l. 69 a. p.

Riešų ir ten pradėjo statyti gynybinius įtvirtinimus. Kitos kuopos liko senosiose dislokacijos vietose (Maišiagaloje, Paberžėje ir Vievyje)¹²⁷³.

Gegužės 3 d. j. psk. Jono Tijušio vadovaujama 16 karių grupė Varniškių (*Woroniszki*) kaime suėmė lenkų partizanus Vladislavą Žukovskį ir Bronislavą Karažnievičių, Batriškių kaime buvo suimtas dar vienas lenkų partizanas – Josefas Tomaševskis. Suimtieji buvo perduoti Riešės policijai¹²⁷⁴.

Gegužės 7 d. 4-oji kuopa gavo žinią, kad Asiūklės kaime plėšikauja lenkų partizanai. Ltn. M. Cieminio vadovaujamas 33 karių būrys pasivijo 20–30 lenkų partizanų būrį ir pradėjo kautynes. Buvo nukauti 4 partizanai, paimtas 1 rusiškas lengvasis kulkosvaidis, 3 šautuvai ir 2 balnai. Lietuviai nuostolių neturėjo¹²⁷⁵.

1944 m. gegužės 12 d. buvo paskelbtas tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymas, kad lietuvių apsaugos batalionams suteikiamas lietuvių policijos batalionų pavadinimas, panaikinami iki tol buvę laipsniai bei įvedami vokiečių policijos pareigūnų laipsniai ir vokiškas pasisveikinimas¹²⁷⁶.

Gegužės 15 d. pažymėtos pirmosios 253-iojo bataliono įsteigimo metinės. Jos vyko be iškilmių ir vaišių. Bataliono vadas išleido įsakymą, kuriuo pasveikino karius¹²⁷⁷.

Gegužės 30 d. bataliono vadas išleido operatyvinį įsakymą Nr. 9. Batalionas turėjo persikelti į Lieponių ir Onušio rajonus. Kariams buvo duota užduotis dislokacijos vietose vykdyti žvalgybą, naikinti sutiktas partizanų grupes ir trukdyti jiems veržtis į vakarus. Kariai turėjo susirinkti Vilniuje, iš ten traukiniu vykti į Valkininkus, o paskui žygiuoti į nurodytas dislokacijos vietas¹²⁷⁸.

Sovietinių ir lenkų partizanų kovos su lietuvių savisaugos batalionų padaliniais taktika turėjo ryškių skirtumų. Batalionų padalinių kovos su sovietiniais partizanais buvo kur kas įnirtingesnės, atkaklesnės, be kompromisų. Sovietiniai partizanai veikė nepaisydami aukų ir nesiskaitydami su atsakomosiomis represinėmis priemonėmis, gresiančiomis vietos gyventojams. 253-iojo bataliono kovos veiksmų dienoraštyje 1944 m. pradžioje rašoma: „Mūsų vyrai, ar tai puldami, ar būdami užpulti, visuomet išeina nugalėtojais, ir neretai prieš daug gausesnį priešą. Tačiau banditai yra tiek įkyrūs, kad į tai visai neatsižvelgia ir savo plėšimo ekspedicijas vykdo toliau, todėl mūsų vyrams visada tenka būti budriems. Tai ne tik neatbaido mūsų vyrų, bet dar labiau užgrūdina jų kovos dvasią bei kovingumą.“¹²⁷⁹

1273 Ibid., b. 8, l. 47.

1274 Ibid., l. 6.

1275 Ibid.

1276 Ibid., b. 5, l. 62 a. p.

1277 Ibid., l. 63.

1278 253-iojo bataliono vado 1944 05 30 operatyvinis įsakymas Nr. 9, *ibid.*, b. 4, l. 73.

1279 253-iojo bataliono kovos veiksmų dienoraščio 1944 01 20 įrašas, *ibid.*, b. 8, l. 87; 253-iojo bataliono vado 1944 01 13 operatyvinis įsakymas Nr. 1, *ibid.*, b. 4, l. 247.

Iš pradžių, 1943 m., nei sovietiniai, nei lenkų partizanai, veikę Rytų Lietuvoje, nebuvo pajėgūs pulti ir sunaikinti didesnių, gana gerai įtvirtintų savisaugos batalionų atsparos punktų (antai 1944 m. kovo pradžioje 253-iojo savisaugos bataliono Rakliškių atsparos punkte buvo 16 karių, ginkluotų 1 sunkiuoju, 3 lengvaisiais kulkosvaidžiais ir šautuvais, Baltininkų atsparos punkte – 42 kariai, ginkluoti 2 sunkiaisiais, 4 lengvaisiais kulkosvaidžiais ir šautuvais¹²⁸⁰), o juo labiau kautis atvirose kautynėse su batalionų padaliniais, kurie aprūpinami ginklais ir šaudmenimis.

Kaip jau minėta, vokiečių SS ir policijos vado Ostlande F. Jeckelno įsakymu 1944 m. gegužės 18 d. buvo suformuota policijos plk. ltn. W. Titelio vadovaujama kovos su partizanais Lietuvoje grupė, į kurią įėjo ir 253-iasis lietuvių policijos batalionas. Jis turėjo įsikurti Onuškyje (štabas ir dvi kuopos) ir Lieponyse (dvi kuopos)¹²⁸¹. Birželio 1 d. bataliono štabas su 3-iaja ir 4-ąja kuopomis atvyko į Onuškę, o 1-oji ir 2-oji kuopos – į Lieponis.

Birželio 3 d. 2-oji bataliono kuopa su dviem vermachto grupėmis naktį išėjo į žvalgybą ir susidūrė su partizanais. Du iš jų buvo nukauti, vienas sužeistas ir paimtas į nelaisvę. Lietuviai nuostolių nepatyrė¹²⁸².

Birželio 4 d. plk. ltn. W. Titelis per ryšių karininką Hertzelį įsakė 253-iajam batalionui sunaikinti sovietinių partizanų stovyklą Rūdninkų girioje, į pietus nuo Onuškio¹²⁸³. Tuo remdamasis bataliono vadas birželio 5 d. išleido operatyvinį įsakymą Nr. 10. Jame nurodyta, kad, informatorių žiniomis, stovykloje Rūdninkų girioje yra apie 300 sovietinių partizanų. Ltn. M. Asipausko vadovaujamoms 1-ajai ir 2-ajai kuopoms buvo duotas uždavinys užimti barą nuo Taučionių iki Kietaviškių. 3-ioji ir 4-oji kuopos iš Onuškio turėjo šukuoti mišką ir sutiktą priešą sunaikinti. Baigę užduotį, visi bataliono kariai turėjo susirinkti Onuškyje¹²⁸⁴. Atrodo, ši operacija nepavyko, nes šukuojant mišką partizanų nerasta.

Birželio 9 d. plk. ltn. W. Titelis įsakė dviem 253-iojo bataliono kuopoms persikelti iš Lieponių ir Onuškio į Rūdiškes. Kuopos gavo užduotį saugoti geležinkelius bei kartu su vermachto daliniais trukdyti partizanams judėti iš Rūdninkų girios šiaurės vakarų ir vakarų kryptimis¹²⁸⁵.

Birželio 12 ir 13 d. 2-oji ir 3-ioji bataliono kuopos atvyko į Rūdiškes¹²⁸⁶. Čia kariai statė įtvirtinimus ir rengė žvalgybos reidus.

1280 253-iojo bataliono 4-osios kuopos vado 1944 03 03 raportas bataliono vadui, *ibid.*, b. 7, l. 168.

1281 W. Titelio grupės vado 1944 05 31 įsakymas Nr. 1, *ibid.*, l. 74 a. p.

1282 *Ibid.*, b. 5, l. 72 a. p.

1283 253-iojo bataliono vado 1944 06 05 operatyvinis įsakymas Nr. 10, *ibid.*, l. 88.

1284 *Ibid.*

1285 Plk. ltn. W. Titelio 1944 06 09 įsakymas Nr. 6, *ibid.*, b. 4, l. 80.

1286 *Ibid.*, l. 77–77 a. p.

Birželio 15 d. 2-osios kuopos 63 kariai kartu su vermachto būriu vykdė akciją Mačiulaičių kaime. Vokiečių įsakymu buvo sudeginti keli namai, o jų gyventojai atvaryti į Rūdiškes ir perduoti vietos policijai¹²⁸⁷.

Birželio 17-osios naktį pasaloje buvusi lietuvių karių grupė apšaudė pro šalį einančius partizanus; vienas jų buvo sužeistas ir paimtas į nelaisvę, kiti pabėgo¹²⁸⁸.

Birželio viduryje 253-iasis batalionas gavo įsakymą iš Onušio ir Rūdiškių persikelti prie Lentvario–Varėnos geležinkelio: štabas ir 4-oji kuopa – į Pūčkornės kaimą, kitos kuopos – į Juoduosius Kalvius (*Czarne Kowale*), Pamerkius ir Baltąją Vokę¹²⁸⁹.

Birželio 21 d. 2-oji ir 3-ioji kuopos atvyko į Pamerkius ir pradėjo įtvirtinimo darbus. 1-oji kuopa iš Lieponių persikėlė į Juodųjų Kalvių kaimą¹²⁹⁰.

Liepos 2 d. bataliono vadas P. Bareišis gavo plk. ltn. W. Titelio įsakymą bataliono įrengtus atsparos punktus sunaikinti ir pasitraukti¹²⁹¹.

Batalionas baigiantis karui. Apie 253-iojo bataliono paskutinių savaitių veiklą nėra gerai žinoma. Buvęs kuopos vadas M. Asipauskas parodymuose sovietų saugumui sakė, kad per Lentvarį ir Trakus batalionas išvyko į Kauną ir vokiečių įsakymu buvo iškeltas keliolika kilometrų už miesto statyti gynybinių įtvirtinimų. Po 17–20 dienų (liepos pabaigoje) batalionas išsiųstas į Šilavotą (apie 12 km į vakarus nuo Prienų). Ten M. Asipauskas su 10 kareivių grupe liepos 31 d. dezertyravo¹²⁹².

Iš liepos viduryje Kaune, Panemunės kareivinėse, sutelktų 2-ojo, 9-ojo, 253-iojo ir 257-ojo batalionų buvo suformuotas 1-asis lietuvių policijos pulkas. Batalionų numeriai palikti tie patys, tik 9-asis batalionas pertvarkytas į ūkio dalinį. Pulko vadu paskirtas gen. št. plk. ltn. A. Špokevičius¹²⁹³.

Liepos 29 d. 1-asis pulkas buvo perkeltas į Šilavoto rajoną statyti gynybinių įtvirtinimų. Liepos 30 d. sovietų tankai pralaužė fronto liniją tarp Kauno ir Prienų. Gresiant apsupimui pulkas gavo įsakymą trauktis Pilviškių, vėliau – Kudirkos Naumiesčio kryptimi. Besitraukiančius pulko dalinius vokiečiai sulaikė ir įsakė Didvyžių rajone organizuoti gynybą. Iš sulaikytų 1-ojo pulko dalinių buvo sudarytos dvi kuopos (viena iš 253-iojo bataliono, kita – iš 257-ojo) po maždaug 90 vyrų. Joms vadovavo kavalerijos mjr. Bronius Belnaravičius. Liepos 31 d. sovietai puolė Didvyžius, bet buvo atmušti. Kitą dieną prasidėjo smarkus sovietų puolimas. Vokiečiai ėmė trauktis. Mjr. B. Belnaravičiaus vadovaujamos kuopos pasitraukė į Kudirkos Naumiestį.

1287 Ibid., b. 8, l. 4 a. p.

1288 Ibid., l. 4.

1289 Ibid., b. 4, l. 84.

1290 Ibid., b. 7, l. 16.

1291 Ibid., b. 6, l. 157.

1292 M. Asipausko 1944 09 24 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45787/3, l. 25–25 a. p.

1293 L. B., op. cit., p. 232.

1944 m. rugpjūčio 1-osios vakarą 1-asis lietuvių policijos pulkas (taigi ir 253-iojo bataliono likučiai) peržengė Lietuvos–Vokietijos sieną ir atvyko į Tilžę. Čia rugpjūčio pradžioje jis buvo nuginkluotas. Puskarininkiai ir kareiviai buvo paskirti į vokiečių aviacijos dalinius, o karininkai išsiųsti į Dresdeną¹²⁹⁴. Taip baigėsi 253-iojo lietuvių policijos bataliono istorija. Buvę bataliono kariai Vokietijoje buvo paskirstyti po įvairius vokiečių dalinius. Kai kurie jų išsiųsti net į Italiją (Veroną), karo pabaigoje pateko į amerikiečių nelaisvę ir buvo laikomi karo belaisvių stovykloje Neapolyje¹²⁹⁵.

254-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas. 254-asis lietuvių policijos batalionas pradėtas formuoti Vilniuje 1942 m. gegužės mėn. SS reichsfiurerio ir vokiečių policijos vado 1942 m. gegužės 30 d. įsakymu 254-ąjį batalioną turėjo sudaryti bataliono štabas ir dvi kuopos. Buvo numatyta batalione įsteigti 2 kuopos viršilų ir 59 puskarininkių etatus¹²⁹⁶. 1942 m. gegužės mėn. batalionas įsikūrė Z. Sierakausko g. 13 esančiose kareivinėse¹²⁹⁷. Formuojamo bataliono pagrindą sudarė buvusi Vilniaus 1-ojo bataliono atskiroji (5-oji) kuopa ir iš Alytaus atvežti 120 savanorių naujokų, dėl to iš pradžių batalionas buvo vadinamas naujokų batalionu. Naujokai buvo suskirstyti į būrius ir aprenkti Lietuvos kariuomenės uniformomis, o paskui mokomi karinių dalykų: supažindinami su Lietuvos kariuomenės vidaus, sargybų ir rikiuotės statutais, su ginklais ir kautynių taktika. Birželio mėn. formuojamas batalionas buvo papildytas: atkeltos kelios dešimtys įvairių laipsnių karių, tarp jų – du kavalerijos karininkai. Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. birželio 17 d. nurodymu naujokų batalionas buvo pavadintas 254-uju rezerviniu batalionu (254-E). Batalionas turėjo saugoti geležinkelius, ūkio ir kitus objektus nuo partizanų puldinėjimo¹²⁹⁸. Liepos mėn. apie 150 bataliono karių buvo išsiųsti į Pabradės rajoną kirsti miško ir ruošti malkų šildymo sezonui. Įvykdžiusi užduotį, lapkričio pradžioje kuopa grąžinta į Vilnių¹²⁹⁹. Tada batalionas vėl papildytas žmonėmis ir ginklais. Į kiekvieną šaulių kuopą papildomai įtraukta po sunkiųjų kulkosvaidžių būrį. Tada batalionas buvo galutinai suformuotas, jame tarnavo 380–400 karių.

1294 Ibid., p. 232–233.

1295 J. Dubicko 1951 08 22 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 23640/3, l. 45–47.

1296 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 01 04 raštas dėl naujų laipsnių suteikimo 254-ojo bataliono puskarininkiams, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 2–3.

1297 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 75 (1942 05 18), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 246, l. 15.

1298 J. Abraitis, *op. cit.*, p. 108–110; K. Leknickas, „Naujokų batalionas 1942–1944 metais“, *Karys*, 1985, Nr. 3, p. 109; Įsakymas Vilniaus apygardos savisaugos dalims Nr. 96 (1942 06 30), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 235, l. 17.

1299 J. Abraitis, *op. cit.*, p. 113.

Bataliono vadu buvo paskirtas kpt. P. Bareišis, jo adjutantu – lt. P. Polekauskas, Sanitarijos skyriaus vadu – vrš. Anicetas Viščius, būrių vadais – j. lt. J. Abraitis, j. lt. Jonas Bardzilauskas, j. lt. Bronius Latoža ir vrš. Kazys Leknickas¹³⁰⁰. Tikėtina, kad batalione tuo metu tarnavo lt. Pranas Mikužis (kuopos vadas), lt. Kazys Zubras ir lt. A. Bražiūnas (būrio vadas nuo 1942 m. birželio 21 d.)¹³⁰¹. 1942 m. birželio 19 d. į batalioną atkeltas laikinai eiti ūkio viršininko pareigų kpt. Mikas Šalovėjus¹³⁰². Rugpjūčio 1 d. į batalioną atkeltas ir paskirtas būrio vadu j. lt. Tadas Butkevičius¹³⁰³. Gruodžio 1 d. žiniomis, bataliono štabe tarnavo puskarininkiai Valentas Lukoševičius, Antanas Lukoševičius, A. Viščius, Antanas Gricius ir K. Balbatas¹³⁰⁴.

Bataliono veikla Baltarusijoje. Vokiečių vadovybės įsakymu 1942 m. spalio 1 d. 254-asis batalionas išvyko į Pastovius (Baltarusija)¹³⁰⁵. Atvykę lietuviai apsigyveno buvusiose lenkų kareivinėse. Kartu su batalionu čia dislokavosi ir lietuvių kavalerijos eskadronas, vadovaujamas lt. K. Karoso. Pastoviuose taip pat dislokavosi vokiečių, latvių ir estų daliniai. Lietuvių batalionas gavo užduotį baigti karinius mokymus, o pastui saugoti geležinkelius, miestelius ir kaimus nuo partizanų ir kriminalinių elementų puldinėjimų ir diversijų. Lapkričio pradžioje batalionas buvo perkeltas į Breslaują, kur stovėjo iki gruodžio pradžios ir toliau buvo kariškai mokomas. Iš Breslaujos batalionas vyko į Lužkų apylinkes. Išskaidytas nedideliais būriais, jis saugojo geležinkelio atkarpą Druja–Voropajevas. 1943 m. sausio pradžioje 254-asis batalionas buvo perkeltas į Šarkovščiną¹³⁰⁶.

1942 m. gruodžio 24 d. j. lt. J. Abraitis gavo bataliono vado įsakymą su savo būriu ir dviem sunkiųjų kulkosvaidžių skyriais vykti į vieną atsparos punktą saugoti svarbaus geležinkelio tilto, esančio už 20–25 km nuo Pastovių, miške. Tiltas stovėjo svarbioje dviejų krypčių geležinkelio linijoje tarp Molodečno ir Polocko, o šia geležinkelio linija buvo aprūpinamas Rytų fronto vokiečių armijos šiaurinis sparnas¹³⁰⁷. Lietuvių saugomas atsparos punktas buvo vadinamas „Soša-Brücke“. Čia lt. J. Abraičio būrys ėjo sargybą iki 1943 m. kovo mėn.

1942–1943 m. 254-asis batalionas buvo dažnai kilnojamas iš vienos vietos į kitą, kiek ilgiau apsidodamas Pastoviuose, Breslaujoje ir Prozorokuose. 1943 m. pavasarį ba-

1300 Ibid.

1301 A. Aponkaus 1943 09 08 apklausos protokolas, LYA, f. 1, ap. 1, b. 436, l. 85.

1302 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 94 (1942 06 24), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 235, l. 19.

1303 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 113 (1942 08 05), *ibid.*, l. 21.

1304 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 01 04 raštas dėl naujų laipsnių suteikimo 254-ojo bataliono puskarininkiams, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 2–3.

1305 Lietuvos savisaugos dalims įsakymas Nr. 66 (1942 11 11), *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 9.

1306 V. Radzevičiaus 1944 01 13 apklausos protokolas, LYA, f. 1, ap. 58, b. 436, l. 69.

1307 J. Abraitis, *op. cit.*, p. 114.

Lietuvių policijos batalionuose
tarnavęs lt. Petras Polekauskas
(LKKAS)

talionas grąžintas į Šarkovščinos miestelį (į šiaurės rytus nuo Pastovių) ir gavo užduotį saugoti geležinkelio ruožą Glubokai–Šarkovščina–Druja. Šio ruožo apsaugai panaudoti beveik visi dviejų bataliono kuopų kariai, įrengta apie 10 atsparos punktų (bunkerių). Bataliono štabas, abiejų kuopų štabai, vokiečių ryšių karininko štabas ir vienas šaulių būrys su sunkiųjų kulkosvaidžių skyriumi apsistojo Šarkovščinos miestelyje¹³⁰⁸. Pakeliui į Šarkovščiną vienas bataliono būrys buvo paliktas saugoti geležinkelio, malūno ir kitų objektų Voropajevo miestelyje (į pietvakarius nuo Šarkovščinos) ir jo apylinkėse. Lietuvių kariai buvo ginkluoti šautuvais, pistoletais, granatomis, lengvaisiais ir sunkiaisiais „Maximo“ ir „Bruno“ tipo kulkosvaidžiais. Atsparos punktuose įsikūrusius karius dažnai apšaudė ir puldinėjo sovietiniai partizanai. Kita vertus, kai kurie partizanų būriai mėgino užmegzti su lietuvių kariais ryšį ir įkalbėti juos pereiti į savo pusę. Antai jie susisiekė su Bielkų atsparos punkto kariais, kuriems vadovavo vrš. K. Leknickas. Partizanams nepavyko suagituoti lietuvių karių pereiti pas juos. Voropajevo rajone buvo trys sargybos postai, juose tarnavo 36 bataliono kariai. Per mažiau nei metus 1-ajame poste vienas karys buvo paimtas į nelaisvę, o 2 sužeisti; 2-ajame poste aukų nebuvo, nors įvyko keliolika susidūrimų su partizanais; 3-iajame poste 3 kariai žuvo, 1 paimtas į nelaisvę, 2 sužeisti¹³⁰⁹.

1943 m. spalio mėn. 254-ojo bataliono vadovybė ir vienas būrys atsikėlė į Prozorokų miestelį. Ten jau stovėjo vokiečių ir ukrainiečių daliniai. Per miestelį ėjo svarbus

1308 Ibid., p. 115, 116.

1309 K. Leknickas, „Naujųjų batalionas 1942–1944 metais“, *Karys*, 1985, Nr. 4, p. 150–153; V. Razdevičiaus 1943 11 13 apklausos protokolas, LYA, f. 1, ap. 1, b. 436, l. 92.

vokiečių kariuomenei aprūpinti geležinkelis. Lietuviai gavo užduotį patruliuoti po apylinkes ir rengti partizanams pasalas. Apie 3 km už miestelio bataliono kariai rado lietuvišką kaimą – jo gyventojai čia įsikūrė caro laikais. Kaimas kentėjo nuo partizanų plėšikavimų. Partizanų bazė buvo įsikūrusi netoli esančiame K. Vorošilovo kolūkyje. Lietuvių kariai dažnai vykdavo į šį kaimą, kad apsaugotų jį nuo partizanų išpuolių¹³¹⁰. Spalio mėn. bataliono kariai kartu su vokiečių policijos pulku konvojavo darbus Vokietijoje sugaudytus žmones į surinkimo punktus Voropajeve, Dunilovičiuose ir kitur¹³¹¹.

Batalionas baigiantis karui. 1944 m. kovo 5 d. visas 254-asis batalionas buvo sutelktas Šarkovščinoje. Sustiprintas 2-osios kuopos būrys likosi miestelyje, o 1-oji kuopa pasiūsta į kaimą, esantį už 4 km. Patruliuodama kaimo apylinkėse, kuopa kartais susidurdavo su partizanais. Vienas lietuvių kareivis be leidimo išėjo į gretimą kaimą ir buvo pagrobtas partizanų. Du lietuvių tautybės sovietiniai desantininkai, nuleisti netoli kuopos stovyklavietės, pasidavė bataliono kariams¹³¹².

Priartėjus frontui, batalionas pasitraukė į Lietuvą ir buvo prijungtas prie sudaromo naujo bataliono¹³¹³.

Bataliono nuostoliai. Dėl masinio dezertyravimo 1944 m. pradžioje 254-ojo bataliono karių skaičius buvo sumažėjęs kone perpus¹³¹⁴. Anot vrš. K. Leknicko, Baltarusijoje batalionas patyrė tokių nuostolių: 7 kariai žuvo, 3 buvo sužeisti, 5 paimti į nelaisvę, 3 dezertyravo, 3 už įvairius nusižengimus atiduoti teismui. Šie nuostoliai sudarė apie 10 proc. bataliono asmeninės sudėties¹³¹⁵. 1943 m. vasario 27 d. Drujoje žuvo vrš. Valentas Lukoševičius¹³¹⁶, liepos 15 d. prie Prockų kaimo – eil. Vincas Kuliešius¹³¹⁷, metų pabaigoje paimtas į nelaisvę ir neaiškiomis aplinkybėmis nužudytas eil. Antanas Kumštis¹³¹⁸.

Regis, dezertyrų skaičių K. Leknickas gerokai sumažino: archyve pavyko rasti dokumentą, kuriame išvardyti 23 iš šio bataliono dezertyravę kariai¹³¹⁹. Prie paimtųjų į nelaisvę tikriausiai buvo priskaičiuoti ir bataliono kareiviai, savo noru perėję pas sovietinius partizanus. Antai 1943 m. lapkričio 8 d. ten perbėgo kareiviai Vaclovas Radzevičius ir Pranas Budrys. Vėliau jie buvo perduoti sovietiniam „Žalgirio“ partizanų

1310 K. Leknickas, op. cit., p. 155.

1311 V. Radzevičiaus 1944 01 13 apklausos protokolas, LYA, f. 1, ap. 1, b. 436, l. 69.

1312 K. Leknickas, op. cit., p. 156.

1313 Ibid., p. 158.

1314 J. Abraitis, op. cit., p. 116.

1315 K. Leknickas, „Naujųjų batalionas 1942–1944 metais“, *Karys*, 1985, Nr. 5, p. 203.

1316 R. Zizas, op. cit., p. 301.

1317 Tvarkos policijos vado Baltarusijoje 1943 08 14 įsakymas, Baltarusijos centrinis valstybės archyvas, f. 389c, ap. 1, b. 1, l. 114.

1318 R. Zizas, op. cit., p. 296.

1319 Pabėgusių 254-ojo bataliono kareivių sąrašas (be datos), LYA, f. 1, ap. 1, b. 88, l. 44–44 a. p.

būriui¹³²⁰. Žinomi šie 254-ojo bataliono dezertyrai: eil. Julius Ardauskas (dezertyravo 1943 m. liepos 1 d.), eil. Alfonsas Armonas (1943 m. balandžio 4 d.), eil. Jonas Baronas (1943 m. gegužės 3 d.), eil. Petras Batavičius (1943 m. kovo 15 d.), eil. Petras Bui-nickas (1943 m. gegužės 3 d.), eil. Jonas Jastremskis (1943 m. birželio 12 d.), eil. Kazys Kanyš (1943 m. balandžio 11 d.), vrš. Pranas Kličius (1943 m. gegužės 6 d.), eil. Julius Kriauza (1943 m. liepos 15 d.), srž. Pranas Puotra (1943 m. rugpjūčio 18 d.), eil. Ka-zys Serapinas (1943 m. spalio 2 d.), eil. Vladas Šalkauskas (1943 m. balandžio 22 d.), eil. Petras Šarka (1943 m. sausio 1 d.), eil. Petras Velička (1943 m. rugpjūčio 1 d.), eil. Česlovas Vytartas (1943 m. gegužės 3 d.)¹³²¹.

1320 V. Radzevičiaus 1944 01 13 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 436, l. 93–93 a. p.

1321 1943 m. vokiečių policijos įsakymai dėl policijos batalionų dezertyrų suėmimo, LCVA, f. R-691, ap. 1, b. 68, t. 1, l. 49, 66, 84, 100, 101; *ibid.*, b. 77, l. 108, 109, 155, 205, 230, 231, 314, 323.